

Тернопільський відділ Українського географічного товариства

ВІСНИК

**Тернопільського відділу
Українського географічного товариства**

Тернопіль-2018

**УДК 91 (477.84)
В 53**

**Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. –
Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (випуск 1). – 2017. – 104 с.**

Адреса видавця: 46027, Україна, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса 2, каб. 130.

Засновано у листопаді 2017 року. Виходить 1 раз на рік.

*Друкується за рішенням Президії Тернопільського відділу Українського географічного
товариства*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Вітенко І.М. – к.г.н., доцент, Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти.

Заставецька Л.Б. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка.

Качан Є.П. – к.е.н., професор, Тернопільський національний економічний університет.

Кузишин А.В. – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка.

Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка.

Сивий М.Я. – д.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка.

Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор), Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар), Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

*Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених
фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.*

Технічні редактори:
П.Л.Царик, І.Р.Кузик

Дизайн обкладинки:
П.М.Дем'янчук

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ТА КАРТОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	5
М. Потокій, П. Глібчук, НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ КАРТОГРАФІЧНОЇ НАУКИ	5
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ.....	11
Й. Свинко, П. Дем'янчук, Л. Царик З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВІДДІЛУ ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ.....	11
ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ.....	22
М. Сивий ВИРОБНИЦТВО ГПСУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ.....	22
В. Файфура ТОПОНІМІКА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ СЕЛА СИВОРОГИ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ.....	27
ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ.....	35
А. Кузишин БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РЕГІОНІ.....	35
ЕКОЛОГІЧНА ГЕОГРАФІЯ І ЗАПОВІДНА СПРАВА.....	40
Л. Янковська РАЙОНУВАННЯ ЯК МЕТОД ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	40
І. Кузик ДО ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ.....	44
В. Мельничук, М. Штурма НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ЧОРНОБІЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ НА НАСЕЛЕННЯ ШУМСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	48
ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА.....	52
І. Вітенко ПРО ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТА «ГЕОГРАФІЯ» У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	52
О. Варакута ФОРМУВАННЯ ЗНАННЄВОГО КОМПОНЕНТУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ.....	60
І. Рудакевич СТАЖУВАННЯ НА СТИПЕНДІАЛЬНІЙ ПРОГРАМІ ІМЕНІ КІРКЛАНДА РОЗШИРЮЄ НАУКОВІ ГОРИЗОНТИ	67
Л. Царик ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК.....	70
С. Добровольська, Л. Вітко ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСІВ GOOGLE У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.....	72
Л. Вітяк, С. Антонюк КРАЄЗНАВЧИЙ ПРИНЦИП НАВЧАННЯ – ДІЄВА ФОРМА ЗВ'ЯЗКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ З ЖИТТЯМ.....	75
О. Романишин КРАЄЗНАВСТВО, ЕКОЛОГІЯ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО.....	78
ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЕКОЛОГО-ВИХОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	81
І.Ю. Чеболда. ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	81

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ.....	85
Л. Царик, В. Царик РІЧКИ ТЕРНОПІЛЛЯ. МАЛЬОВНИЧИЙ І ПРОБЛЕМНИЙ ДЖУРИН.....	85
О. Шупарська ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РІЧКИ ЦЕНІВКИ.....	90
П. Царик, Л. Царик ЕКОЛОГО-ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОЛИНИ Р. ДЖУРИН.....	94
Т. Єрмакова «СВІТ ПІД КАМ'ЯНИМ НЕБОМ» ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ ПЕЧЕРАМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	97
О. Гришук, С. Кумчик, С. П'ятницька УРОЧИЩЕ МУРОВАНА – ПЕРЛИНА ІЛОВИЦЬКОГО КРАЮ.....	100
ІНФОРМАЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ.....	104
М. Потокій УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ В АНТАРКТИДІ ТА АНТАРКТИЦІ.....	104
М. Потокій РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1920-1941 рр.).....	105
М. Потокій «МИКОЛА ІВАНОВИЧ ВАВИЛОВ – АВТОР ВЧЕННЯ ПРО СВІТОВІ ЦЕНТРИ ПОХОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ РОСЛИН».....	107
ВТРАТИ.....	110
ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ.....	110
НА СПОМИН ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ЗАСТАЄЦЬКОЇ.....	112

МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ТА КАРТОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 528.9

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ КАРТОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

М. Потокій, П. Глібчук,

Тернопільський відділ Українського географічного товариства, м. Тернопіль, вулиця М. Кривоноса, 2

Розглядаються питання виникнення й формування основних концепцій сучасної картографії як науки. У ході тривалої еволюції цієї науки зародилися, розвиваються і співіснують декілька наукових концепцій, які кожна з яких має свою теоретичну базу, систему понять, наукове обґрунтування. Аналізуються основні концепції: пізнавальна, метакартографії, карто логічна, комунікативна, геоінформаційна.

Ключові слова: концепція, картографія, метакартографія, картологія, пізнання, уявлення.

Постановка завдання. Картографія як наука виникла дуже давно. Упродовж багатьох років відбувалися дискусії і пошуки сутності, предмета, методів і завдань досліджень картографії, її внутрішньої структури, місця в системі наук [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. Це призвело до формування чотирьох основних концепцій – систем уявлень, що опираються на різні вихідні положення, категорійну базу, різні загальнонаукові підходи, які претендують на роль загальної теорії картографії. Серед них загальноприйняті: 1) модельно-пізнавальна (картознавча); 2) мовна; 3) геоінформаційна; 4) комунікативна [13, с. 284; 14, с. 7-13]. Комунікативна концепція сформувалася в останні десятиліття у зв'язку з тісним зближенням картографії та інформатики і сприяла зародженню нової концепції – геоінформаційної.

Крім цих чотирьох концепцій, у картографії виділяють ще дві концепції – концепцію метакартографії та концепцію картології, які признаються далеко не всіма картографами. У кожній з них певною мірою формулюються головні питання картографії, відображаються ті чи інші суттєві сторони теорії і структури науки, вказується «своє» розуміння наукового і практичного значення результатів дослідження. Поряд з тим, хід дискусій свідчить про прагнення окремих її учасників розглядати ту чи іншу концепцію, як єдино правильну, абсолютизувати окремі положення предмета картографії, картографічної діяльності, що дає сильний вплив на вибір стратегії розвитку науки, її організаційні форми, орієнтацію на підготовку кадрів. При цьому упускається притаманна кожному предмету поліструктурність (багатоваріантність).

Виклад основного матеріалу. Зародження *пізнавальної концепції* картографії спостерігається з 1920 років у працях М. Еккерта. Як теоретична система – вчення про географічну карту – вона стала оформлятися в кінці 1930-х – на початку 1940-х років. У подальшому концепція постійно уточнювалась й розвивалася одним з її авторів – російським картографом К. О. Саліщевим і визначалася ним як «...вчення про картографічне відображення дійсності (або вчення про карту)». К. О. Саліщев також розробив теорію картографічних проєкцій, теорію генералізації, теорію знакових систем і способів зображення, а також теорію системного картографування. Він вніс значний вклад у розробку питань про види, типи і класифікації карт та їх аналіз [6].

Термін «картознавство» прирівняний в концепції до терміну «теорія картографії» [5, с. 54], саме картознавство утворює теоретичну основу науки [6, с. 13] навчальних курсів з картографії і «...вивчає карти та інші картографічні зображення як особливий спосіб відображення дійсності, як просторові моделі реальних явищ», «...досліджує властивості і види картографічних зображень», «...розробляє способи аналізу та методи використання карт в наукових дослідженнях і на практиці», «...вивчає основні етапи та закономірності розвитку картографічної науки і виробництва» [4, с. 4].

За К. О. Саліщевим, картознавство зосереджує увагу тільки на географічних картах і відносить до них «...всі математично визначені, узагальнені образно-знакові зображення земної поверхні на площині, що показують розміщення, стан, зв'язок та динаміку різних природних і суспільних явищ, які відбираються і характеризуються відповідно з призначенням конкретних карт», а в термінах моделювання – «...плоскі образно-знакові просторово-часові моделі геосистем та їх елементів» [6, с. 8; 15]. На характер явищ, які відображаються картами, обмеження не накладаються.

У пізнавальній (модельно-пізнавальній) концепції констатується тісний зв'язок картографії з географією й науками про Землю. Картографія запозичує у цих наук знання про об'єкти дійсності;

вони в свою чергу використовують картографію як особливий метод дослідження. Органічні зв'язки між географічними дисциплінами та картографією призводять до утворення прикордонних галузей тематичного картографування, що об'єднуються «географічною картографією». Налічується понад 80 подібних напрямів тематичного картографування, зокрема, геологічне, геоморфологічне, кліматичне (кліматогенне), транспортне, сільськогосподарське, військове тощо.

Одна з головних заслуг модельно-пізнавальної концепції – розробка проблем і принципів використання карт і картографічного методу дослідження, включення їх в коло інтересів наукової і практичної картографії.

Модельно-пізнавальна концепція, спираючись на порівняно тривалу наукову традицію, претендує на домінуючі позиції в картографії; її положення, унаслідок багаторазових повторень у різних виданнях, нерідко представляються як вже доведені, що не потребують доопрацювання або перегляду. Між тим, очевидно, що картознавству не вдалося виробити досить струнку «картину» науки [13, с. 286]. Незважаючи на ряд вірних положень, картознавство бачило і продовжує бачити в картографії перш за все науку про карту і методи її створення й використання (методичну науку). Але, акцентувавши увагу в найновіших пошуках на методи моделювання, на інструментарних, технічних прийомах обробки карт, концепція, на думку О. О. Лютого, «прогледіла» мову карти, відвела їй роль допоміжного технічного засобу.

Концепція метакартографії виникла в кінці 1960-х – на початку 1970-х років на фоні посилення в науці загалом, і в географії та картографії зокрема, інтересу до питань теорії та методології. Її виникнення було прямим наслідком спроб подолати «виконавчо-технічний нахил» в осмисленні питань картографії, усунути протиріччя в її фундаментальних поняттях і пов'язати їх з досягненнями філософії.

Автор концепції – О. Ф. Асланікашвілі – позначив терміном «метакартографія» загальну теорію картографії (швидше метатеорію), яка, за його задумом, повинна «...об'єднати в єдину логіко-методологічну систему всі її розділи і обґрунтувати місце цієї науки в загальній гносеологічній системі наук» [1, с. 5].

Концепцію метакартографії О. Ф. Асланікашвілі варто відрізнити від метакартографії, окресленої американцем В. Бунге. Метакартографія в В. Бунге, зосереджує свої «інтереси» на наступних питаннях: які просторові залежності й властивості можуть відображати карти як один з можливих інструментів відображення просторових властивостей, наскільки добре вони відображають і в якому відношенні інші засоби будуть більш принагідними [16, с. 60].

Метакартографія – перша концепція, яка розглядає картографію як природничу дисципліну, в якій визначено її основні поняття (карта, картографування та інші). Її фундамент складають з новим осмисленням такі складові [1, с. 7]: 1) предмет пізнання картографії – об'єктивно існуючий порядок взаємного розміщення предметів і явищ, природних і суспільних, а також тимчасове змінення цього порядку; картографія виявляє і «картографічно висловлює» просторові структури та закономірність складних просторових систем взаємодіючих предметів і явищ в їх динаміці, але не пояснює їх; 2) метод пізнання – картографічне моделювання конкретного простору явищ природи і суспільства, яке включає в себе систему специфічних картографічних форм логічних прийомів пізнання – порівняння, аналізу та синтезу, абстрагування та узагальнення; 3) об'єктивну мову науки – мову карти, що матеріалізує картографічні форми логічних прийомів, які беруть участь у моделюванні; 4) зв'язки з діалектичним матеріалізмом і його теорією пізнання (через категорії простір і час), а також спеціальними науками (через мову й метод).

Предмет картографування ніколи не є предметом тільки картографічного дослідження, предмет картографічного моделювання (картографічного дослідження) – це конкретний простір предмету картографування. Звідси карта є матеріальним вираженням зв'язків картографії з іншими науками [1, с. 104, 105].

Метакартографія у своєму відносно завершеному варіанті не акцентує увагу на структурі науки. Про неї можна судити з більш ранніх робіт О. Ф. Асланікашвілі.

На вищому ієрархічному рівні знаходиться загальна теорія науки – вчення про предмет, про метод і мову карти (метакартографія), на наступному рівні – вчення про змістовні арсенали картографії: про досліджуваний предмет (картознавство) і вчення про методи, технічні прийоми і засоби оперування в вигляді трьох взаємопов'язаних частин: математичної картографії (теорії відображення просторових систем відліку), складання та редагування карт (теорії перетворення і відображення інформації про об'єкти картографування) і картовикористання (теорії перетворення картографічної інформації). На третьому рівні відображаються зв'язки картографії з іншими науками у двох головних гілках – географічній картографії та астрономічній картографії, які, у свою чергу,

діляться на складові частини.

У метакартографії констатується відношення єдності між картографією й географією. Картографія, за О. Ф. Асланікашвілі, не приватна географічна наука; вона з однаковим правом проникає в усі географічні науки і, отже, є принципово необхідною основою їх системної єдності. Концепція метакартографії зробила і робить глибокий вплив на розвиток теорії картографії, багато її розробок міцно «взяті на озброєння» наукою.

Картологічна і комунікативна концепції були сформульовані в загальних рисах в середині 1960-х – початку 1970-х років. Вони більше орієнтувалися на ідеї та досягнення семіотики, теорії інформації, а також інших наук, у тому числі суспільних. Обидві концепції розвивалися і розвиваються переважно вченими із європейських держав, хоча цілий ряд подібних ідей висувалися і розроблялися в різний час окремими вченими колишнього СРСР. У зв'язку з цим варто вказати на роботу М. К. Бочарова [17], яка послужила свого роду провісником концепції картології.

Картографія, за М. К. Бочаровим, це – наука про «...картографічну форму передачі інформації» [17, с. 25]. Її інтереси лежать у вивченні та розробці інформаційних, знакових, логічних, технічних і психофізичних аспектів передачі інформації за допомогою карт. Співзвучні з ідеями графокомунікаційної концепції думки В. І. Рязанцева [4, с. 60], який вважав, що картографія – наука про «...закони і форми графічного відображення об'єктивної дійсності на поверхні, про методи і процеси створення та використання картографічних творів».

Картологічна концепція висунута польським картографом Л. Ратайські в 1976 році [18]. Вона є однією з найбільш широко вживаних і загальних серед тих, які були розвинуті зарубіжними вченими. Вона поєднує уявлення про модельні, комунікативні та деякі інші функції картографії.

Картографія, за Л. Ратайські, «...досліджує процеси передачі хорологічної інформації за допомогою карти, ... ефективність цієї передачі та її наслідки, тобто результати, одержувані зрештою споживачем карти» [19, с. 9]. Мета і дієвість картографії полягають у «...постачанні» інформації в широкому сенсі». Це не тільки пасивне її накопичення у формі карт, але і активне пізнання, оскільки за допомогою карти як моделі можна виробляти логічні й математичні операції для отримання нової інформації.

Власне картологія становить теоретичне ядро картографії, її функціональну систему. Предмет картології фактично збігається з предметом картографії, хоча його дефініція трохи більш акцентована на процесі передачі хорологічної інформації (веде до пізнання хорологічних відносин дійсності) – механізмі картографічної комунікації, його функціонуванні та процесах створення і використання карт.

Карта розглядається як образно-знаковий запис інформації про просторові розподіли і зв'язки об'єктів і явищ і, водночас, як модель; вона відноситься до групи ідеографічних способів вираження. У контексті її інформаційної функції бачиться і проблема мови карти – «...системи знаків і передач інформації (як продуктів людської діяльності)». Теорія Л. Ратайські – власна теорія у складі теорії карти [13, с. 296-297].

Картографічний метод дослідження відрізняється від «картографічних методів». Останні виконують роль сполучної ланки між картологією й прикладної картографією і трактуються як процедурні принципи (технології) виконання картографічних робіт, а також як методи аналізу та інтерпретації карт і методи навчання.

Зв'язки картографії з іншими науками визначаються, виходячи із завдань обслуговування комунікаційного процесу. Географія та картографія пов'язані остільки, оскільки мова йде про передачу хорологічної інформації.

Концепція є досить популярною серед зарубіжних вчених, які неодноразово відмічали, що з появою картології (як теорії процесу картографічної комунікації) картографія набула статусу самостійної науки [13, с. 297-298].

Комунікативна концепція розробляється за кордоном багатьма дослідниками. У відносно цілому вигляді, який дозволяє її аналіз в загальній формі, вона представлена працями Е. Арнбергера і представниками його школи, а також Ж. Бертена і його послідовників. У цих працях робиться наголос на вивчення картографічних зображувальних засобів, виходячи із законів графіки і візуального сприйняття графічних зображень.

Картографія, за Е. Арнбергером, це – «...наука про логіку, методику і техніку конструювання, виготовлення і читання карт та інших картографічних форм вираження, придатних для просторово правильного уявлення дійсності» [13]. Вона має свій об'єкт дослідження – картографічні форми вираження, їх графічні елементи й структури, а також методи дослідження [13, с. 299]. Поряд з тим картографія має «власні мотиви» розвитку, результати її досліджень можуть використовуватися

іншими науками.

Ж. Бертен йде до зображувальних засобів картографії із сторони графічної семіотики, в якій ці засоби розглядаються лише як частина графічних засобів зображення взагалі. Картографія сьогодні (і особливо в майбутньому) – це логіка однієї з трьох мов інформації, а саме графічної мови (дві інші – вербальна й математична), а не обмежена технічна область. Графічне зображення внаслідок безпосередньої оглядовості і високої операційності конкурує з математикою; це незалежна система зі своїми засобами і законами побудови та перетворення. Тому картографія повинна акцентувати увагу на проблемах інформації, теорії графічного зображення, законах зв'язку між інформацією і графікою (графічної семіотики), законах зорового сприйняття [13, с. 300-301].

Зародження мовної концепції можна спостерігати у працях відомих радянських та зарубіжних вчених О. Ф. Асланікашвілі [1], М. К. Бочарова [17], Ж. Бертена, Л. Ратайські [18]. Як самостійна концепція вона сформувалася в 1970-х – 1980-х роках у працях росіянина Лютого О. О. [13; 21; 22; 23;], чеха Яна Правди.

Мовна концепція дає картографії (в її не технічній частині) надійну основу для самовираження – вона, як і інші справжні науки, може відкривати закони – закони побудови, функціонування і розвитку мови карти, закономірні зв'язки його функціонування і розвитку з розвитком суспільства, свідомості і мислення. Як і інші науки, вона може розробляти теорії свого об'єкту – мови карти опираючись на факти мови і використовувати універсальні прийоми і методи пізнання: спостереження, порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, моделювання, системно-структурний підхід тощо [13, с. 307].

Мовна концепція трактує картографію як науку про мову карти, а карту – як текст відповідної мови (цей текст можна читати). В даному випадку картографія виступає як галузь лінгвістики і семіотики (науки про мови), а предметом її досліджень стають картографічні знаки та знакові системи [2, с. 25-26].

Основні напрямки досліджень у рамках даної концепції – розвиток і вдосконалення мови карти, її граматики, методів автоматизованого конструювання картографічних знакових систем і текстів. Головні зовнішні контакти картографів бачаться у взаємодії з семіотикою, лінгвістикою, теорією інформації, комп'ютерною графікою, з географічними науками [24, с. 27-29].

Один з основних розробників мовної концепції О. О. Лютий у спеціальній монографії виступив з пропозицією позначити теорію картографії терміном «картономія» (карта + “номос” – закон). Він же дав наступне визначення цього наукового напрямку: «Картономія об'єднує підсистему наук про мову карти, закони її побудови, функціонування і розвитку, її зв'язок з дійсністю, суспільством, свідомістю й мисленням» [13, с. 310].

У 1980-х роках почала формуватися нова – *геоінформаційна* – концепція, яка розвинула ідеї класичної картографії. О. М. Берлянт першим відзначив, що відбувається інтеграція комунікативної, модельно-пізнавальної й мовної концепції внаслідок поєднання в розробці географічних інформаційних систем. На основі методології ГІС О. М. Берлянт обґрунтував теоретичну концепцію сучасної картографії, що втілилася у розвитку окремого напрямку геоінформаційного картографування. Становленню геоінформаційного картографування сприяло тісне зближення картографії та геінформатики, створення відповідних картографічних ГІС-продуктів, баз даних, розвиток технічних засобів і методів комп'ютерного картографування.

Геоінформаційна концепція у сучасній картографії ґрунтується на працях Вальдо Тоблера, відомого канадського картографа, який у 1960-1970 роках сформулював концепцію аналітичної картографії [14, с. 8-11]. Цю концепцію поглибив австралійський картограф Г. Моеллерінг, який запропонував спільну класифікацію реальних і віртуальних карт та інших геозображень у єдиній системі.

Згідно цій системі, картографія розглядається як наука «...про системне інформаційно-картографічне моделювання і пізнання геосистем» [19]. Вона тісно пов'язана з геінформатикою, науками про Землю та суспільство. Карта постає як образно-знакова геоінформаційна модель дійсності, інакше кажучи, вона одночасно і інструмент пізнання, і спосіб аналогового моделювання дійсності, і засіб передачі інформації у цифровій формі. Концепція інтегрує, з однієї боку, уявлення про карту, як модель, яка володіє унікальними гносеологічними властивостями і потужним евристичним потенціалом, а з іншої – як про засіб акумуляції, перетворення й передачі просторово-координованої інформації.

Важливою складовою геоінформаційної концепції картографії є науковий напрям, який позначається терміном “геоматика”. Цей напрям висвітлює та розробляє технології збору, аналізу, інтерпретації, розподілу і використання географічної інформації. Сам термін “геоматика” був

запропонований французьким вченим Б. Дабюссоном в 1969 році внаслідок комбінації термінів “геодезія” та “геоінформатика”.

Найбільш інтенсивно геоматика почала розвиватися з 1990-х років разом із розвитком геоінформаційних технологій за кордоном. В університетах Мельбурна (Австралія), Нові Сад (Сербія), Калгарі (Канада) здійснюється викладання предмету із назвою “Геомастика”. Це свідчить про високий рівень розвитку геоматики. На сьогоднішній день однозначного трактування терміну “геомастика” не існує, наявними є декілька різних трактувань: 1) геоматика – сучасна дисципліна, яка об’єднує збір, моделювання, аналіз і управління даними, які мають просторову прив’язку (працює з даними, ідентифікованими згідно їх місцезнаходження) [25]; 2) геоматика – сукупність застосувань інформаційних технологій, мультимедіа і засобів телекомунікації для обробки даних, аналізу геосистем, автоматизованого картографування [15]; 3) геоматика – наука і технологія три- і чотиривимірного виміру, відображення, візуалізації (наочного представлення) і вербалізації (словесно-понятійного відображення) просторової інформації будь-яких об’єктів – як, власне, географічних, так і негеографічних, наприклад, просторове зображення генома людини і тощо [26]; 4) геоматика – наука і технологія збору, аналізу, інтерпретації, розподілу і використання географічної інформації, охоплює широкий спектр дисциплін (геодезію, топографію і картографію, методи дистанційного зондування, географічні інформаційні системи, глобальні системи супутникової навігації), спільне використання яких дозволяє створити детальний і зрозумілий образ фізичної картини світу і нашого місця в ньому [27].

На основі аналізу зарубіжних визначень можна зробити висновок, що даний термін є більш широким від понять “геоінформатика” та “геоіконіка”, оскільки в геоматику зарубіжними авторами включаються не лише методи “геоінформатики” та “геоіконіки”, а й математико-статистичні методи. Оскільки геоматика базується на досягненнях географії й геодезії, вона сприяє об’єднанню математичних та інших методів пізнання в єдину пізнавальну систему, одне з центральних місць якої, крім географії, займає картографія.

Висновки. Картографія пройшла тривалий і складний шлях розвитку. Упродовж цього часу у ній формувалися і змінювалися кілька концепцій, які на сучасному етапі її розвитку співіснують і розвиваються паралельно. Величезні можливості відкриваються перед картографією у зв’язку із надзвичайно потужним впровадженням у сферу впливу картографії новітніх методів дослідження, насамперед космічного, геоінформаційного. Це сприяє формуванню нових напрямів у сучасній картографії на її межі із іншими науками. Існуючі та гіпотетичні наукові напрями сприятимуть виникненню нових і удосконаленню існуючих наукових концепцій.

Література:

1. Асланикашвили, А. Ф. Метакартография. Основные проблемы / А. Ф. Асланикашвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 126 с.
2. Карпінський, Ю. О. Стандартизація географічної інформації. Міжнародний досвід та шляхи розвитку в Україні / Ю. О. Карпінський, А. А. Лященко, Є. П. Волчко // Вісник геодезії та картографії. – 2002. – №3. – С. 32-38.
3. Руденко, Л. Г. Картографирование современного расселения и его перспективных изменений для целей районной планировки / Л. Г. Руденко // Вестник МГУ. Серия География. – 1969. – С. 114-116.
4. Рязанцев, В. И. Новая трактовка предмета и метода картографии / В. И. Рязанцев // Доклады науч.-техн. конф. по картографии. – Л., 1965. – С. 54-59.
5. Сайт факультету геоматики Університету Мельбурна (Австралія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.geom.unimelb.edu.au>.
6. Салищев, А. К. Методы использования карт (1972-1976). Вступительный доклад / К. А. Салищев, А. М. Берлянт. – М., 1976.
7. Салищев, К. А. Задачи картографии и автоматизации / К. А. Салищев // Изв. вузов. Геодезия и аэрофотосъемка. – 1967. – № 4. – С. 7-10.
8. Салищев, К. А. Идеи и теоретические проблемы картографии 80-х годов / К. А. Салищев // Картография. – М., 1982. – Вып. 10. – 155 с. (Итоги науки и техники) / ВИНТИ АН СССР.
9. Салищев, К. А. Картоведение / К. А. Салищев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 406 с.
10. Салищев, К. А. Картографическая коммуникация – ее место в теории науки / К. А. Салищев // Вестн. МГУ. Серия 5. География. – 1978. – № 3. – С. 10-16.
11. Салищев, К. А. Картография / К. А. Салищев. – М.: Высшая школа, 1971. – 246 с.
12. Салищев, К. А. Некоторые черты современного развития картографии и их теоретический смысл / К. А. Салищев // Вестн. МГУ. Серия 5. География. – 1973. – № 2. – С. 3-12.
13. Лютый, А. А. Проблемы теории картографии. Концепции науки и пути их интеграции / А. А. Лютый // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1985. – №4. – С. 116-132.

14. Геоінформаційне картографування в Україні: концептуальні основи і напрями розвитку / Л. Г. Руденко, Т. І. Козаченко, Д. О. Ляшенко, А. І. Бочковська, А. П. Дишлик, В. С. Чабанюк, В. В. Путренко // За ред. акад. Л. Г. Руденка. – Київ: НВП «Видавництво Наукова думка» НАН України, 2011. – 104 с.
15. ГИС Асоціація Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.gisa.ru/13078.html>
16. Бунге В. Теоретическая география: (Пер. с англ.) / В. Бунге. – М.: Прогресс, 1967. – 279 с.
17. Бочаров, М. К. Основы теории проектирования систем картографических знаков / М. К. Бочаров. – М.: Недра, 1966. – 186 с.
18. Що таке геоматика? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ucalgary.ca/engo/about/whatis/>
19. Берлянт, А. М. Геоинформатика / А. М. Берлянт. – М.: 1996. – 208 с.
20. Котляков, В. М. География: понятия и термины: пятиязычный академический словарь: русский, английский, французский, испанский, немецкий // В. М. Котляков, А. И. Комарова. – М.: Наука, 2007. – 899 с.
21. Лурье, И. К. Геоинформационное картографирование. Методы геоинформатики и цифровой обработке космических снимков: учебник / И. К. Лурье. – М.: КДУ, 2008. – 424 с.
22. Лютый, А. А. Язык карты: сущность, система, функции / А. А. Лютый. – М.: ИГ РАН, 2002. – 310 с.
23. Лютый, А. А. О сущности языка карты / А. А. Лютый // География и природные ресурсы. – 1985. – №3. – С. 142-151.
24. Берлянт, А. М. Геоинформационное картографирование: концепция, географические основы / А. М. Берлянт // Картографирование на рубеже тысячелетий: докл. I Всероссийской науч. конф. по картографии. Москва, 7-10 октября 1997 г. – М.: РАН. – 1997. – С. 390-394.
25. Шаши, Шекхар. Основы пространственных баз данных. Пер. с англ. / Шекхар Шаши, Чаула Санжей. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004. – 336 с.
26. Руденко Л. Г. Картографическое обеспечение территориального планирования. / Л. Г. Руденко. – Киев: Наук. думка, 1984. – 168 с.
27. Лютый, А. А. Система «язык карты», основные черты устройства / А. А. Лютый // Вопросы географии: Теоретические аспекты географии. – М.: Мысль, 1984. – Выпуск 122. – С. 4-56.

Abstract:

The questions of emergence and formation of the basic concepts of modern cartography as a science are considered. In the course of the long evolution of this science, several scientific concepts, each of which have their theoretical basis, a system of concepts, a scientific substantiation, have been developed, developed and coexist. The basic concepts are analyzed: cognitive, metacartographic, cartographic, communicative, geoinformational.

Key words: concept, cartography, metacartography, cartography, cognition, presentation.

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК: 911.551.4

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВІДДІЛУ ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ

Йосип Свинко, Петро Дем'янчук, Любомир Царик

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка
geoeso@ukr.net*

Проаналізовано передумови створення Тернопільського відділу Українського географічного товариства та його функціонування з 1971 року по даний час. Зосереджено увагу на найважливіших етапах розбудови товариства і участі в ньому викладачів Кременецького учительського інституту, а згодом і Тернопільського педагогічного інституту та створеного у 1990 році географічного факультету. Відстежено етапність розбудови Тернопільського відділу УГТ і роль його керівництва.

Ключові слова: географічне товариство, ТДПУ, ТНПУ, Тернопіль, Кременець.

1. Передумови виникнення та розвитку Тернопільського відділу Географічного Товариства України до відкриття географічного факультету в 1990 р.

Витоки геолого-географічних досліджень та природничо-географічної освіти в Тернопільській області сягають початку XIX ст. Вони пов'язані з іменами визначних вчених-природодослідників знаменитої Вищої Волинської (Кременецької) гімназії, заснованої в 1805 р. на базі колишніх братської школи (1620), Кременецько-Богоявленської колегії (1673) та Єзуїтського колегіуму (друга половина XVIII ст.) [6] і Кременецького ліцею (з 1819 по 1832 рр.).

У Кременці працювали такі визначні вчені-природодослідники XIX ст. як: В. Бессер, А. Андржейовський, Е. Ейхвальд, І. Яковицький, О. Чекановський, а дещо пізніше – М. Пржевальський, В. Ласкарев та їх послідовники у другій половині XX ст. – Б. Заверуха, Л. Кузьмович, У. Маркова, Й. Свинко, В. Талпош, К. Татаринов, В. Шиманська та інші. Завдяки їх науковим працям Кременець став відомим далеко за межами України.

В. Бессер, відомий насамперед як ботанік, в перших своїх працях торкається питань геології. Зокрема в «Zapisy w przedmictach Historyi Naturalnej o Wołyniu, Podolu, Ukrainie i niekt. blizszychokolicach» зазначає, що на Волині немає ані справжніх гір, ані обширних рівнин, вся вона покрита ланцюгами горбів, що тягнуться в різних напрямках. В околицях Кременця ланцюг таких горбів обмежує північно-східну підвищену частину від північно-західної низинної області і називається Кременецькими горами. Вчений уважав, що вони ймовірно складали береги островів чи плато, які омивались морем, що було в низині, внаслідок цього вода, що стікала, дуже порізала ці горби. Поділля В. Бессер описує як рівнину порізану глибокими долинами. Крім цього зазначає, що ґрунти Волині переважно глинисті чи піщані, а в околицях Кременця в них часто трапляються уламки кременя.

В. Бессер був учителем ще одного відомого природодослідника, викладача Кременецького ліцею – А. Андржейовського, який народився в с. Варковичі Волинської губернії. Середню освіту здобув у Волинській гімназії, а вищу у Віленському університеті. З 1815 р. він починає працювати з В. Бессером. А. Андржейовський вивчає геологічну будову південно-західних районів Російської імперії, досліджує викопні форми рослин і тварин. Крім цього, описуючи Волинь, він виділяє західну частину – осадових порід і східну – область гранітів. Перші його праці були надруковані у виданнях Московського товариства природодослідників, де відразу привернули до себе увагу, а в 1832 р. їх автор був обраний дійсним членом цього товариства. Згодом, основні зусилля А. Андржейовський спрямував на ботаніку і зоологію, тому відомий нині в першу чергу як біолог.

Особливо багато наукових праць з геології цього краю з'явилися в період з 1828 по 1832 роки. В цей час друкувалися по декілька великих робіт в рік. У першу чергу це роботи І. Яковицького, в яких він детально описує геологічні особливості Кременця, Почаєва, Залісців, Вишнівця, Жуківців.

З 1829 р. після поїздки по Волині і Поділля з'являються роботи Е. Ейхвальда – професора Віленського університету. В своїх працях він вперше виділив третинні відклади, а також описав наявні в них скам'янілості. За багатством фауни він прирівнює відклади Волино-Поділля до шарів Лондона та Парижа. На даній території він виділяє такі третинні відклади: гончарна глина, зернистий морський вапняк, що перешаровується з піском, які містять лігніт, пісковики, піщанисті та серпулові

вапняки. Його описи відрізняються великою детальністю. Довгий час це були єдині відомості про геологію цього регіону. До палеонтологічного матеріалу, що був тут зібраний, Е. Ейхвальд неодноразово повертався. Зокрема, в «Специальной зоологии» (1929) і «Палентологии России» (1860-1868), з 396 описаних видів безхребетних – 322 було знайдено на Волино-Поділлі. Завдяки роботам цього вченого відслонення на Волино-Поділлі стали одними з найвідоміших об'єктів для порівняння міоценової фауни інших країн. Варто зазначити, що більшу і кращу частину описаних скам'янілостей, Е. Ейхвальд взяв з Кременецького ліцею, яка була зібрана його попередниками. На жаль, сьогодні її доля невідома. Можливо її було перевезено у Київ, як і бібліотеку, гербарії, живі рослини, а можливо – розібрано та знищено. Цілком ймовірно, що ще до закриття ліцею (1828 р.) колекцію скам'янілостей, так само як і нумізматичну (вона налічувала 19 тисяч екземплярів), перевезли до Віленського університету, а згодом у 1834 р. – до Києва.

В кінці XIX на початку XX ст. найбільший внесок у вивчення геологічної будови Волині та Поділля зробив професор Одеського університету В. Д. Ласкарєв. Ряд його висновків, обґрунтованих великим фактичним матеріалом, зберегли свою цінність до нашого часу. В його працях описано багато геологічних відслонень на околицях Кременця, Вишнівця, Старого Почаєва та ін.

Отже, значення колишнього Кременецького ліцею та Віленського університету полягає в тому, що їх викладачі започаткували вивчення геологічної будови Волині та Поділля, зібрали велику кількість викопної фауни, провели перші описи гірських порід та здійснили стратиграфічне розчленування третинних відкладів. Наступні покоління вчених та геологів-практиків доповнили і деталізували ці відомості, довівши їх до сучасного рівня [6].

Однак, цілеспрямовану підготовку вчителів біології та географії і розвиток географічної науки тут розпочато лише у 1940 р., коли постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 4 березня 1940 р. № 316 на базі колишнього ліцею було відкрито Кременецький державний учительський інститут – перший вищий навчальний заклад на Тернопільщині. Відповідно, 5 березня 1940 р. Тернопільський облвиконком прийняв постанову про заснування вчительського інституту в м. Кременці і намітив конкретні заходи щодо їх реалізації [3, 6]. У ній зазначено, що для повного забезпечення роботи шкіл області в наступному році потрібно 2227 учителів, крім цього, надалі, потреба в кваліфікованих кадрах буде зростати з кожним роком.

Оскільки НКО УРСР не має можливості повністю забезпечити вимоги шкіл області кадрами, Тернопільський облвиконком постановляє:

1. Відкрити в м. Кременці дворічний учительський інститут із контингентом набору 900 чоловік. Набір студентів провести в березні та серпні 1940 року по 450 осіб.

2. Вважати за необхідне організувати при інституті такі факультети:

- 1) мовно-літературний (російський та український відділи);

- 2) фізико-математичний;

- 3) природничо-географічний;

- 4) історичний.

3. Передати інституту приміщення колишнього Кременецького педагогікуму та приміщення педагогічного ліцею з усім устаткуванням, крім власних та допоміжних кімнат, зайнятих школою № 1.

4. Закріпити за учительським інститутом гуртожиток колишнього педагогічного ліцею і зобов'язати голову Кременецької міської Ради тов. Кучеренко виділити додатково приміщення для студентського гуртожитку на 600 – 700 місць.

5. Закріпити за учительським інститутом їдальню педліцею з усім устаткуванням.

6. Для створення матеріальної бази закріпити за Кременецьким учительським інституту все допоміжне господарство колишнього Кременецького педагогічного ліцею.

7. Просити НКО УРСР відрядити до м. Кременця інженера-будівельника в справі визначення контрольної суми та будівельних матеріалів для закінчення учбового корпусу учительського інституту, а також негайного фінансування будівництва і виділення централізованих фондів постачання будівельними матеріалами.

8. Зобов'язати завідуючого облторгвідділом тов. Бохана безперебійно і систематично постачати їдальню учительського інституту продуктами харчування з централізованих фондів.

9. Зобов'язати голову Кременецької міської Ради тов. Кучеренко забезпечити квартирами викладачів учительського інституту.

10. Просити НКО УРСР забезпечити учительський інститут кваліфікованими кадрами [1].

Становлення інституту відбулося надзвичайно швидко. До 1 квітня в інститут було направлено 16 викладачів, а до початку 1940 – 1941 н. р. число викладачів становило 33 чоловік. Директором

інституту було призначено Івана Григоровича Вакулу. До 15 квітня на чотири факультети інституту (мовно-літературний, історичний, фізико-математичний, природничо-географічний) було зараховано 170 студентів. Прибували викладачі, направлені НКО УРСР, готувалася матеріальна база. В інституті було створено 7 кафедр, обладнано кабінети, капітально відремонтовано приміщення колишнього ліцейного корпусу та завершено будівництво нового навчального корпусу [6].

Організаторами і першими викладачами природничо-географічного факультету були І. В. Цись – декан факультету, Б. М. Іванов – завідувач кафедри та викладач фізико-математичних дисциплін, Т. С. Ніколаєва – викладач економічної географії. Вони здійснили перший набір і розпочали заняття. У червні 1941 р. відбулася перша екзаменаційна сесія. До сесії було допущено 380 студентів інституту, 119 з них склали екзамени лише на «відмінно», в тому числі на природничо-географічному – 20 [6].

На жаль, інтенсивному розвитку інституту перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини, почалася тривала і жорстока війна. Викладачі і студенти були мобілізовані до радянської армії. Багато з них загинуло на фронті. Серед них директор інституту І. Г. Вакула, перші декани мовно-літературного і природничо-географічного факультетів Й. В. Важинчий та І. В. Цись. У роки окупації приміщення інституту були напівзруйновані, бібліотека майже повністю розграбована.

Після звільнення м. Кременця в березні 1944 р. учительський інститут відновив свою роботу. Його директором став ветеран війни І. І. Краглик. Був оголошений конкурс на перший курс стаціонарного і заочного відділів на фізико-математичний, мовно-літературний, історичний, природничо-географічний факультети, проводилася реєстрація колишнього контингенту студентів. На перший курс приймалися громадяни віком від 17 до 40 років із освітою 9 – 10 класів середньої школи. Для заочників вік необмежений. Термін навчання в інституті 2 роки. Інститут готував учителів-предметників для 5 – 7 класів. Заяви у 1944 р. приймалися до 1 вересня, а іспити проводилися з 1-го жовтня. Відмінники приймалися без іспитів. Студенти забезпечувалися стипендією, гуртожитком, їдальнею. Із першого жовтня 1944 р. в учительському інституті приступили до занять 268 студентів. У липні наступного року відбувся перший випуск. Державні екзамени склали 40 студентів [6].

Деканом природничо-географічного факультету і викладачем фізико-географічних дисциплін був П. В. Серветник, економічну географію викладала Т. С. Ніколаєва, яка за викликом повернулась з м. Харкова (її чоловік загинув на війні). Ботаніку читав В. Я. Франківський, зоологію – С. Л. Самарський, згодом кандидат ботанічних наук, доцент Черкаського педінституту. Умови праці у перші повоєнні роки були надзвичайно важкі, потрібно було створити матеріальну базу, не вистачало підручників, зошитів, палива. У цих умовах інститут загалом і природничо-географічний факультет зокрема розширювалися, зміцнювалися, здійснюючи підготовку вчителів, необхідних для Тернопільської і сусідніх областей.

Незважаючи на труднощі воєнного і повоєнного часу, за короткий період 1944 – 1945 навчального року вже були досягнуті певні успіхи: в інституті виконано план набору студентів на два курси, відповідно 175 і 48 чоловік, створені більш-менш належні умови для навчання студентів (при інституті була бібліотека, баня, пральня, парк, стадіон, оранжерея); почалось обладнання лабораторій з фізики, хімії, зоології, ботаніки, кабінету геології та ін. Найважливішою й найскладнішою проблемою, як і для всіх вишів Західної України, було забезпечення інституту кваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами. На кінець 1945 року в Кременецькому учительському інституті нараховувалось 20 викладачів, за штатом бракувало 15. У 1945 – 1946 навчальному році в інституті було 279 студентів і 28 штатних викладачів: 7 керівників кафедр, 7 старших викладачів, 14 викладачів [6].

Набір студентів зростав із кожним роком. У 1950 році на стаціонарі вже навчалось 532, а на заочному відділенні інституту – 1340 осіб. Упродовж 1944 – 1950 рр. у стінах Кременецького державного вчительського інституту підготовлено 1776 вчителів, в тому числі 927 на заочному відділенні, які працювали в основному в Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій та Львівській областях [1, 6].

Отже, Кременецький учительський інститут у 1944 – 1945 рр. допоміг школам західних областей УРСР, зокрема Тернопільщини, у здійсненні загального семирічного навчання і тим самим вніс певний вклад у справу подальшого розвитку народної освіти на західноукраїнських землях. Потреби шкіл в учителях 5 – 7 класів в основному були забезпечені, проте педагогів із вищою освітою ще не вистачало. У зв'язку з цим 4 серпня 1950 р. Рада комісарів УРСР прийняла постанову про реорганізацію Кременецького та інших учительських інститутів у педагогічні. Ректором Кременецького педагогічного інституту призначено кандидата сільськогосподарських наук, доцента

Миколу Лаврентійовича Бригінця. Підготовку вчителів географії і біології було припинено (останній випуск їх на денному відділенні відбувся у 1951 році, а на заочному – в 1952). Новостворений на базі природничо-географічного факультету учительського інституту природничий факультет розпочав підготовку вчителів біології і хімії, а згодом – біології та основ сільськогосподарського виробництва. Ряд випускників колишнього природничо-географічного факультету продовжили навчатися на природничому факультеті, стали біологами, хіміками. Серед них колишні доценти Тернопільського державного педагогічного інституту А. Р. Дробощкий, Л. Г. Кузьмович, доктор сільськогосподарських наук А. Гуменюк (м. Київ) та ін. Переважна більшість випускників природничо-географічного факультету і після закінчення природничого факультету поряд із біологією і хімією продовжували викладати в школі географію. Вони заклали фундамент географічної науки в школах Тернопільської і сусідніх областей [6].

На нашу думку, зміна назви факультету з природничо-географічного на природничий і припинення підготовки вчителів географії у Кременці були великою помилкою тодішнього керівництва освітою. Адже вчителів з вищою освітою з цієї спеціальності ще довго (до кінця 90-х років минулого століття) катастрофічно не вистачало як у Тернопільській, так і в сусідніх областях.

У 1972 р., коли ми вперше поставили питання перед Міністерством освіти УРСР про відкриття набору студентів на географію, бо за нашими даними, одержаних від обласних управлінь освіти виявилось, що в школах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької областей лише 20 – 30 % учителів географії мали спеціальну вищу освіту. Географію викладали вчителі різних спеціальностей (історики, біологи, математики, навіть вчителі фізичного виховання). У Тернопільській області відсоток фахівців був найвищим (35 %) саме за рахунок колишніх випускників природничо-географічного факультету Кременецького учительського інституту. Потрібно було аж 30 років, щоб виправити помилку, допущену в 1950 р., і відкрити набір студентів уже в Тернопільському державному педагогічному інституті на спеціальність «біологія і географія», а у 1990 р. створити окремий географічний факультет.

Після реорганізації Кременецького учительського інституту в 1950 р. і припинення підготовки вчителів географії і біології, центром географічної і геологічної освіти вчителів залишився кабінет геології. Він мав відповідну матеріальну базу, яка використовувалась для підготовки вчителів біології і хімії, а також у роботі з вчителями географії міста і області, з учнями шкіл. У зв'язку з внесенням у шкільні програми з географії та біології низки суто геологічних питань (методи визначення віку гірських порід у географії, основні етапи розвитку органічного світу в курсі загальної біології тощо) на базі геологічного кабінету Кременецького педінституту регулярно проводилися, починаючи з 1961 року, семінари вчителів географії району та області, які організовував кабінет географії обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів (зав. І. Г. Процик) та старший викладач, а згодом доцент Й. М. Свинко. Незважаючи на відсутність спеціальної кафедри, при кабінеті геології постійно працював геологічний гурток, проводилися геологічні екскурсії із студентами та учнями шкіл, семінари вчителів географії, здійснювалися наукові дослідження з геології, геоморфології, неотектоніки й охорони природи Поділля.

Із 1962 до 1967 року в інституті функціонував загальний науковий факультет, на низці спеціальностей якого викладалися географічні дисципліни (загальне землезнавство, геологія, економічна географія СРСР і зарубіжних країн). Їх викладали Й. М. Свинко, М. М. Свинко та доцент Макуха. Основною базою для їх викладання був кабінет геології, який постійно поповнювався картами, приладами, зразками гірських порід, мінералів та викопної фауни.

У 1963 р. в інституті нами разом з кафедрами ботаніки і зоології організовано і проведено міжвузівську науково-практичну конференцію з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів Поділля, на якій працювали секції геології, географії, ботаніки та зоології. В конференції брали участь вчені з університетів Львова, Одеси, Чернівців та інших міст. Серед них академік Є. К. Лазаренко, професори К. І. Геренчук, П. М. Цись, В. О. Горецький, С. І. Пастернак, С. М. Стойко та ін. (рис. 1) Матеріали конференції і путівник екскурсії для учасників конференції опубліковано [4, 5].

Конференція стала важливим поштовхом до активізації і розвитку географічної науки й освіти та розвитку природоохоронної роботи в Тернопільській області і всього Подільського регіону.

У 1969 р. кабінетом геології спільно з Львівським філіалом Географічного Товариства УРСР в інституті проведено науково-теоретичну конференцію, присвячену 130-річчю від дня народження М. М. Пржевальського.

У цих конференціях, крім науковців вишів і науково-дослідних та виробничих установ Тернополя, Львова, Києва, Чернівців, Івано-Франківська, Одеси та інших міст, брали участь вчителі

міста Тернополя і області. Ми постійно підтримували зв'язок із Львівським філіалом Географічного Товариства УРСР, брали участь у його засіданнях. Свинко Й. М. був делегатом 1-го з'їзду Географічного Товариства УРСР¹ (Київ, 21 – 24 березня 1964 р.).

Рис. 1. Під час екскурсії по Поділля (Кам'янець-Подільський, 1963 р.; в центрі – проф. К. І. Геренчук)

Рис. 2. Мандат делегата 1-го з'їзду Географічного Товариства УРСР Свинка Й. М.

порід та мінералів, зібрані студентами під час польових практик, надавалася допомога в проведенні обласних та республіканських змагань юних геологів.

У 1971 році з ініціативи Й. Свинка відкрито Тернопільське відділення Географічного Товариства УРСР. Його головою обрано декана природничого факультету Свинка Й. М., секретарем – завідувача кабінетом географії обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів географії Процика І. Г.

Протокол № 1

засідання установчих зборів ініціативної групи у складі віцепрезидента Географічного Товариства УРСР професора К. І. Геренчука, доцентів М. О. Петриги, Й. М. Свинка, методиста географії обласного інституту УКВ І. Г. Процика,

В березні 1969 р. деканом природничого факультету було обрано кандидата геолого-мінералогічних наук Й. М. Свинка, а 21 липня 1969 р. прийнято Постанову Ради Міністрів УРСР № 423 про перебазування Кременецького державного педагогічного інституту в м. Тернопіль. Новообраний декан Й. М. Свинко став першим деканом природничого факультету Тернопільського державного педагогічного інституту. На його долю випали великі труднощі, пов'язані з перебазуванням колективу і матеріальної бази факультету в м. Тернопіль. Завдяки злагодженій роботі всього колективу це завдання було виконано в надзвичайно короткий термін і 1 вересня 1969 року розпочалися заняття на новому місці.

В обласному центрі відкрились більш сприятливі умови для розвитку географічної науки, освіти та формування Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР.

11 грудня 1970 року деканом природничого факультету Й. Свинком разом з ректоратом (ректор М. Л. Бригінець) звернулися з листом до Міністерства освіти і науки про дозвіл на відкриття набору на спеціальність «Географія з додатковою спеціальністю біологія». Однак, у зв'язку з відсутністю приміщень, питання про відкриття набору на цю спеціальність було відкладено на цілих одинадцять років, до завершення нового корпусу інституту.

На базі кабінету геології спільно з обласним інститутом удосконалення кваліфікації вчителів регулярно проводилися заняття з учителями, які перебували на курсах підвищення кваліфікації, семінари. Школам передавалися колекції гірських

¹президентом Товариства з 1958 до 1964 рр. був Петро Заморій – геолог та геоморфолог. Наступним президентом став проф. Олександр Маринич, який понад 30 років (з 1964 до 1995 рр.) керував діяльністю Товариства. З 1995 р. і до 2015 р. президентом УГТ був проф. Петро Шищенко.

викладача фінансово-економічного інституту П. М. Холяви,
вчителя географії Купчинської СШ Козівського району Б. І. Заставецького та ін.

від 30 березня 1971 року

Присутні 9 членів Львівського філіалу Географічного Товариства УРСР та 20 вчителів географії Тернопільської області.

Порядок денний:

Про утворення Тернопільського відділення Львівського філіалу Географічного Товариства УРСР.

На зборах виступили: віцепрезидент Географічного Товариства УРСР професор Львівського державного університету ім. Івана Франка К. І. Геренчук, доцент Тернопільського фінансово-економічного інституту М. О. Петрига, кандидат геолого-мінералогічних наук Тернопільського державного педагогічного інституту Й. М. Свинко, зав. кабінетом географії Тернопільського обласного інституту удосконалення вчителів географії І. Г. Процик, вчитель географії Підволочиської СШ Г. В. Остапчук, вчитель географії Купчинської СШ Козівського району Б. І. Заставецький.

Професор К. І. Геренчук сказав, що в Тернопільській області вже є 10 членів Географічного Товариства УРСР і багато вчителів-географів бажають вступити в члени Географічного Товариства. Вони звернулися до Львівського філіалу з проською створити Тернопільське відділення Географічного Товариства УРСР. Правління Львівського філіалу ГТ УРСР підтримує цю думку і вважає доцільним створення в Тернопільській області окреме відділення ГТ. Для цього в Тернопільській області є певні об'єктивні передумови. В Тернополі є 4 вищі навчальні заклади, фінансово-економічний інститут, в якому є кафедра географії, де працює низка науковців-географів, 14 середніх шкіл. Науково-дослідну роботу вже проводять окремі вчителі географії. Ці науково-педагогічні сили необхідно згуртувати в складі Географічного Товариства. Це сприятиме наданню допомоги народному господарству та пропаганді географічних знань.

Професор Геренчук К. І. познайомив присутніх з роботою II з'їзду Географічного Товариства УРСР, який відбувся у Львові 2 – 4 червня 1974 р. та з'їзду Географічного Товариства СРСР, який проходив в м. Ленінграді в грудні 1970 р.

Доцент Тернопільського фінансово-економічного інституту Петрига М. О. сказав, що питання про створення Тернопільського відділу Географічного Товариства УРСР давно назріло. У Тернопільському фінансово-економічному інституті створена кафедра економічної географії, її викладачі, разом з кабінетом географії Тернопільського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів, можуть багато зробити в питаннях пропаганди наукових знань серед населення та вчителів області.

Доцент Тернопільського державного педагогічного інституту Свинко Й. М. сказав, що своєчасно поставлено питання про створення Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР. В інституті вже ведеться робота зі створення географічного факультету. Є надія, що його буде відкрито, бо в Тернопільській і сусідніх з нею областях є велика потреба у вчителях географії з вищою географічною освітою. Географічне Товариство могло б суттєво посилити роботу з надання допомоги вчителям географії в наукових дослідженнях та методиці викладання цієї дисципліни. Виступаючий відмітив, що створення Тернопільського відділення Географічного Товариства є доцільним.

Методист обласного ІВКВ підкреслив важливість створення Географічного Товариства для кращої допомоги кабінету географії обласного інституту, а також вчителям географії шкіл області. Члени Географічного Товариства виступатимуть перед вчителями з кваліфікованими лекціями, а це вплине на покращення навчально-виховного процесу в школах області.

Вчитель Підволочиської СШ Остапчук Г. В. сказав, що палко підтримує думку про створення Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР і висловив впевненість, що воно буде надійним помічником вчителям географії.

Виступили також вчителька Тернопільської СШ № 3 Зарваницька О. М. та вчитель Купчинської СШ Козівського району Заставецький Б. І., які у своїх виступах схвалили думку про створення Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР.

Члени ініціативної групи рекомендували залучити в члени Географічного Товариства всіх 16 вчителів, присутніх на зборах.

Ухвалили: Одноголосно створити Тернопільське відділення Географічного Товариства УРСР.

Голова зборів

проф. Геренчук К. І.

Секретар

Процик І. Г.

Протокол № 2

зборів ініціативної групи у складі віцепрезидента Географічного Товариства УРСР професора К. І. Геренчука, доцентів М. О. Петриги, Й. М. Свинка, методиста географії обласного інституту УКВ І. Г. Процика, викладача фінансово-економічного інституту П. М. Холяви, вчителя географії Купчинської СШ Козівського району Б. І. Заставецького та ін.

від 30 березня 1971 р.

Під головуванням професора К. І. Геренчука розглянуто організаційне питання про вибори голови, заступника і секретаря Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР.

На пропозицію професора К. І. Геренчука головою Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР обрано доцента Тернопільського педінституту Свинка Й. М., його заступником – доцента фінансово-економічного інституту Петригу М. О., а секретарем обрано методиста географії обласного інституту УКВ Процика І. Г.

Голова зборів
Секретар

проф. Геренчук К. І.
Процик І. Г.

У 1972 році в інституті, з ініціативи Й. Свинка, як декана природничого факультету і голови Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР, проведено другу міжвузівську науково-практичну конференцію з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів Поділля, в якій взяли участь близько 200 науковців з різних наукових установ та навчальних закладів України.

СПИСОК

Тернопільського відділення Географічного товариства УРСР

№ з/п	Прізвище, ініціали	Освіта	Місце роботи
1	Свинко Й.М.	канд. г-м.наук	Тернопільський педінститут
2	Петрига М.О.	канд.геог. наук	Терн. фін. економ. інститут
3	Процик І.Г.	вища	Терн. інститут УКВ
4	Холява П.М.	вища	Терн. фін. економ. інститут
5	Заставецький Б.І.	вища	Купчинецька СШ, Козів. р-н
6	Саворська Л.В.	вища	Бучацька СШ І
7	Бородавчук Т.С.	вища	Плотицька в/ш, Терн. р-н
8	Гайда В.М.	вища	Гримайлівська в/ш, Гусят. р-н
9	Остапчук Г.В.	вища	Підволочиська СШ
10	Телевко М.С.	вища	Гологочівська СШ, Береж. р-н
11	Дубчак Е.І.	вища	Тернопільська СШ І2
12	Карпенко К.П.	вища	Дружбівська СШ, Бучацьк. р-н
13	Юськів Н.І.	вища	Доброводівська в/ш, Монаст. р-н
14	Гордій В.Я.	вища	Дорогочинська в/ш, Заліщ. р-н
15	Грома Л.І.	вища	Копиченська СШ
16	Зарваницька О.М.	вища	Тернопільська СШ 3
17	Било Н.І.	вища	Монастирська СШ
18	Профатіло Л.О.	вища	Бучацька школа-інтернат
19	Канарська К.І.	вища	Підгайчиківська в/ш, Збрів. р-н
20	Островський О.Т.	вища	Кременецька СШ І
21	Тильна Р.І.	вища	Кременецька СШ 3
22	Бурин Т.Р.	вища	Денисівська в/ш, Козівський р-н
23	Романюк В.М.	вища	Сороцька в/ш, Тербовл. р-н

Наприкінці 70-х років Й. Свинко, М.П.Чайковський спільно з науковцями Львова, брали активну участь у підготовці двох важливих колективних монографій, які не втратили свого значення до наших днів, – «Природа Тернопільської області» (1979) та «Природа Хмельницької області» (1980). Обидві монографії вийшли у світ за редакцією професора К. І. Геренчука.

У 1981 р., після завершення будівництва нового навчального корпусу й збільшення площі навчальних приміщень, було відкрито набір студентів на спеціальність «Географія та біологія», а

через рік відкрито кафедру географії, яка згодом стала основою майбутнього географічного факультету. Завідувачем кафедри було обрано доцента Свинка Й. М. Його головним завданням на цьому етапі став підбір висококваліфікованих кадрів та створення матеріальної бази.

У 1974 р. головою Тернопільського відділення Географічного Товариства УРСР було обрано кандидата економічних наук, старшого викладача Тернопільського фінансово-економічного інституту Ковтонюка М. О. Він очолював Товариство від 1974 до 1990 р. За його участі до членства в УГТ долучено викладачів створеної в педагогічному університеті кафедри географії, а з 1985 року і кафедри економічної і соціальної географії. Розширено представництво в УГТ викладачів кафедри розміщення продуктивних сил Тернопільського фінансово-економічного інституту. Викладачі вузів, склавши основу представництва в УГТ, долучались до різного роду натурних досліджень, зокрема перспективних для заповідання природних комплексів і об'єктів, господарських комплексів. В цей період під егідою Товариства видано першу збірку наукових праць (1985 р.), присвячену проблемам географії населення і поселень Південно-Західного економічного району. В період 70-х–80-х рр. захищено перші кандидатські дисертації О.Заставецької, Б.Заставецького, Л.Царика.,

На підставі рішення Ради інституту від 6. 02. 1990 р. (Протокол № 9) природничий факультет Тернопільського державного педагогічного інституту розділено на два окремі факультети: природничий і географічний, а на підставі наказу ректора № 17 від 23.04.1990 р. створено географічний факультет. У травні 1990 р. деканом географічного факультету обрано кандидата географічних наук Царика Любомира Петровича.

2. Діяльність Тернопільського відділу УГТ на розбудову географічного факультету ТДПУ. 90-ті роки можна назвати роками розбудови новоствореного факультету. Тернопільський відділ УГТ, очолюваний доц. Заставецьким Б.І., бере безпосередню участь у цьому процесі. Під егідою УГТ у 1991 році проведено науково-практичну конференцію за участі науковців, вчителів загальноосвітніх закладів, з виданням матеріалів з географії своєї області.

У 1992 році було створено третю у вишах України кафедру географії України і краєзнавства, яку очолив к.г.н., доц. Заставецький Б.І. Колектив кафедри активно працював над розробкою нових програм з фізичної та соціально-економічної географії України, географічного краєзнавства, спецкурсів з галузевих географічних дисциплін. У 1993 році створено геостаніонар у с. Дзвенигород Борщівського району для проходження студентами польових навчальних практик. У тому ж році відкрито науково-дослідну лабораторію «Моделювання еколого-географічних систем», яку очолив доц. Царик Л.П.

Ліцензовано нову спеціальність «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» і у 1993 році здійснено перший набір студентів. Одночасно при кафедрі географії України і краєзнавства створено секцію геоекології для координації навчально-методичної роботи даної спеціальності. У 1997 році на факультеті акредитовано бакалаврат спеціальності і ліцензовано підготовку спеціаліста «Екології...». УГТ долучилося до проведення першої міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-й річниці від дня народження засновника новітньої української географії С.Л. Рудницького. У цьому ж році проведено експедиційні дослідження заповідних об'єктів долини р Дністер за участю доц. Шиманської В.О., доц Царика Л.П., ст. інспектора Чайковського М.П., в процесі якого оцінено стан заповідних територій, відзнято відеофільм, виявлено понад 10 перспективних для заповідання об'єктів.

У 1998 році акредитовано спеціаліста і ліцензовано магістратуру спеціальності «Екологія....». У 1998 році доц. О.В. Заставецькою захищено докторську дисертацію з проблем комплексного соціально-економічного розвитку території та вдруковано одну з перших індивідуальних монографій. У цьому ж році ліцензовано фаховий часопис «Наукові записки ТДПУ. Серія: географія», який з часом стане визнаним географічним журналом на загальнонаціональному рівні. У 2000 році створено кафедру геоекології та методики викладання екологічних дисциплін, яку очолив за сумісництвом декан факультету, доц. Царик Л.П. У тому ж році здійснено перше видання всеукраїнського часопису «Історія української географії» (шеф – ред. О. Шаблій) під патронатом УГТ і НТШ у Львові.

Таким чином, 2000 рік можна вважати роком завершення структурної розбудови географічного факультету, оскільки на той час функціонували 4 кафедри, геостаніонар, 2 науково-дослідні лабораторії, навчальна лабораторія, акредитовані дві спеціальності факультету – «Географія» і «Екологія», 2 спеціалізованих фахових видання з географії та історії української географії. За десять років діяльності 10 працівників факультету захистили кандидатські дисертації (Мариняк Я.О., Федунік Б.Я, Потокій М.В., Питуляк М.Р., Садовник О.П., Стецько Н.П., Чеболда І.Ю., Кошіль А.В., Кузишин А.В., Алексієвець М.О.), 1 докторську дисертацію (О.В. Заставецька), четверо доцентів (І.Г.Процик, Й.М.Свинко, І.М.Пушкар, Д.І. Ковалишин) та доктор географічних наук (О.В.

Заставецька) отримали звання професорів, двоє (Й.М.Свинко, Л.П.Царик) обрані членами - кореспондентами Української екологічної Академії наук.

З 2001 року Тернопільський відділ УГТ очолив викладач кафедри економічної і соціальної географії І.Л. Дітчук. Період 2001-2006 років можна вважати етапом змістовних перебудов і трансформацій навчальних планів, ліцензування нових спеціальностей, продуктивної підготовки кадрів вищої кваліфікації. Зокрема, за цей період викладачами і аспірантами кафедр захищено 1 докторську (Сивим М.Я.) та ще 7 кандидатських робіт (Янковською Л.В., Заставецьким Т.Б., Флінтою Н.І., Волік О.В., Тарановою Н.Б., Цариком Л.П., Грицак Л.Р., Барною І.М.). Ліцензовано третю спеціальність географічного факультету «Туризм» у 2004 році, створено нові навчальні плани однопрофільної спеціальності «Географія». У 2005 році у черговий раз акредитовано за 4-м рівнем спеціальності «Географія» та «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування». Запроваджено спеціалізації підготовки спеціалістів географії на основі розроблених індивідуальних спецкурсів і спецсемініарів. У 2004 р. на з'їзді УГТ Свинко Й. М. обраний почесним членом Українського Географічного Товариства.

Особливо пам'ятним у діяльності Тернопільського відділу УГТ став 2007 рік – 130 річниця від народження С.Л. Рудницького. Випущено 16-й випуск Історії української географії, присвячений фундатору новітньої української географії, проведено третю міжнародну конференцію «Історія української географії та картографії» присвячену 130 річному ювілею вченого. У Тернопільському обласному краєзнавчому музеї створено експозицію речей із власного архіву сім'ї Рудницьких. Спільно з Тернопільським краєзнавчим музеєм щорічно проводилось урочисту академію – нагородження символічною роботою за столом академіка С. Рудницького кращих студентів-географічного факультету.

У період 2006-2008 років проведено натурні дослідження заповідних об'єктів Поділля в рамках підготовки докторської дисертації доц. Цариком Л.П.

За цей період викладачі, члени УГТ стали авторами кількох шкільних підручників, зокрема: «Геологія» (Свинко Й., Сивий М., 2003); «Геологія. Практикум» (Свинко Й., Сивий М., 2006); «Фізична географія України» (Дітчук І., Заставецька О., 2008); «Екологія» 10 клас. Профільний рівень (Царик Л., Царик П., Вітенко, 2010); «Екологія» 11 клас. Академічний рівень (Царик Л., Царик П., Вітенко, 2011) та інші. За період з 1990 до 2017 року студенти факультету 14 разів ставали призерами всеукраїнських олімпіад з географії, екології і туризму (Щавінський В., Остафійчук Я., Мандзюк П., Касіяник І., Заставецька Л., Поселюжна Л.- двічі, Шеремета О., Гінзула М., Бронецький Р., Бондар Л., Марціяш К., Глинський О., (Усова О), Кузик І.

На з'їзді УГТ у м. Вінниці 2016 року почесними членами Товариства обрано проф. Заставецьку О.В. та проф. Царика Л.П.

В рамках наукової проблематики НДЛ «Моделювання еколого-географічних систем» кафедри геоecології захищено 10 дисертаційних робіт аспірантів: Чеболди І.Ю. (1999), Янковської Л.В. (2004), Герасимів З.М. (2007), Касіяника І.П. (2010), Гінзули М.Я. (2015) та здобувачів Новицької С.Р. (2012), Вітенка І.М. (2012), Бабюк Л.М. (2012), Кашик (Кріль) О.В. (2013), Греськів О.Б. (2014) та докторська дисертація Царика Л.П. (2010), у яких природоохоронні аспекти були органічними складовими досліджуваних проблем: конструктивно-географічної оцінки природно-ресурсного потенціалу (Чеболди І.Ю.), еколого-географічного районування території (Янковська Л.В.), оптимізації землекористування Східного Опілля (Герасимів З.М), оптимізації землекористування Хмельницької області на ландшафтно-екологічній основі (Касіяника І.П.), оцінки природних ресурсів і рекреаційного природокористування (Новицької С.Р.), еколого-географічних проблем обласного регіону (Вітенка І.М.), оцінки рекреаційних навантажень і рекреаційної дигресії Середнього Подністер'я (Бабюк Л.М.), прояву надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру (Кріль О.В.), заповідного природокористування (Греськів О.Б.), і еколого-географічних аспектів промислового природокористування (Гінзули М.Я.). У 2015- 2017 рр. проведені комплексні еколого-географічні дослідження басейну р. Джури в рамках підготовки дисертаційного дослідження асп. Бакало О.

Окрім того, захищено кандидатські дисертації викладачами, аспірантами, здобувачами кафедри фізичної географії Волік О., Демянчуком П., Гуликом С., Гавришком. Б., Семенген О. Захищені дисертаційні роботи викладачами, аспірантами і здобувачами кафедри географії України і туризму: Питуляком М., Альтгайм Л., Вавринів Л., Горун М., Дударчук К., Поплавською І., Пушкарем О., Пушкарем Б., Задворним С.

За період 2004-2017 років викладачами кафедр (членами УГТ) опубліковано ряд індивідуальних та колективних монографій :

1. Мінеральні ресурси Поділля (Сивий М., 2004);
2. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (Царик П., 2005);
3. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства (Заставецький Т., 2005);
4. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (Царик Л., 2006);
5. Травертинові відклади Поділля (Волік О., Свинко Й., 2008);
6. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні засади, практична реалізація (Царик Л., 2009);
7. Природні умови і ресурси Тернопільщини (колектив.мон. Царика Л, Сивого М., 2011);
8. Західно-Подільське горбогір'я як географічний екотон (Дем'янчук П., Свинко Й., 2011);
9. Соціальна спрямованість промислового розвитку регіону: суспільно-географічні дослідження на прикладі Вінницької області (Копер Н., Заставецька О., 2012);
10. Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» у системі рекреаційного і заповідного природокористування (Царик П, Царик Л., 2013);
11. Екосистема зарегульованої водойми в умовах урбанавантаження (колективна, Волік О., Свинко Й., 2013);
12. Історико-культурні туристичні ресурси Тернопільської області: стан збереження та використання (Дударчук К., 2013);
13. Територіальна організація рекреаційного господарства регіону (Пушкар Т.Б., Пушкар З.М., 2014);
14. Система розселення і геопросторові аспекти вдосконалення адміністративно-територіального устрою України (Заставецька Л., 2014);
15. Територіальна організація закладів охорони здоров'я Тернопільської області (Пушкар О., 2015);
16. Особливості природокористування в Подільських Товтрах (Гавришок Б., Сивий М., 2015);
17. Потенціал стійкості ландшафтів Тернопільської області до антропогенних навантажень (Янковська Л., 2015);
18. Тернопільщина: цілі і потенціал сталого природокористування (колективна, ред проф. Царика Л.П., 2016);
19. Еколого-географічне районування території Тернопільської області (Янковська Л., 2016);
20. Географія Тернопільської області у 2-х томах (колективна, ред. проф. Сивого М.Я., 2017);
21. Національний природний парк «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природних комплексів та історико-культурних традицій (колективна, Царик Л., Царик П., 2017).

Головою Тернопільського відділу УГТ у 2017 році обрано д.г.н., проф. Царика Л.П. На першому засіданні членів товариства обрано президію відділу у складі проф. Качана Є.П. – координатора роботи відділу у Тернопільському національному економічному університеті; к.г.н. Вітенка І.М - координатора роботи відділу із вчителями; к.г.н., доц. Кузишина А.В. – координатора за роботу відділу на географічному факультеті ТНПУ; к.г.н. Добровольську С.Я.- координатора роботи відділу товариства з випускниками, працівниками інших установ; к.г.н. Гавришка Б.Б. – секретаря відділу; д.г.н., проф. Царика Л.П. – голови Тернопільського відділу УГТ. Поставлено завдання проведення перепису членів УГТ, розробляється стратегія розвитку на найближчі чотири роки.

На сайті географічного факультету ТНПУ створено сайт Тернопільського відділу УГТ та електронну пошту, друкований орган відділу – Вісника Тернопільського відділу УГТ: visnyk_geogr@ukr.net. Перший збірник за 2017 рік буде видруковано у січні 2018 року. У грудні 2017 року відділ Товариства долучений до проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 140-й річниці від дня народження академіка Рудницького С.Л.. В рамках конференції викладачами географічного факультету відвідано експозицію краєзнавчого музею, присвячену С.Рудницькому.

Література:

1. Бондаренко Т. Е. Відновлення діяльності Кременецького вчительського інституту (1944 – 1945 рр.) / Т. Е. Бондаренко // Розвиток педагогічної освіти і науки в Західних областях України : тези доповідей наук.-практ. конф. Ч. 1 / редкол. : А. В. Вихрущ та ін. – Тернопіль : [б. в.], 1990. – С. 69 – 72.
2. Бригінець М. Л. Кременецькому педінституту – 25 років / М. Л. Бригінець, І. Я. Забокрицький // Доповіді звітної-наукової конференції кафедр інституту. – Кременець : [б. в.], 1965. – С. 3 – 21.

3. Географічний факультет: історичне минуле, сьогодення і перспектива /Л.П.Царик, О.П.Садовник, О.Б.Заблоцький, А.В.Кузишин // Географія. Екологія. Туризм: теорія, методологія, практика Матеріали міжнародної науково- практичної конференції (21-23 травня 2015 р.) – Тернопіль: СМП Тайп, 2015 – С. 7-11.
4. Качковський В. М. До питання про організацію Кременецького учительського інституту / В. М. Качковський// Розвиток педагогічної освіти і науки в Західних областях України : тези доповідей наук.-практ. конф. Ч. 1 /редкол. : А. В. Вихрущ та ін. – Тернопіль: 1990. – С. 59 – 62.
5. Марисова І. В. Маршрути екскурсій : путівник для учасників міжвузівської конференції по вивченню природних ресурсів Поділля / І. В. Марисова, Й. М. Свинко, К. А. Татаринів, В. О. Шиманська. – Тернопіль – Кременець : [б. в.], 1963. – 30 с.
6. Матеріали до вивчення природних ресурсів Поділля. – Тернопіль – Кременець : [б. в.], 1963. – 200 с.
7. Свинко Й. Розвиток природничо-географічної освіти в м. Кременці у 1940 – 1969 рр. / Й. Свинко // Вища педагогічна освіта в Кременці 1940 – 1990 рр. : знахідки, традиції, проблеми та перспективи : матер. регіон. наук.-практ. конф. / за ред. : А. М. Ломаковича, О. А. Фурман. – Жовква : Місіонер, 2012. – С. 88 – 100.
8. Свинко Й. М. Вища Волинська (Крем'янецька) гімназія та ліцей: розвиток освіти й вивчення природи Волині та Північного Поділля за 1805 – 1914 роки / Й. М. Свинко // Наукові записки ТДПУ. Серія : Географія. – Тернопіль, 2011. – 1 (29). – С. 3 – 7.
9. Свинко Й. М. Кафедра географії – основа географічного факультету (до 20-річчя відкриття кафедри географії Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка) / Й. М. Свинко // Наукові записки ТДПУ. Серія : Географія. – Тернопіль, 2002. – 2 (7). – С. 97 – 106.
10. Царик Л.П. Історична ретроспектива діяльності науково-дослідної лабораторії «Моделювання еколого-географічних систем» ТНПУ/ Л.П.Царик // Географія. Екологія. Туризм: теорія, методологія, практика Матеріали міжнародної науково- практичної конференції (21-23 травня 2015 р.) – Тернопіль: СМП Тайп, 2015 – С. 219-221.
11. Царик Л.П. Напрямки наукових досліджень викладачів географічного факультету у Тернопільському національному педагогічному факультеті. Історико-наукометрична довідка/ Л.П.Царик, А.В.Кузишин // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2015, №1 – С. 261-264.

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

ВИРОБНИЦТВО ГІПСУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

Мирослав Сивий

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, кафедра географії та методики її навчання, м. Тернопіль, вул М. Кривоноса 2,
syuyjm@ukr.net*

Проаналізовано сучасний стан видобування гіпсу та виробництва гіпсових матеріалів в Україні. Подано розподіл запасів сировини та обсяги видобутку по адміністративних областях. Показана динаміка видобутку гіпсу за останні роки. Зроблені висновки щодо перспектив розвитку гіпсового виробництва в країні.

Ключові слова: *гіпс та ангідрит, запаси сировини, видобуток, виробництво гіпсових матеріалів.*

Гіпс у чистому вигляді — мінерал $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. Його найчистіші відміни безколірні й прозорі. Однак, набагато частіше гіпс зустрічається у природі як гірська порода, складена з мінералу гіпсу та домішок доломіту, ангідриту, целестину, гідроксидів заліза, сірки, органічних сполук. Залежно від домішок колір його може бути білим, сірим, коричневим, жовтим, рожевим тощо.

З історії використання гіпсу. Назву мінералу дав ще у 315 р. до РХ Теофраст (по-грецьки «гіпсос» - крейда). До неї звикли, хоча зрозуміло, що гіпс і крейда зовсім різні речовини. Приховано кристалічний гіпс, сніжно-білий, напівпрозорий і щільний, подібний до мармуру, часто з різноманітними відтінками, прожилками і плямами, які створюють химерні узорі, називають *алебастром*. Назва походить від давньоєгипетського міста Алабастру (Алебастрону), в околицях якого давня розроблялись поклади цього каменю.

Археологічні дослідження показують, що натуральний гіпс використовувався уже в 9000 р. до РХ на території теперішньої Туреччини.

В династичному Єгипті (5000-3400 р. до РХ) в перше в історії використовувався випалений гіпс в розчинах з мулом. Він присутній у сфінксах, в стінній штукатурці й підлозі гробниці Тутанхамона. Гіпс випалювався слабо й нерівномірно, напевно, в гончарних печах чи просто на багаттях, часто містив кальцит і пісок.

В Єгипті плити зовнішнього облицювання пірамід укладали й підганяли часто без розчинів. Якщо ж розчин і застосовувався, то у якості подушки між каменями, яка захищала їх краї від пошкоджень при укладці. Тобто масивні блоки, ковзаючи по гіпсовій змазці, могли підганятися точно по місцю. Вертикальні шви висотою 1,5 м і довжиною 2,1 м між будівельними каменями основної кладки були заповнені шаром гіпсу всього у 0,5 мм.

Пліній Старший писав, що «...алабастрит народжується в Алабастрі, Єгипті і в Дамаску, в Сирії» [2]. З алебастру робили статуетки, світильники, вази і посуд для масла, які греки називали *алебастрами*. Археологи знаходять алебастровий посуд в захороненнях різного часу. Так, на південному Уралі на березі струмка Кумачка в одному з курганів знайшли єгипетську алебастрову посудину з написом «Артаксеркс, фараон великий». Артаксеркс – давньо перський цар, який правив у 465-425 рр. до РХ. Алебастровий посуд знаходили при розкопках боспорського Пантікапея и сарматських курганів Кримського Присивашся.

Таким чином, гіпс відомий людям з незапам'ятних часів. Ще 2 тис. років тому індійці Північної Америки знали, що гіпс підвищує врожайність засолених ґрунтів й використовували його як добриво. В карстовій печері Мамонтова у штаті Кентуккі археологи виявили рештки давніх гірників, які тут з ризиком для життя добували гіпс.

На острові Крит, неподалік від нинішнього міста Геракліона, збереглися рештки величного Кносського палацу «золотої мінойської ери». Мінойська культура, як відомо, була знищена біля 1400 років до РХ виверженням вулкану на о. Санторин. Всі сходи й підлога ванних приміщень, конюшень, залів для колісниць були зроблені з гіпсу.

Недавно в Сирійській пустелі археологи відкрили «кришталеве» місто Рісафа, побудоване на штучному пагорбі з плит кристалічного гіпсу. Із цього матеріалу були зведені фортечні стіни, міські споруди, християнський храм, які виблискували на сонці.

У Древньому Римі світло забарвлений ангідрит із Бергамо, відомий під назвою *вульпінит*, або *бергамський мармур*, використовували для виготовлення колони облицювання будівель.

В Романський період (X-XII ст.) використовувались чисті гіпсові розчини і змішані з вапном, піском і цегляним пилом. Більше половини будівель того часу в Парижі (гіпс добували в районі Монмартра під Парижем, що дало йому нове ім'я «паризька штукатурка»), а також костел Пресвятої Діви Марії у Кракові побудовані на гіпсових розчинах.

В готичній архітектурі (XII-XIV ст.) гіпс використовувався в різних галузях будівництва: в Німеччині – це штукатурки й мостіння підлог, в Італії – накривки на кам'яних стінах, основи під фрески, в Англії – стінові штукатурки, гіпсові декорації (Віндзор), в Польщі – з гіпсу виконані безшовні підлоги й декоративні панелі в кафедральному соборі в Гнізно.

В епоху Відродження (XV ст.) розвивалось мистецтво художньої різьби по алебастру, який добували в передгір'ях Апеннін. До наших днів у м. Вольтерра (біля Пізи) існує кустарне каменерізне виробництво, де з декоративного алебастру виготовляють ажурні вази, квітники, люстри, світильники тощо.

З періоду бароко (XVII ст.) й до нашого часу гіпс знаходить застосування найчастіше як скульптурний матеріал, для масового виробництва декоративних елементів, в розчинах для внутрішніх робіт, в нових композиційних матеріалах.

Перша машина для виробництва гіпсокартонних виробів була побудована у 1888 р. Августином Саккетом в США. Його вважають «батьком гіпсокартону». У 1917 році в Англії була побудована перша в Європі гіпсокартонна фабрика.

Виклад основного матеріалу. Більшість промислових родовищ гіпсу виникла внаслідок гідратації ангідриту, це так звані епігенетичні родовища. Крім цього, гіпс може утворюватись шляхом осадження в солеродних басейнах на початкових стадіях галогенезу — первинний гіпс.

Завдяки своїм властивостям, гіпс знаходить широке застосування. Так, цінною властивістю гіпсу є його здатність втрачати при обпалюванні воду, перетворюючись при цьому у білий порошок, який при заливанні водою «схоплюється» і знову твердіє, дещо збільшуючись в об'ємі. Ця здатність гіпсу застосовується при виробництві в'язучих речовин (будівельного гіпсу, високоміцного гіпсу, формувального гіпсу, естрихгіпсу, медичного гіпсу).

У сільському господарстві гіпс використовують як *багатоцільовий меліорант* для гіпсування солончакових ґрунтів. Річ у тім, що високий вміст натрію у ґрунтах зумовлює їх лужність, погіршує структуру та сприяє винесенню гумусу. За умови гіпсування кальцій витісняє натрій (який зв'язується у вигляді нешкідливого сульфату) та сприяє винесенню калію, що поліпшує родючість ґрунтів. Гіпс підвищує гігроскопічність ґрунтів, оскільки він добре поглинає та зв'язує воду; внесення гіпсу у глинисті ґрунти підвищує їх аерацію та водопроникнення. Середня норма внесення гіпсу становить від 1 до 4-6 т/га. В Україні близько 2,8 млн. га ґрунтів відносяться до солонуватих і підлягають гіпсуванню. Як меліорант гіпс може застосовуватися у сиромолотому вигляді (гіпсове борошно), де вміст гіпсу має бути понад 85 % (клас А) та 70 % (клас Б).

Гіпс може використовуватись також як добриво при вирощуванні бобових культур, конюшини та люцерни на підзолистих ґрунтах.

У цементній промисловості його вводять при помоліклінкера як добавку, тому що він має здатність сповільнювати швидкість схоплювання цементу після заливання (затвердіння) його водою (портландцемент). Гіпс також входить до складу цементів — гіпсошлакового, ангідритового, спеціального.

Загальновідоме використання гіпсу у медицині. *Гіпс медичний* — це білий сухий порошок, отриманий шляхом випалювання та розмолу гіпсового каменю. До нього пред'являються жорсткі вимоги щодо строків затвердіння (схоплювання), товщини помолу та меж міцності при розтягуванні (14 кгс/см²). З такого гіпсу виготовляють хірургічні пов'язки, зліпки (зокрема у стоматології).

Гіпс будівельний або штукатурний — також продукт випалювання та помолу гіпсового каменю. Випалювання здійснюється у камерних, кільцевих, шахтних й обертових печах, а також у варильних котлах і установках у завислому стані. З однієї тонни гіпсового каменю виходить близько 840 кг штукатурного гіпсу. Використовується для виробництва в'язучих матеріалів, відливки гіпсових плит та блоків тощо.

Естрихгіпс виробляється з гіпсу чи ангідриту випалюванням при температурі 800...1 000 °С з подальшим розмелюванням отриманих продуктів. Затверділий естрихгіпс має низьку теплопровідність, добре звукопоглинання та високу стійкість проти стирання. Застосовується для облаштування підлоги, цегляної кладки, виготовлення штучного мармуру тощо.

Формувальний гіпс використовують для виготовлення форм і моделей у керамічній, авіаційній

та машинобудівній галузях промисловості, форм для литва з металів і сплавів, а також для різноманітних виробних і скульптурних робіт. Отримують формувальний гіпс з дуже чистого добірного гіпсового каменю.

Гіпсошлаковий цемент — це гідралічна в'язуча речовина, яку отримують спільним тонким подрібненням висушеного гранульованого доменного шлаку, двоводного гіпсу та портланд-цементного клінкеру. Використовується при зведенні підземних і підводних споруд, особливо у випадках дії на останні вилуговування та сульфатних розчинів.

Ангідритовий цемент — тонкорозмелені продукти випалювання двоводного гіпсу при температурі 600...700 °С або природного ангідриту з різноманітними добавками, що активізують схоплювання. Використовується для виготовлення будівельних розчинів, бетонів, штучного мармуру, порожнистого каменю тощо.

У невивпаленому стані тонкорозмелений гіпс використовується як *гіпсовий цемент* при спорудженні одноповерхових будівель, відливанні архітектурних деталей та опорядженні фасадів споруд.

У паперовому виробництві гіпс знаходить застосування як *наповнювач* для певних гатунків паперу, оскільки за білизною може перевищувати кращі сорти тальку і каоліну.

Окремі рівномірно забарвлені відміни щільного гіпсу у вигляді полірованих плит можуть використовуватись як *облицювальний матеріал* для опорядження інтер'єрів. Алебастр з ніжним рожевим чи жовтуватим відтінком, з витонченим жилкуванням, а також волокнистий селеніт розглядають як недороге виробне каміння.

Порівняно недавно широке застосування отримали два вироби з гіпсу: *гіпсокартонні плити* (ГКП) та *сухі гіпсові суміші* (СГС). При цьому світове індустріальне виробництво ГКП нараховує не більше 100 років, а СГС — не більше 50 років.

Вимоги промисловості до якості гіпсу регламентуються відповідними держстандартами, зокрема ДСТ 4013-82 «Камінь гіпсовий і гіпсоангидритовий для виробництва в'язучих матеріалів. Технічні умови» та ТУ 31-71 «Технічні умови. Камінь гіпсовий і гіпсоангидритовий для виробництва формувального, високоміцного та медичного гіпсу».

Вміст у гіпсоангидритовому камені гіпсу й ангідриту у перерахунку на $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ повинен становити не менше (%): для першого сорту — 95, для другого — 90, для третього — 80; сірчаного ангідриту (SO_3) не менше (%): для першого сорту — 44,1; для другого сорту — 41,8; для третього сорту — 37,2.

Для виробництва гіпсових в'язучих матеріалів повинен поставлятися тільки гіпсовий камінь з розміром кусків 60...300 мм, а для виробництва це-менту — гіпсовий і гіпсоангидритовий камінь фракції кусків 0-60 мм із вмістом частинок 0...5 мм не більше 30 %. В гіпсоангидритовому камені повинно бути понад 30 % мінералу гіпсу ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$).

В Україні на сьогодні розвідано і враховано Державним балансом 40 родовищ гіпсу будівельного та 5 об'єктів обліку запасів, що входять до складу комплексних родовищ (табл. 1). Як видно з таблиці, розробка гіпсового каменю проводиться в основному вчотирьох областях — Донецькій (понад 61 %), Тернопільській (29 %), Хмельницькій (5,4 %) та Івано-Франківській (2,6 %) областях [1, с. 402].

Більшість родовищ і запасів зосереджено в Донецькій обл. Усі розвідані родовища знаходяться тут в межах Бахмутської котловини і пов'язані з відкладами слов'янської світи нижньої пермі. Світа складена в основному хімічними осадками: гіпсами, ангидритами, кам'яною сіллю з підпорядкованими проверстками аргілітів та вапняків, які ритмічно перешаровуються. Глибина залягання гіпсів змінюється від 10 до 240 м, потужності пластів — від 0,5 до 39 м. Гіпси відрізняються високою чистотою і витриманістю хімічного складу. Вміст $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ у нижньопермських гіпсах складає 84,5...97,8 %.

Розробка гіпсового каменю в області ведеться в основному підприємствами німецької будівельної фірми Knauf (ТзОВ «Кнауф Гіпс Донбас») відкритим способом. Фірма ще у 2003 р. придбала завод «Деконський гіпс» (м. Соледар), модернізувала його, ввела нові потужності і зараз налагодила випуск гіпсового в'язучого високої якості, гіпсокартонних плит, сухих будівельних сумішей, виробництво альфа-гіпсу та ін. Зараз підприємства фірми розробляють п'ять родовищ гіпсу (табл. 1).

Велике *Артемівське родовище* гіпсу розробляла французька компанія Lafarge, яка володіла контрольним пакетом акцій гіпсового підприємства ЗАТ «Стромгіпс». Група компаній Lafarge спеціалізується, як і Knauf, на випуску будівельних матеріалів з гіпсу, у т. ч. й гіпсокартону. ЗАТ «Ляфарж Гіпс», зокрема випускає гіпсовий щебінь як сировину для виробництва гіпсових в'язучих і активну

добавку до цементу, а також гіпсове в'язуче марки Г-5 для будівельних і реставраційних робіт. У зв'язку з підземною розробкою родовища гіпс відрізняється високим рівнем чистоти. У 2012 році гіпсовий підрозділ «Лафарж Гіпс» був придбаний ETEX Group – глобальним концерном з виробництва й продажу будівельних матеріалів в Європі, Африці та Південній Америці й перейменований в ТДВ СІНІАТ.

Таблиця 1

**Розподіл запасів гіпсу будівельного за
адміністративними областями України [1, с. 403, зі змінами]**

Область	Кількість родовищ / з них розробляються	Балансові запаси (А+В+С ₁) на 01.01.17р., тис. т	Відсоток від загальних в Україні, %	Діючі підприємства з видобутку гіпсу (родовища, які вони розробляють)	Видобуток у 2016 р, тис. т
Донецька	11/9	34610 6	55,7	ТЗОВ «Кнауф Гіпс Донбас» (Східно-Покровське, Східно-Михайлівське, Західно-Михайлівське, Пшеничанське-Деконське, Іванградське); ТДВ СІНІАТ (Артемівське); ТЗОВ «Промбудгіпс» (Пшеничанське-лівобережна ділянка); ТЗОВ «Соледар-сервіс» (Нирківське)	884,9
Івано-Франківська	12/3	11188 4	18	ПП «Троянські гіпси» (Троянське)	38,4
АР Крим	1/1	2123	0,3	-	-
Луганська	1/-	15378	2,4	-	-
Сумська	1/-	576	0,09	-	-
Львівська	2/1	6454	1,0	Пустомитівське ЗУ (Щирецьке)	6,7
Тернопільська	7/3	59815	9,6	ТЗОВ «Кнауф Гіпс Скала» (Шишківцецьке) ПП «Скала-Інтер» (Пилипчанське)	422,6
Хмельницька	3/1	18836	3,0	ПАТ «Гіпсовик» (Кудриньцьке-1)	78,2
Чернівецька	7/5	60065	9,6	Кострижівський комбінат будівельних матеріалів (Скитське);	0,5
Всього в Україні:	45/23	621240	100		1431,4

На Поділлі гіпси відомі у межах Тернопільської і Хмельницької областей. Стратиграфічно вони пов'язані з відкладами тираської світи баденського ярусу міоцену і простягаються суцільною смугою у Подністров'ї вздовж південно-західної окраїни Волино-Подільської плити. Ширина виходів гіпсів коливається від 1,5 до 40 км, сумарна потужність гіпсової товщі сягає 45 м. Північна межа поширення гіпсів проходить по лінії населених пунктів Коропець — Золотий Потік — Товсте — Борщів. На Хмельниччині гіпси поширені лише у межах неширокої смуги вздовж р. Збруч у крайній південно-західній частині області (Кам'янець-Подільський район). У товщі гіпсів та ангідритів виділяються декілька малопотужних прошарків глин та вапняків, характерна також значна закарстованість — відомі подільські печери південних районів Тернопільської обл. Виділяються декілька літологічних різновидів подністровських гіпсів. У Кудринцях, Борщові весь гіпс представлений сірувато-коричневою відміною. Цей гіпс найбільш високоякісний з усіх місцевих сортів. Він складає значні масиви у багатьох пунктах Подністров'я і характеризується постійністю та витриманістю складу і структури. Всі різновиди гіпсу відрізняються високою якістю.

На Поділлі Державним балансом запасів враховано тільки десять родовищ гіпсу із загальними запасами понад 78 млн. т. З них розробляються лише *Шишківцецьке* і *Пилипчанське* Борщівському та

Кудриньцьке-1 у Кам'янець-Подільському районах.

У 2006 р. створене дочірнє підприємство компанії Кнауф ТзОВ «Скала», яке отримало ліцензію на видобування гіпсового каменю в Шишківському кар'єрі біля м. Борщів Тернопільської обл. Зараз на базі кар'єру побудовано гірничий цех, дробильно-сортувальну ділянку, склад і ділянку для завантаження вагонів сировиною. Продукція відвантажується на київське підприємство «Кнауф Гіпс Київ», частково на цементні заводи України, Білорусі, Польщі. Розвідані обсяги гіпсу у Шишківському родовищі становлять біля 20 млн. т, прогнозні ресурси — 70-80 млн. т. Проектна потужність видобувного підприємства — 500 тис. т гіпсового каменю в рік.

Серед попередньо обстежених родовищ гіпсу, які складають потенційний резерв цієї сировини і можуть служити об'єктами для розвідувальних робіт в Тернопільській обл., можна назвати такі як *Мельниця-Подільське, Ниврівське, Новосілко-Кудриньцьке, Сапогівське, Сков'ятинське* у Борщівському районі, *Передмістєвське, Золотопотіцьке* у Буцацькому районі, *Нагірянське* у Заліщицькому районі, *Угринівське, Заміське* та *Сосулівське* у Чортківському районі та ін. Прогнозні ресурси сировини оцінюються у декілька млн. т.

У Хмельницькій обл. запаси гіпсів за промисловими категоріями оцінені у трьох родовищах і становлять понад 18 млн. т (без Заваллівського, яке підлягає списанню через забудову). Єдине з родовищ, яке експлуатується Кам'янець-Подільським ПАТ «Гіпсовик», *Кудриньцьке-1* розташоване в 25 км від залізничної станції Кам'янець-Подільський. Сировина придатна для отримання будівельного гіпсу першого сорту. Запаси становлять 1146,1 тис. т. Гіпсовий камінь з родовища використовується фарфоро-фаянсовою та цементною промисловістю, а також іде на виготовлення гіпсоблоків та гіпсоплит. При проектній потужності кар'єру 190 тис. т сировини в рік (фактично видобувається до 80 тис. т/рік), підприємство забезпечене запасами на вісім років.

В Івано-Франківській обл. з 12 розвіданих родовищ на сьогодні експлуатуються лише три, фактичний видобуток становить 38,4 тис. т і зосереджений на Троянському родовищі. З початком експлуатації Межигірського родовища із запасами 2638 тис. т область буде повністю забезпечена гіпсом для виробництва цементу, будівельним і медичним гіпсом, гіпсовою крихтою.

ТзОВ «Ена» проводить дослідно-промислову розробку *Палагицького родовища* в Тлумацькому районі із затвердженими запасами 5,1 млн. т.

У Чернівецькій обл. з 7 розвіданих родовищ розробляються 5. ВАТ «Кострижівський комбінат будівельних матеріалів» розробляє *Скитське родовище* гіпсів. Продукцією підприємства є гіпс будівельний і камінь гіпсовий, що реалізується в межах України (ВАТ «Івано-Франківськ цемент», ЗАО «Одеса-цемент», «Здолбунівське АТБТ по виробництву цементу й шиферу» та ін.). Залишки запасів на початок 2017 р. складали біля 31 млн. т., проте видобуток склав лише 0,5 тис. т.

ВАТ «Мамалізький гіпсовий завод», який у 2007 р. став частиною турецької компанії ABSAİ çive Blok Sanayi A.Ş., розробляє в Новоселицькому районі *Мамалізьке родовище*. Продукцією заводу є гіпсовий камінь, будівельний гіпс, сухі будівельні суміші на гіпсовій основі.

Як видно з рисунка 1, в Україні щорічні обсяги видобування гіпсового каменю, починаючи з 2007 року, дещо впали, однак коливаються в основному у межах 1,3-1,5 млн. т/рік.

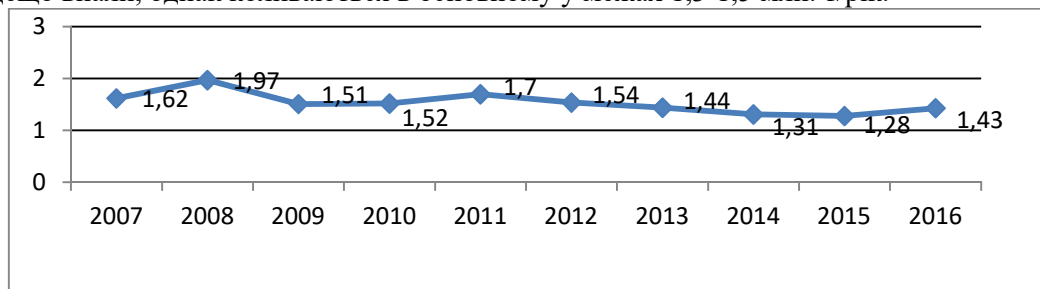

Рис. 1. Динаміка видобування гіпсу в Україні (млн. т)

Висновки. Можливості української мінерально-сировинної бази щодо розширення видобутку гіпсів високої якості практично необмежені. Реальними районами такого видобутку є Артемівський на Донбасі та Подністров'я. Вихід з кризового стану вітчизняного будівельного комплексу, очевидно, спричинить ще більше поживлення ринку будівельних матеріалів, у т. ч. й створених на гіпсовій основі, зростуть також потреби в цементі, що може бути поштовхом до нарощування видобутку гіпсу на діючих підприємствах та відкриття нових.

Література:

1. Сивий М. Географія мінеральних ресурсів України: монографія /М. Сивий, І. Паранько, Є. Іванов. – Львів, Простір М, 2013. – 657 с.

2. Гипс, алебастр и ангидрит – популярные поделочные минералы: [электронный ресурс] // режим доступа: <http://jewellery.org.ua/stones/games84.htm>

Myroslav Syvyj. Gypsum production in Ukraine: current state, prospects. The current state of gypsum extraction and gypsum materials production in Ukraine is analyzed. The distribution of stocks of raw materials and production volumes in administrative areas is submitted. The dynamics of gypsum mining in recent years is shown. Conclusions about the prospects of development of gypsum production in the country are made.

Key words: gypsum and anhydrite, stocks of raw materials, extraction, production of plaster materials.

ТОПОНІМІКА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ СЕЛА СИВОРОГИ ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Василь Файфура

Тернопільський національний економічний університет

Постановка теми дослідження у загальному вигляді. Доля кожного з нас складається по різному – хтось пов'язав із рідним краєм все своє життя, а когось її примхи розносять по цілому світові. Але кожному він може стати тільки віддаленим, але не далеким. Він завжди близький і залишається з нами у серцях як невгамовне джерело спогадів, гордості, а подекуди й смутку. Там мешкали наші пращури, проходили наші дитячі та юнацькі роки, формувався світогляд. І яким маленьким на географічній карті він би не видавався, він завжди залишатиметься для нас найдорожчою частинкою всього великого світу.

Але час швидко плине. Відходять у вічність старші покоління – носії давніх традицій. Забуваються події, перекази, звичаї. Молодь часто не хоче переймати надбання минулих епох, а з іншого боку, забувати – це природна і не найгірша властивість нашої пам'яті. Разом з тим, без історії немає майбутнього.

Тому вивчення рідного краю – важливий напрям краєзнавчої роботи, який поєднує в ціле історичні та географічні дослідження на мікрорівні, результати яких можуть прояснити і доповнити вже наявні знання, сприяти любові до рідного краю і формування відчуття приналежності до місцевої громади. Але краєзнавча робота дуже різнопланова. І так складається, що найбільша активність тут у напрямку встановлення та опису різних подій та явищ, менша – вивченню географічних назв. Останні зазвичай обмежуються встановленням назви населеного пункту, та й то ґрунтуються найчастіше на викладенні місцевих легенд, які часто до реального походження топоніму не мають жодного відношення. А розкриття суті генезису таких назв надають багато відомостей про пройдені епохи.

Ступінь опрацювання проблеми. Питанням походження географічних назв Подільського Придністров'я і, зокрема, Дунаєвеччини присвячені праці О. Білого, П. Білого, В. Гульдмана, І. Ігнатієва, А. Коханської, В. Луценко, Т. Марусенко, М. Торчинського, Н. Торчинської та інших.

Постановка мети статті. Але залишаються відкритим питання детального аналізу походження назв мікротопонімів окремих населених пунктів і їх частин. Тому ми пропонуємо на розгляд власне бачення і трактування місцевих географічних назв, які стосуються одного мальовничого куточка Подільської Швейцарії.

Виклад основного матеріалу. Село Сивороги розташоване за 2 кілометри на південь від траси Дунаївці-Нова Ушиця. Найдавнішим відомим нам документом, де зафіксовано існування цього населеного пункту, є поборовий реєстр 1563-1564 років (15). Сивороги належали тоді барському старості Марцину Гербурту і були, за тодішніми мірками, досить великим селом. Там обробляли п'ять плугів землі (плуг, як вважають, дорівнював приблизно 17 га). Для порівняння зауважимо, що Дунаївці сплачували податок лише з чотирьох плугів [1].

На одному із стендів Сиворогівського сільського музею народознавства розміщено інформацію про те, що село начебто заснували переселенці з Придністровського Пониззя. Коли їх село Бобрів спустошили татари, вціліле населення вибралося на північ і заснувало нові поселення – Велика Побійна, Мала Побійна, Частина з них осіла в добре прихованому благодатному місці біля потужного джерела і струмка, що впадає в річку Білу, і дала початок Сиворогам. Сталося це у 1530 році. Версію з музейного стенду повторює Л. Весела у великій статті “Сивороги”, яку опублікувала районна газета [2]. На жаль, залишаються невідомими першоджерела, звідки почерпнуто ці дані.

Інформація про Бобрів, населений пункт, з якого нібито переселилися люди на територію теперішніх Сиворіг, зовсім сумнівна. В основі його назви лежить власне ім'я – Бобер, Бобр. Села з такими чи подібними назвами дуже поширені (наприклад, Козлів на Тернопільщині). Але виникає питання, чому жителі села, прийшовши на нову місцину, не перенесли старої назви для нового поселення, нехай з приставкою "новий" або суфіксами "-івка", "-івці". Це суперечить загальній практиці. Видається переконливішим той факт, що до моменту переселення село з назвою Сивороги на теперішньому місці вже існувало, а жителі невідомого Боброва лише поповнили місцеву громаду.

Нині у Сиворогах мешкає приблизно 330 жителів. Багато обійсть пустує, у структурі населення різко переважають особи старших вікових категорій. Депопуляція та старіння жителів – типові процеси в українському селі, які не могли не торкнутися й Сиворіг. Село поволі вимирає, а тому безповоротно губляться в минулому місцеві історичні події, забуваються цікаві випадки з життя, стають безголосими пісні, втрачаються або забуваються географічні назви та розуміння їх змісту. Тому це дослідження покликане зберегти бодай маленьку частинку історії села, яка знайшла себе у місцевих географічних назвах.

Вони доволі розмаїті – від назв цілих урочищ чи частин поселення до маленьких конкретних об'єктів. Часто місцеві назви зовсім прозорі, інколи вкрай незрозумілі, а спроби їх пояснення заплутують ситуацію ще більше. Основні з них показані на рисунку 1.

Для того, аби прояснити їх зміст варто почати з класифікації. Цілком точно можна виділити назви за періодами формування.

1. Давній період – можливо ще до виникнення самого поселення, коли надзвичайно відчувався тюркський вплив на всі прилеглі території, що й проявилось у назвах урочищ і околиць теперішнього села. Їх не багато і стосуються вони великих за околичними мірками територій, таких як Карачинова;

2. Період від заснування до початку періоду колективізації – виникнення назв, пов'язаних з освоєнням, обробітком території, місцевими подіями, звичним життям місцевої громади. В цей період у походженні географічних назв переважають слов'янські (польські та українські) назви, але інколи відчувається незначний вплив інших мов, наприклад німецької.

3. Новітній радянський період позначився формуванням цілої низки назв, пов'язаних з видами господарської діяльності й функціональним призначенням створених місцевих об'єктів (найчастіше вони прості і зрозумілі, часто в дусі "радянського реалізму"), а також виникненням місцевих назв, пов'язаних з місцями проживання конкретних осіб, розташуванням певних географічних об'єктів;

4. Місцеві топоніми пострадянського періоду.

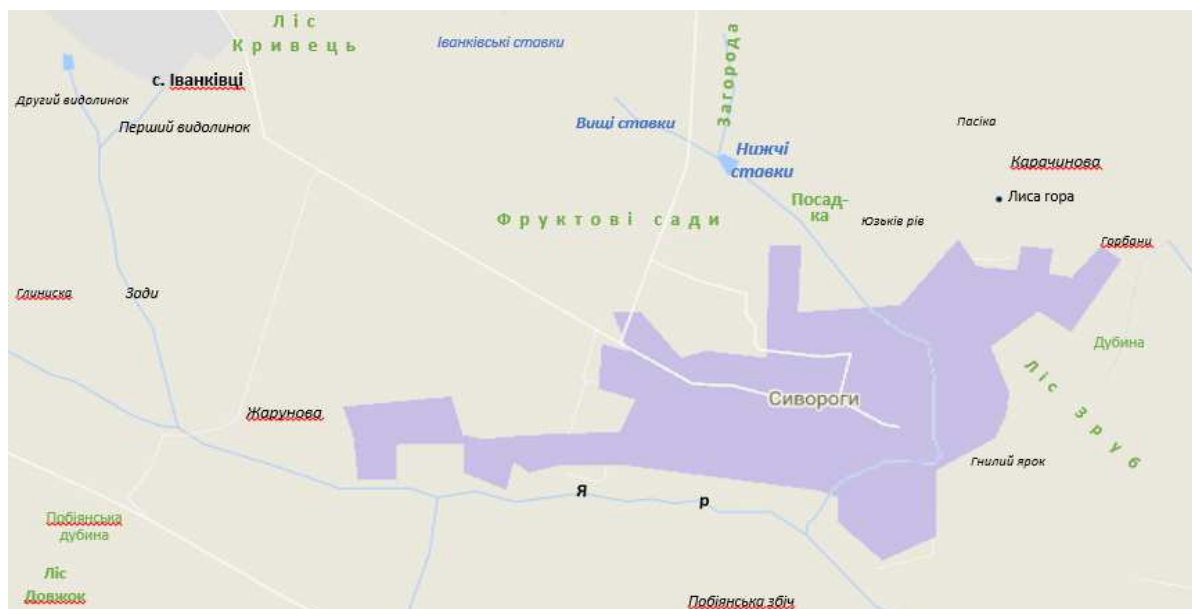

Рис. 1. Мікротопоніми околиць села Сивороги.

Найдавнішими видаються дослов'янські назви. Впливи тюркських елементів на творення прізвищ, назв, слів на час X-XVI століть були надто потужними. Донині збереглася назва урочища Карачинова.

КАРАЧИНОВА – урочище на північний схід від села Сивороги. Назва, найімовірніше,

тюркського походження. Населені пункти з подібним назвами є й в інших місцинах, а тлумачення їх назв не однозначне, бо саме слово "карачин", "карачун" має багато модифікацій і несе різне смислове навантаження. Так, у Воронезькій області є ціла тріада поруч розташованих сіл – Верхній, Середній і Нижній Карачан (назва тюркського походження і означає або "чорна смерть", або "чорна яма" [5]).

Подібний топонім "Карачинов" зафіксовано на с. 301 "Указателя к изданиям временной комиссии для разбора древних актов" [19]. Виявляється, свого часу таку назву носило село, яке знаходилося на захід від Львова і було приписане до Львівського деканату. Згадується воно в одному з документів, опублікованих в "Архиве Юго-Западной России" (ч. I, т. 4, с. 521). Чи існує якийсь зв'язок між нашою Карачиновою і львівським Карачиновим, невідомо. Що стосується сіл Подільської губернії під подібними назвами (Карачківці, Карачівці [19], Карачіївці [18]), то всі вони, можна думати, походять від фамілії шляхтичів Карачковських. До Карачинових ця родина стосунку не мала.

А на західній околиці с. Завалів Підгаєцького району Тернопільської області височіє гора Карачин, назва котрої, як вважає О. Латошняк, теофорна – пов'язана з іменем слов'янського божества зими і смерті Крачуна чи Карачуна [11]. У його честь наші предки справляли язичеські відправи днями зимового сонцевороту – розпалювали багаття, вшановували померлих.

Ймовірно, що першу частину слова "**кара**" доцільно трактувати у загальноприйнятому значенні "чорний" (Каракум, Карадаг). Обґрунтовано виводять походження власних імен з основою "Карач, Карачук" з татарського як "смуглий", "чорний" або саме значення "карача" трактують як "чорний". Звідси й українське діалектичне "карачі" – "густі чагарники". Останнє, цілком ймовірно, походить від турецького "karaçalı" – терен [13].

Друга частина слова – "**чан**", "**чайн**" – означає "заглиблення у рельєфі, чаноподібну западину" (тюрк.). Більше того, зустрічаються трактування основи "чан" ще й у розумінні "сторона". Відтак, "Карачан" (тюрк.) трактуємо як чорна западина чи сторона. Близьким є поняття "**чон**", "**чун**", "**чоң**" (ң – дифтонг "нг") у розумінні "великий". Тоді – чорна велика рівнина.

Третій компонент – "**ова**" – рівнина [14] (порів. нім. "Mulde" – верболози + тюрк. "-ова" – рівнина = Молдова).

Отже, походження назви "Карачинова", ймовірно, дослівне. Це – рівнина з багатьма чаноподібними западинами, що дійсно простежується у місцевому рельєфі урочища.

Друга група назв має, як ми говорили, місцеве походження, переважно польське, українське з вкрапленнями німецьких елементів.

Річка **БІЛА** (права притока р. Ушиця) бере свій початок з Білої кринички на західній околиці села. Вона стала, певно, основним сельбищноформуючим фактором як джерело водозабезпечення населення і худоби, поливу та підтримки санітарно-гігієнічних потреб (прання, миття) тогочасного поселення.

Подібні назви в Україні, зокрема на Поділлі, є досить поширені, а значення елементу "білий" найчастіше пов'язують саме з водою. Доказом цього є те, що всі "білі" населені пункти розташовані біля води.

Звісно, серед усіх топонімів переважна більшість "білих" (те ж стосується й "чорних") – це мікротопоніми, а от мотиви "білої" номінації географічних об'єктів можуть бути різними. Найчастіше такий епітет застосовується до гідронімів у значеннях "світлий", "чистий", "прозорий", "свіжий", "хороший", і, що не можна відкидати у нашому випадку, – західний [21]. Означення заходу як білої сторони традиційне в орієнтуванні, а р. Біла – саме західна притока р. Ушиці. У такому випадку вбачаємо тюркську основу у назві.

У літературі зустрічаються й інші назви річки. А.О. Коханська подає її у формі Побуянка, Побоянка [8]. Оскільки річка протікає ще й через Малу Побіанку і Городиська, то така назва цілком можлива, але в самих Сиворогах вона не відома.

БРАМКА. На яровій дорозі при в'їзді до Ластенії зі сходу перед вапняркою стояв сторожовий пункт. Зліва від дороги там побудували вишку, де сидів озброєний охоронець. А сама дорога перекривалася залізною брамою. Тому це місце до сьогодні називають "Брамкою". Такі брами в Миньковецькій державі графа Ігнація Мархоцького стояли при в'їзді до кожного сільця. Тепер їх нема. Рештки сторожової вишки забрали на будівництво у 1950-і роки. Залишився горб землі, вкритий густою рослинністю.

Що ж стосується назви "Брамка", то в її основі лежить слово "брама", "ворота" (порівняти нім. Breme, словацьке brepa).

ВИВУЗ – дорога, яка з'єднує між собою дві частини села – власне Сивороги і Горани.

Населення Миньковецької держави Ігнація Мархоцького не було однорідним. Крім селян-українців і філіпів-росіян, на території Миньковецького ключа проживала дрібна, так звана

“ходачкова” шляхта, яку здавна запрошували на поселення. Мархоцький мав на своїх землях до 100 таких бродячих поселенців. Знайти з ними спільну мову виявилось не простою справою. Нарешті між Мархоцьким і шляхтою був укладений і надрукований у миньковецькій типографії окремий договір під назвою “Шляхетське право” [23], який набув чинності 1806 року. Згідно цього договору, Мархоцький зарахував дрібну шляхту до особливого соціального стану – однодвірців.

На сиворізьких землях головним місцем шляхетського осідку стали Горани. Вони привабили польських поселенців, насамперед, своїм стратегічним положенням. Це – найвища точка села. Звідси відкривається захоплюючий краєвид на близькі і далекі околиці. З трьох боків Горани оточені глибоким яром з крутою кам’янистою збіччю, позбавленою дерев. Зі сходу підступає ліс, і перші господарства зводилися, мабуть, на місцях вирубок.

Спочатку Горани були, по суті, окремим поселенням. Навіть потрапити в нього можна було тільки Катеринівським шляхом, а не через Сивороги. Аж тоді, коли проклали Вивуз, між Сиворогами і Горанами встановилися прямі транспортні зв’язки. Сталося це у 1820-х роках після того, як з’явився поштовий шлях із Сцибор на Велику Побійну і Малу Побіянку. Тоді Катеринівський і поштовий шляхи з’єднали Вивузом.

Короткий спуск у Вивуз розходитьсь рогаткою на дві дороги. Одна веде направо на Горани і до сільського цвинтаря, друга – наліво через Висічку до Зрубового лісу, Зрубової кринички і Катеринівки.

Назва **ВИСІЧКА** досить прозора. Логічно припустити, що ця стрімка круча була покрита не лісом, а чагарниками і верболозами. Підставою так вважати є те, що вона тісно прилягає до потічків, які течуть з Карачинові і Ставків у Білу, а окремі менші освоєні господарською діяльністю ділянки дійсно вкриті чагарниками. Розчищення цієї території, починаючи з 40-х років XIX ст., проводилося методом висікання, а не рубання як у верхній частині, де схил переходить у рівнину, покриту деревною рослинністю.

Саме там починається ліс – **ЗРУБ**, а його назва вже свідчить про зовсім інший характер господарського освоєння і означає місце, де вирубали ліс. Зробили це вихідці з глибинних російських губерній – старообрядці і розкольники [16]. Граф Мархоцький запросив їх вирубати ліс і викорчувати пні з-під дерев на величезній території, за що відпустив їм місцевість для закладки слободи – Катеринівки. Згодом частину освоєної території знову засадили лісом, за яким закріпилася назва “Зруб”.

Зі Зрубом пов’язані кілька інших топонімів. Зрубова криничка – джерело на північно-східній околиці села біля лісу, а Зрубовою дорогою, яка вела до місць вирубки лісу і далі до шосе, возили деревину.

Справа від Зрубової дороги й Чорного кута знаходиться сильно порізана ярками ділянка, яка нині частково засаджена хвойним лісом, – **ГОРБАНИ**. Її назва одного походження з назвою іншого урочища, яке знаходиться на південному сході села Сиворіг, – **ГОРАНИ**. У їх назвах чітко простежується корінь “гор”. Аналогічні назви досить часті в топоніміці. Зустрічаються інші форми – “горган”, “горгане”, “горгани”. Горган – вершина гори, хребет, камениста вершина, каменисто-глибові розсипи у вершинах Карпат (укр, “горган” у значенні “курган”, те ж саме молд. і рум. “gorgan” [1]).

Зліва від дороги на Горани прилягає лісове урочище **ГНИЛИЙ ЯРОК**. Зважаючи на те, що з тутешнього джерела бере початок невеликий потічок, назву урочища можна трактувати як “заболочений яр”, а серед місцевих географічних назв “гнилуша”, “гнилуха” зустрічаються часто в розумінні “болотиста річка”. З іншого боку, у цьому ярку на схилах внаслідок водної ерозії на поверхню виходять суглинисті породи. “Гнила” давня назва глини (для порівняння “гнила” – “глина”, болг., сербохорват.), хоча в такій формі в літературній українській мові та її діалектах вона не зустрічається.

Проте широке поширення суглинистих порід четвертинного походження прямо визначило назву іншого урочища в околицях села – **ГЛИНИСЬКА** (місцеве розмовне – “Глиніска”) у розумінні місця видобутку глини, невеликого кар’єру чи ями (“глинище”, “глиниця”). Взагалі, географічні назви з основою “глина” + суфікс – незліченні.

ДУБИНА – у Хмельницькій області територія, вкрита дубовим лісом. З північного боку могутній дубовий ліс прилягав до Ставків. Він вкривав Загороду, всю площу до Сцибор, Карачинову, продовжувався за Ушицьким шляхом, огинав Сцибори з півночі і тягнувся до Гірчични (Гірчичнянська Дубина). На південному заході, де тепер ліс Довжок з прилеглими полями, стояла Побіянська Дубина. Дубові ліси вирубали в 1924-1925 роках і відправили на експорт. Мізерні залишки їх існували ще в кінці XX ст.

ЗАГОРОДА (від слова "городити") – штучний лісовий масив між Нижчими ставками і Соснівкою, висаджений у 1947 році в яружній і малопродатній для сільськогосподарського обробітку території (велика почленована ерозійними формами долина з невеличким потічком, що бере початок з джерела і впадає у Сиворогівський ставок). Виконує захисну і природоохоронну функції. До колективізації північна частина цієї території використовувалася місцевими жителями для господарських потреб. Її з усіх боків (крім долини) оточили земляним валом і загородили. Звідси й назва.

ЗАГОРІДИ – частина села на північ від центральної вулиці. Топонім "Загоріди" похідний від назв ділянок, які знаходяться за городами тих господарств, що виходять на вул. Центральну.

ЗАДИ – урочище на крайній південно-західній околиці села біля яру, якщо рухатися по Нижчій дорозі.

ЛАСТЕНІЯ (LASTHENIA) – ділянка села біля витоків р. Білої, раніше – окремих населених пунктів. Поселення було засноване невтомним Ігнацієм Мархоцьким на південний захід від Сиворіг, в яру, де протікає річка Біла. На середину 1820-х років воно нараховувало, за даними В. Марчинського [7], 17 осіб чоловічої статі (жінок не враховували).

Закласти Ластенію Мархоцького спонукали економічні чинники. Обабіч Білої є чудові поклади будівельного каменю, який раніше виступав над збіччю у вигляді прямовисних брил (стінок). Щоб мати зиск із цих природних покладів, Мархоцький заклавав поблизу вапнярку.

Крім вапнярки, Мархоцький відкрив на Ластенії гуральню (горілчаний завод). На Ластенії виготовляли ходову тоді анісову горілку. Запопадливий до різних новинок Ігнацій Мархоцький швидко підрахував економічну вигоду від виробництва, кажучи теперішніми словами, нового бренду. Він почав культивувати аніс, відкрив у Миньківцях фабрику анісової олії, а на Ластенії – винокурню, де гнали пшеничну горілку і настоювали її на анісовій олії.

За короткий час Ластенія набула помітної економічної ваги в Миньковецькій державі. М. Симашкевич у книзі "Римское католичество и его иерархия на Подолии" [17] пише: "Між іншими містами Миньковецької держави славилися Сцибори, Остоя, Ластенія, Мислібори". Усі вони засновані Ігнацієм Мархоцьким, якого до кінця життя не покидала манія будівництва..

В пам'ятній книзі В. Гульдмана за 1893 рік [3] Ластенія зафіксована як присілок Сиворіг, тобто. по суті, як окремих населених пунктів. В аналогічній книзі А. Крилова за 1905 рік [10] такої приписки вже нема. Отже, до того часу Ластенія повністю злилася з Сиворогами.

Назва "Ластенія" може походити від слова "**ласта**". Географіні назви з таким коренем, як зазначає Э.М. Мурзаев [16] зустрічаються досить часто у європейській частині Росії, України, Російського Помор'я. **Ласта** – це вузька лучна ділянка між краєм лісу та водою на схилі від першої тераси від води. Такі ділянки хороші для косовиці, але важкодоступні, оскільки вузькі та витягнуті. Також зустрічаються значення **ласта** як рівнинні луки, низина, **ластий** – невеликі покоси у полях, обрізки, які залишаються від розподілу землі, **ластий** – земельний пай.

Отже, назва "**Ластенія**", ймовірно, означає: населений пункт, який виник між лісом і водою (витоки Білої) на вузькій прибережній ділянці.

ЛИСА ГОРА розташована у північно-східних околицях села по праву сторону від дороги, яка веде з Чорного кута до Соснівки та Карачинови. Назва зрозуміла – лиса вона тому, що не має лісового або чагарникового покриву. Звичайний оронім в Україні для високих, крутих схилів долин, останців з відслоненнями підґрунтових або корінних порід, які різко виділяються на загальному залісненому чи покритому чагарниками фоні.

НИЖЧА І ВИЩА ДОРОГИ – зараз беруть початок як розгалуження Центральної вулиці в межах села, а саме роздоріжжя досить широке. Тут є криниця, зупинка автобуса, колись стояла фігура. Свого часу це були крайні західні околиці. Перша вулиця веде до яру, на Зади і далі до Довжку (Довжок – ліс вже на іншій стороні яру), а Вища дорога прямує до с. Іванківці з виходом на трасу Дунаївці-Нова Ушиця. З формального боку – це дороги, а от з понятійного для жителів села вони певні місцеві орієнтири, поняття цих доріг охоплює не лише напрямки, а й всі прилеглі до цих напрямків території.

СИВОРОГИ. Документальних даних щодо походження назви села не існує. Згідно з давніми переказами, в яру, у верхів'ях Білої нібито існував колись величезний камінь, який розділявся на два відроги у вигляді букви "V". Він тягнувся через річку до побіанської збочі. Оскільки каміні мали сірий колір і нагадували роги, то й село назвали Сиворогами. Але Сивороги починалися не звідти.

Наша думка зводиться до того, що сучасна форма назви села і форма й зміст первинної форми мають лише часткову спільність. Доказом цього є первинність і вторинність географічного місцезнаходження.

Сама назва без сумніву двокоренева – "сив(о)" + "рі(о)г(и)". Не існує труднощів трактування другого складника назви, оскільки він дуже часто зустрічається у народній топоніміці і в наших умовах відповідає географічному тлумаченню. "Ріг" – урочище з одним природним комплексом, ландшафтом, яке вдається нерівною межею в інший природний комплекс: лісове урочище – в степове, степове – в ліс [16]. Назви села стосується лише та частина рівнинного язика, яка безпосередньо прилягала до території первинної забудови у районі ярових джерел, де капличка. Сиворогівська сторона яру (північна) на відміну від побіянської сильно розчленована ярками другого порядку, які глибоко вдаються у південну частину рівнини, на території якої знаходиться сучасне село. У сиворогівську збіч яру глибоко вклинюються язики рівнини. Якщо стати на побіянській стороні, то вони ніби нависають над яром. Саме цим рогам, які нерівною межею вдаються в яр, можливо, й зобов'язане своєю назвою село. Цих великих рогів декілька, чим визначена множинність у назві.

Що стосується першої половини назви, то, швидше за все, цей топонім зумовлений господарською діяльністю і відбиває функціональне призначення освоєних ділянок. Населення села, яке сконцентрувалося у районі безпосереднього доступу до джерел безперебійного водопостачання, було обмежене у доступних площах сільськогосподарських угідь або їх невисокою родючістю в яру. Рівнинні ділянки, що безпосередньо прилягали до поселення і вклинювалися рогами у яр, стали головними оброблюваними площами, на яких сіяли сільськогосподарські культури. Відповідно за населеним пунктом закріпилася назва, пов'язана з обробітком цих ділянок (польське "siew" означає "посів", "сівба", укр. – "сіяти", "засівати"). Первинна назва села могла виглядати як "(за)сіяні роги", "(за)сево + роги", яка потім трансформувалася у легшу для вимови і сприйняття форму "Сивороги" як зрозумілішу і таку, що найкраще відповідає правилам місцевого говору щодо побудови власних назв. Потім про функціональне призначення рогів забули, натомість кольорове сприйняття стало звичним.

Все ж повністю відкидати кольорову трактовку топоніма безпідставно. Незаліснені роги горанської і протилежної збочі, за якими заховалося первинне поселення, видавалися сивими, сірими (від польського "siwy"), що й могло зробити свій внесок у назву села. До речі, крута горанська збіч до цього часу залишається сірою.

У польських документах XVI-XVIII століть назва села подається неоднотипно – Seworohi, Sevorohi, Seworohy, Siworogi, Seurogi, Siworogi alias Lawryszowka (лат. alias – в інший час, в іншому місці, в іншому випадку). Останній варіант свідчить про те, що в кінці XVI ст. село носило подвійну назву, мабуть, похідну від прізвища його нового власника. Цей факт зафіксувала Кам'янецька земська книга 1599 року [9]. Російськомовний варіант "Сивороги" з'явився в 1805 році.

Деякі дослідники вбачають у назві Сиворіг індоевропейські основи [6]. Й. Осецький, посилаючись на словник санскриту, пише, що "у назвах 56 нинішніх населених пунктів Дунаєвецького району (із 86) можна виявити корені індоевропейської мови наших предків".

Для з'ясування походження топонімів, що виникли у дописемний період, Й. П., Б. Й. і В. Б. Осецькі вдалися до системного підходу і сформулювали власний метод дослідження під назвою "метод топонімічних трикутників". Процес творення топонімів вони розглядають як систему, що складається з трьох елементів – особистісних, природно-географічних чи соціальних і суто мовних. За мовну основу методу вони взяли санскрит, виходячи з наукових даних, що саме цією мовою користувалися племена, які жили на території України і які чотири тисячі років тому переселилися до Індії. За їх уявленнями, топоніми утворювалися з "елементів, що відображали найбільш стійкі ознаки місцевості чи способу життя конкретного роду". Для цього використовували слова, що стосувалися особливостей місцевості, використання об'єкта як місця проживання, напрямку руху до поселення, якісних ознак і т.д.

Автори перевірили дієвість запропонованого методу на ойконімічних матеріалах басейну приток Дністра на півдні Хмельниччини. На основі їх досліджень висловлено дві думки щодо назви села Сивороги.

Перший варіант. Місцевість, де розташоване село, має характерні географічні особливості – глибокий яр з крутими схилами, наявність природних печер, потужне джерело. Відштовхуючись від цих даних, Осецькі вважають топонім Сивороги поєднанням трьох індоевропейських термінів: *aasá* (поблизу, ось), *avará* (печера) і *kha* (джерело).

Другий варіант. В доісторичні часи на території Дунаєвеччини проживали племена землеробів і скотарів. В процесі неолітичної економічної революції VI-III тисячоліть до нашої ери тут сформувалися стародавні екологічні мікрорайони, які спеціалізувалися на різних видах землеробства і тваринництва. На Дунаєвеччині нараховують не менше 20 екологічних мікрорайонів, де існувало

неолітичне тваринницьке господарство. Найважче було одомашнити диких свиней. В Дунаєвецькому районі тільки на території двох сіл виявлено сліди існування стародавніх екологічних мікрорайонів свинарів. Це – Варварівка і Сивороги. Звідси й назва, на думку Осецьких, – *су-варааха* (найкращі кабани).

СТАВКИ – Вищі та Нижчі. Вищі ставки – це долина вище Сиворогівського ставу з штучно створеними невеликими водоймами (копанками) для регулювання стоку, забору води і напування худоби. Тут пробивається потужне джерело, яке дає початок струмкові, що тече на схід і впадає у став. На Вищих ставках, де водотік бере початок, було збудовано водокачку для забезпечення водою потреб сиворогівського колгоспу. Нижчі ставки – це засаджена вербами долина вздовж струмка, який витікає із ставу і торує собі дорогу до Чорного Кута, де з'єднується із струмком, що починається з-під Лисої гори. Функція Нижчих ставків – виключно водорегулююча..

СТІНКА – крутий схил глибоко врізаної річкової долини або крупної балки, де виступають поклади каменю.. Для порівняння: "стена" – прохід в горах (грец.), "стенон" – ущелина (сербохорв.), "стена" – скеля, скеляста круча (болг.), "стієна" – діалектичне. В основі топоніма нім. Stein – камінь, скеля. В Сиворогах Стінкою називають горішню ділянку високої лівої збочі річки Білої за Горанами, де здавна добували будівельний камінь.

ЧОРНИЙ КУТ – частина села, що знаходиться між Вивузом, Загородами і Висічкою. У топонімічній літературі наводиться багато географічних значень елементу "кут": а) хутір, частина поселення, де селилася біднота, звідси, що найімовірніше, поселення кутників – безземельних селян, що орендували кути; б) священне місце, обгороджене місце для молитви у лісі.

К. І. Ходова [20] і В. Даль [4] наводять форму "куть" в значенні глухого завулка, сліпого кінця, віддаленої території. Найімовірніше, в основі назви лежать процеси розростання села Сивороги від "рогів" до "кутів" як найвіддаленіших ділянок цих "рогів" з відповідною соціальною стратифікацією його мешканців, що є додатковим доказом походження назви села відповідно до виробничого призначення території.

Кольорове означення цієї ділянки села є традиційним у топоніміці. Чорними називали околиці сіл, які розташовувалися за дорогою [22].

ЮЗЬКІВ РІВ (РІВ ВОЙЦЕХОВСЬКОГО) – від Чорного кута прямує дорога до Соснівки – вціліла ділянка старого поштового шляху Мархоцького. За Лисою горою від неї направо відбачує дорога в Карачинову, а зліва знаходиться яруга, що отримала назву по імені місцевого жителя. До колективізації його поле прилягало до цього рову.

ЯСЬКІВ РІВ – рів між Вищою і Нижчою дорогами. Назва походить від імені жителя, що тримав поле біля цього рову.

Окремо хочеться торкнутися назв вулиць села Сивороги. В сельбищній основі села є три вулиці.

ЯРОВА – тягнеться вздовж течії річки Білої з північної сторони до з'єднання з колишнім поштовим шляхом Мархоцького.

ЦЕНТРАЛЬНА – проходить через усе село від рогатки на Вищу і Нижчу дороги попри магазин, клуб, школу до нинішньої церкви. За радянських часів вулиця офіційно носила ім'я В.І. Леніна.

ЗАГОРОДЯНСЬКА – вулиця тієї частини села, яка носить назву Загороди. Її вирізали в 1930-і роки і розширили на початку 1950-х. До того там були тільки вузькі суголовки, де ледве розминалася пара підвід. Вулиця простягається від Гавінчукового подвір'я до кінця забудови і продовжується повз людські городи і садок до перетину з дорогою, що веде з Соснівки до Центральної вулиці.

Центральну і Загородянську вулиці з'єднують Романова і Хунякова вулиці, назви котрих походять від імені та прізвища сільських жителів, а також дорога попри клуб.

Центральну і Ярову вулиці зв'язують Срульова вулиця (напроти обійстя Становського), Куликова вулиця – напроти сільради, Кушнірова вулиця – напроти садиби Іванова Миколи.

Висновки. Питання розвитку краєзнавчої роботи в плані топонімічних досліджень надзвичайно актуальні. Вони стануть джерелом нових знань, основою впорядкування і фіксації вже наявної інформації про рідний край, сприятимуть формуванню патріотизму та відчуття приналежності до місцевої спільноти людей. Саме тут варто наголосити на необхідності подальшої популяризації краєзнавчих розробок, залучення до цієї роботи представників місцевих громад. Тут дуже важливо на шкільних уроках з географії та історії привити учням цікавість до такої роботи, створити спеціальні гуртки, які б займалися збором інформації, записами традицій, назв місцевих географічних об'єктів тощо. Для учнів та й інших жителів краю ця робота цікава і відкриває необмежені можливості для

творчості. Маємо надію, що викладена у статті інформація зацікавить і спонукатиме когось до аналогічних досліджень свого краю.

Література:

1. Білий О.П., Білий П.А. Миньковеччина: Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – 160 с.
2. Весела Л. Сивороги. // Дунаєвський вісник. – 2013. – № 52. – 26 грудня.
3. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1893. – 636 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. II: Репринтное издание. – М.: Русский язык, 1979. – С. 227-228.
5. Иванов В.Ф. Топонимический словарь Селигерского края. // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://twigrx.com>.
6. Ігнатів І.П. Стародавні екологічні райони на теренах Дунаєвщини як підсумок неолітичної економічної революції (VI-III тис. до н. е.): системний аналіз // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Вип. 5. – Дунаївці-Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2013. – С. 110- 117 с.
7. Колісник В. Вавжинець Марчинський (1779-1845) – один з найвідоміших дослідників Поділля першої половини XIX ст. // Наукові записки Центру Мархочкознавства. Т. 3 / Упорядник В.А. Захар'єв. – Хмельницький: Видавець ПП Заколотний, 2011. – С. 77-83.
8. Коханська А.О. Гідронімія басейну Ушиці // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 145-152.
9. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т.243. Праці історично-філософської секції. Львів, 2002. – С. 374-521.
10. Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1905. – 536 с.
11. Латошняк О. Карачин // Неопалима купина. Легенди та перекази Землі Тернопільської. – Тернопіль: Джура, 2007. – С. 162-164.
12. Летопись Рождество-Богородицкой церкви села Сиворог Ушицкого уезда Подольской губернии: Рукопись / Составитель Е. Синькевич // Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. – Фонди рідкісних видань.
13. Луценко В. Тюркский фактор в истории и этногенезе украинцев и их предков // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.vlalatut.narod.ru/13s.html>.
14. Марусенко Т.О. Назви рівнин в українській мові. // Дослідження з мовознавства: Збірник статей аспірантів і дисертантів / Ф.Т. Жилко. – К.: Наукова думка, 1962. – С. 29-48.
15. Михайловський В.М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 130-144.
16. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – С. 336-337, 382-383.
17. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – С. 399-402.
18. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
19. Указатель к изданиям временной комиссии для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском губернаторе (с 1845 по 1877 год). Т. II. Имена географические для исторической географии Южной и Западной России / Составил И.П. Новицкий. – К.: Типография Данилова, 1882. – 104 с.
20. Ходова К.И. Языковое родство славянских народов. – М.: Учпедгиз, 1960. – 68 с.
21. Цветкова Е.В. Белый цвет в Костромской топонимии // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2012. – Т. 18. – № 1. – С. 264-267.
22. Цветкова Е.В. Слово "черный" в Костромской топонимии // Русская речь. – 2014. – № 4. – С. 103-108.
23. Marchocki I.-Ś. Prawo szlacheckie, nadane przez I. Ścibora Marchockiego swoim poddanym oraz umowa czynszowa z nimi. – W Mińkowcach, 1804. – 10 s.

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 37.013+001.5:32.019.51:35.075.5 (477)

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РЕГІОНІ

Андрій Кузишин

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса. 2

kuzyshyn_a@ukr.net

Стаття присвячена актуальним проблемам формування міждержавного союзу в межах держав Балто-Чорноморської осі. На теоретичному рівні ця ідея була сформована в першій половині ХХ ст. та підготовлена провідними громадськими діячами того часу. Особливу увагу заслуговує географічне обґрунтування даної ідеї в працях С. Рудницького. Також подано аналіз відродження ідеї Балто-Чорноморського союзу на сучасному етапі країнам, що входять до даного поясу.

Ключові слова: С. Рудницький, Балто-Чорноморська доктрина, історико-географічний аналіз, геополітичні погляди, міждержавні відносини

*(до 140-річчя з дня народження
акад. С.Л. Рудницького)*

Постановка проблеми. Ідея Балто-Чорноморського союзу була закладена ще в стародавні часи, коли знаний торгівельний шлях «із варяг у греки» виконував роль підтримання політичних, релігійних та культурних інтересів держав регіону. З плином часу ідея територіальної співпраці викристалізовувалась та обростала теоретичними обґрунтуваннями. На початку ХХ століття її політично підтримувала низка знаних діячів (Ю. Бачинський, М. Міхновський). Пізніше до них приєдналися науковці, що теоретично обґрунтували потрібність існування даної спільноти.

При підготовці даної публікації нами ставились наступні завдання:

– на основі опрацювання праць С.Л. Рудницького та інших сучасних науковців, хто займався вивченням спадщини академіка, визначити його бачення місця України в Балто-Чорноморському просторі;

– провести аналіз сучасного стану дієвості Балто-Чорноморської доктрини;

– визначити перспективи існування Балто-Чорноморського простору як ймовірної геополітичної моделі для сучасної України.

Оцінка концепції Балто-Чорноморського союзу була здійснена самим С. Рудницьким, а також значним переліком сучасних українських географів.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи геополітичну доктрину С. Рудницького, варто оцінити той час, в який вона була сформована та провести паралель з сьогоденням. Балто-Чорноморська доктрина формувалась в умовах пошуку Україною на початку ХХ століття свого місця на карті Європи та пошуку партнерів, які могли б виступити гарантами та впливовою підтримкою на європейській політичній арені. Степан Львович бачив, як молоді уряди українських держав та окремі знані політики шукали точок дотику з існуючими державами.

Так УНР в міжнародній співпраці робила акцент на спробах налагодження взаємовигідної співпраці з утворенням регіонального військово-політичного і економічного блоку (Балто-Чорноморський союз та Чорноморський). В 20-х рр. ХХ століття цю ідею активно підтримував маршал Польщі Юзеф Пілсудський, котрий пропагував ідею конфедерації Польщі, Литви, Білорусі та України, які мали відродити таким чином могутність колишньої Речі Посполитої. З одної сторони таке трактування мало дещо великодержавницьке трактування, але водночас ставило за мету уникнення домінування у Східній Європі Німеччини та Росії. До розробки проекту Балто-Чорноморського союзу в різній мірі були причетні також польський міністр закордонних справ Юзеф Бек, генерал Владислав Сікорський, лідер правонаціоналістичної партії – Конфедерації незалежної Польщі Лешек Мочульський та інші.

Вперше нову концепцію взаємовідносин з українцями, литовцями і білорусами сформулював видатний польський мислитель Юліуш Мірошевський, який обґрунтував необхідність визволення від Росії України, Литви і Білорусі. Ця концепція дістала назву лінії Гедройца-Мірошевського і стала основою сучасної східноєвропейської дипломатії Польщі.

Балто-чорноморська геополітична спільність не була лише теоретичним конструктом

інтелігентів-публіцистів, а століттями існувала у формі потужних супер-держав, в надрах яких і народилася українська нація та культура.

Фактично ці погляди були підкріплені теоретичними напрацюваннями історика М. Грушевського, який також в своїх працях пройшов шлях від автономістських поглядів до самостійницьких. Його праця «Орієнтація чорноморська» присвячена ідеї створення Балто-Чорноморського альянсу. Історик розумів об'єктивну цивілізаційну незалежність України до Заходу, закликав орієнтуватися на цінності Європи: «Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, вирости у впливах чи зв'язках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікації й різнорідних культурних і політичних взаємин» [1, с. 155]. Грушевський пропагував ідею єдності країн певного регіону (в даному випадку – Чорноморського або Балто-Чорноморського) за посередництва історичних, географічних, економічних та культурних чинників. Передумову створення концепції міжрегіонального партнерства «від моря до моря» варто вважати висловлювання історика і голови УНР щодо того, що ці держави можуть «... створити надзвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу» [1, с. 156].

Свої погляди С. Рудницький формував з позиції оцінки українського питання під час формування нової політичної карти Центрально-Східної Європи, яка утверджувалась за результатами Першої світової війни. Його бачення Балто-Чорноморської доктрини було підготовлене на основі тривалої науково-прикладної популяризації України в Європі – впродовж 1914-1919 рр. С. Рудницький видав до десяти книг та брошур мовами європейських народів, покликаних ознайомити європейців з нашою територією як геополітичним простором. На особливу увагу в цьому переліку заслуговують наступні публікації «Україна і українці» (Відень, 1914), «Розміщення українців» (Відень, 1916), «Україна» (Берн, 1919), «Країни Східної Європи» (Відень, 1918). Саме вони, як пише О. Шаблій «пробили вікно у Європу на «українську справу» [5, с. 51].

Через усі політико-географічні праці академіка проходить ідея пріоритетності національного принципу при формуванні держав нової Європи. Відомо, що територіально-політична структура світу завжди ускладнюється з появою нових держав. Щоправда, це природний процес, адже закономірною є територіальна диференціація світу, формування різних територіальних ідентичностей (етнічних, поселенських тощо).

Щоправда, така ідея в той час важко сприймалась керівними колами провідних держав континенту. С. Рудницький наводив переконливі факти, що багатонаціональні держави мають тимчасовий характер та те, що імперії апіорі повинні розпадатися. В своїй праці з дещо публіцистичною назвою «Чому ми хочемо самостійної України» він робить важливий та лаконічний висновок, що лише «... утворення української держави в етнографічних границях є одиноким способом, щоб запобігти заколотам у північно-східному куті Європи, так важному для світового господарства і для світової політики» [4, с. 145]. Це твердження сьогодні як ніколи актуальне та пророчє, адже безпосередньо пов'язане з проблематикою регіональної безпеки і стабільності.

Здійснюючи пошук майбутньої перспективи міжнародної політичної організації Центрально-Східної Європи, С. Рудницький обґрунтовує ідею Балто-Чорноморської федерації як протизагроз російській експансії і рівновагу щодо великих держав Західної Європи: «Цілий поміст між Балтійським та Чорним морем і Каспієм, так важний для світової торгівлі й лучби, був би доменом проєктованої зв'язкової держави» [4, с. 154]. Моделюючи географію майбутніх центрів світової сили, автор акцентує увагу, що Україна не може бути включена в склад Російської імперії, що багатократно посилить російські експансіоністські амбіції і могло б стати передумовою анексії Росією Центральної Європи. Нажаль, ці погляди були реалізовані в друг. пол. ХХ ст., коли російські пропагандистські ідеї були популяризовані в межах країн, територією яких пройшли радянські вояки Другої світової війни (Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Східна Німеччина, країни Балканського півострова). У політико-географічній праці «Українська справа зі становища політичної географії» вчений наголошує на зростанні ролі Причорномор'я за умови формування потужних комунікаційних каналів між Балтійським морем та Каспійським [4, с. 107]. Території України Рудницький вважав осердям майбутнього союзу, справедливо обґрунтовуючи її важливу роль: «...утворення української держави в етнографічних границях є одиноким способом, щоб запобігти заколотам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства і для світової політики» [4, с. 145].

Поштовхів до зростання інтересу стосовно концепції Балто-Чорноморського союзу на сучасному етапі є кілька. По-перше, країни Європи на прикладі України оцінили ймовірну загрозу з боку Росії щодо власних територій та недосконалість існуючої системи європейської безпеки. По-

друге, вислів сьогоденного президента США про те, що його країна не повинна надалі витратити трильйони доларів на оборонні інтереси далеких країн, змусили багатьох політиків Східно-Європейського регіону задуматися над подальшим існуванням своїх держав по сусідству з Росією. Вже сьогодні аналітики відзначають, що «більшість потенційних учасниць Балто-Чорноморської осі вже тією чи іншою мірою втягнуті у гібридну, інформаційну, історично-ідеологічну, торговельну, холодну або й гарячу війну з російською агресією» [7].

Розуміння правильності даної концепції підтверджують уряди Балто-Чорноморської осі, які періодично піднімають це зовнішньополітичне питання.

У лютому 1993 р. президент України Л. Кравчук виступив у Будапешті з ініціативою створення зони стабільності і безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи. Передбачалось, що у неї мали б увійти держави Балтії, Україна, Білорусь, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Австрія, а також Болгарія і Румунія. У квітні 1993 р. у Києві був підготовлений проект створення Центрально-Східноєвропейського простору стабільності і безпеки (ЦСПСБ), який мав діяти під гаслом «Безпека для себе — через безпеку для всіх».

Президент Литви А. Бразаускас на саміті 1997 року у Вільнюсі виступив з ініціативою активізації Балто-Чорноморського співробітництва на державному рівні. У цьому ж контексті важливою подією стала міжнародна конференція «Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи ХХІ ст. без роздільних знаків», що відбулася 1999 р. в Ялті з ініціативи України. У її роботі взяли участь 22 держави – від Норвегії до Греції і від Німеччини до Азербайджану. Метою даного саміту було об'єднання геополітичних, економічних та культурних запитів країн окресленої осі. Президент Л. Кучма сказав: «Балто-Чорноморська вісь може й повинна стати одним із консолідуючих і стабілізуючих стрижнів нової Європи, а отже, невід'ємною її складовою» [7]. Щоправда, багатовекторність інтересів не дала можливості тоді реалізувати цю ідею.

У травні 2006 року у Вільнюсі проходила міжнародна конференція «Спільне бачення спільного сусідства», що була присвячена проблемам Балто-Чорноморського співробітництва. Як наголошувала перший прем'єр-міністр Литовської Республіки після відновлення незалежності Казіміра Прунскене: «Я не втрачаю надії, що Балто-Чорноморський альянс – не тільки наше історичне минуле з часів Великого Литовського князівства. Певні історичні мотивації залишилися й досі» [7].

Значний внесок в розробку ідеї Балто-Чорноморського союзу внесли польські політики й урядовці (в Польщі ця концепція більш відома під назвою «Міжмор'я» або «Intermarium»). В 2015 р. президент Польщі Анджей Дуда запропонував главам держав Центрально-Східної Європи створити такий альянс в складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії, Хорватії, Словенії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини, Сербії, Македонії [6]. Сьогодні цю ж ідею він активно підтримує, посиляючись на можливість агресії з боку Росії, а тому необхідності створення колективного органу протидії цьому процесу. Ідея військово-політичної та економічної співпраці країн Балто-Чорноморського регіону висуває на порядок денний проблему перетворення їх на самостійних геополітичних суб'єктів, політика яких може бути не тільки відмінною від політики Москви, а й від політики Берліну та Парижу і Євросоюзу в цілому. Іншими словами, йдеться про спроби створити в рамках Європейського Союзу новий східноєвропейський центр геополітичного впливу, який би міг реалізувати спільні політичні і економічні інтереси. На думку деяких політологів, така ідея була б позитивно сприйнята у Вашингтоні, як протизага тандему Берлін-Париж на тлі серйозних військово-політичних та економічних протиріч між США і Євросоюзом, а також зростаючого «євроскептицизму» і «європейського антиамериканізму».

На сучасному етапі в Україні ідея Балто-Чорноморського союзу актуальна з позиції протидії зовнішнім негативним процесам експансійного та анексійного характеру, а також сформувати формат політичної та економічної конфедерації, котра б могла стати дієвим буфером між Росією та Заходом.

До переваг створення Балто-Чорноморського союзу можна віднести вдале геостратегічне і компактне розташування країн Міжмор'я на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодію, схожість етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних засад.

Завдяки більш тісній політичній і економічній співпраці в рамках Балто-Чорноморського союзу, східноєвропейські країни могли б ідентифікуватись як цілком самостійне, самодостатнє та органічне міждержавне об'єднання з власними інтересами. Тим самим була б послаблена боротьба між США і Росією за вплив у Східній Європі, що сприяло б зміцненню європейської безпеки. Створення БЧС жодним чином не може загальмувати процес інтеграції Східної і Західної Європи, а лише надасть цьому процесу більш стабільного, організованого і гармонійного характеру, зведе до

мінімуму спроби «розтягти» східноєвропейські країни між Заходом і Росією.

У разі створення Балто-Чорноморського об'єднання, посилення економічного співробітництва його країн-учасників може виражатися у спрощенні ведення бізнесу на спільному економічному просторі, у спільних енергетичних, логістичних та інфраструктурних проектах, що сприятимуть економічному розвитку регіону. Відновлення транзитно-транспортної, економічної, енергетичної, фінансової, торгівельної та соціальної кооперації між країнами Балто-Чорноморського регіону дозволить їм підвищити свій економічний потенціал та обороноздатність.

Балто-Чорноморський регіон протягом найближчих років може стати зоною широкого трансрегіонального співробітництва між країнами Європи, Кавказу, Центральної Азії і Близького Сходу. Зусилля країн, які увійдуть до Балто-Чорноморського союзу, мають бути спрямовані на перетворення цього міждержавного об'єднання в потужну регіональну структуру, сприяти наповненню її діяльності реальним економічним змістом у спосіб формування зони вільної торгівлі, започаткування спільних транспортних та енергетичних проектів, розбудови Євро-Азійського транспортного коридору, співробітництва в транспортуванні каспійських, іранських та іракських енергоресурсів на європейський ринок.

Реалізація проекту Балто-Чорноморського союзу сприятиме активізації міжрегіональної програми Євросоюзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) для розвитку транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ і Каспійське море з виходом на країни Центральної Азії і Китай. Досить перспективним видається проект відновлення «шовкового шляху» за маршрутом Балтійське море – Польща – Україна – Чорне море – Кавказ – Центральна Азія – Китай – Жовте море [7].

Висновки. В свій час ідеї Балто-Чорноморського співтовариства не могла бути реалізована, але погляди С. Рудницького стали суттєвим теоретичним підґрунтям для вибору сучасних векторів утвердження зовнішньої політики України та Центрально-Східноєвропейського регіону загалом.

Подібна концепція була покликана з позиції прогресивного конструювання політичного простору враховувати інтереси всіх суб'єктів на принципах гуманізму, рівноправності та справедливості. В реаліях того і нинішнього часу варто наголосити, можливо концепція базувалась на дещо ідеалістичних поглядах, але вона не мала експансіоністського спрямування, а тому мала консолідаційний характер, адже пропонує утворення рівноправного союзу держав для захисту своїх інтересів.

Реалізації проекту Балто-Чорноморського союзу сьогодні сприяло б реалізації нейтралізації спроб Росії розглядати пострадянські та постсоціалістичні країни Європи як сферу своїх особливих інтересів і відігравати месіанську роль на даному геополітичному просторі. Також це мало б дати змогу протистояти намаганням «консервування» Східної Європи на стику Західноєвропейських та Російських інтересів та поглядів. Першим кроком формування такого дієвого союзу мало б бути створення конкурентної транспортної системи (включаючи єдину трубопровідну енергетичну систему). такий союз мав би велику політичну вагу через своє географічне положення, перекривши шлях з Європи від Балтійського і Чорного морів до Азії. Гуртування України та інших країн у Балтійсько-Чорноморському регіоні в єдиний блок дозволило б захистити власні національні «Я» кожної з держав.

Література:

1. Великий українець Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992. – 551с.
2. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації / Режим електронного доступу: <http://iac.org.ua/balto-chornomorskiy-soyuz-perspektivi-realizatsiyi-chastina-1/>
3. Дністрянський М.С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Монографія – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
4. С. Рудницький. Чому ми хочемо самостійної України / упорядн., передмова О. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
5. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів – Мюнхен: Редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету, 1993. – 223 с.
6. http://vgolos.com.ua/articles/koly_garanty_bezpeky_ukrainy_zganbylysy_yak_vyhid_ie_baltochornomorskyu_soyuz_219522.html
7. <http://vgolos.com.ua/articles/baltochornomorsky>.

Annotation: A. Kuzyshyn. BALTIC-BLACK SEA DOCTRINE OF STEPAN RUDNYTSKYI THROUGH THE PRISM OF THE MODERN GEOPOLITICAL SITUATION IN THE REGION

The article is devoted to the actual problem of forming an inter-state alliance with in the border of the Baltic-Black Sea axis states. At the theoretical level, this idea was for the first time in the first half of the twentieth century and prepared by leading public figures of that time. Particular attention deserves geographical substantiation of this idea in the work of S. Rudnytskyi. An analysis of the Baltic-Black Sea Union revival idea at the present stage for the countries included in this are also presented.

Key words: S. Rudnytskyi, Baltic-Black Sea doctrine, historical and geographical analysis, geopolitical views, inter-state alliance.

ЕКОЛОГІЧНА ГЕОГРАФІЯ І ЗАПОВІДНА СПРАВА

УДК: 911.6:504.7

РАЙОНУВАННЯ ЯК МЕТОД ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Любов Янковська

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра
геоекології і методики викладання екологічних дисциплін
м. Тернопіль вул. М. Кривоноса, 2a geoeso@ukr.net*

Проаналізовано основні дефініції, охарактеризовано об'єкт та предмет дослідження в еколого-географічному районуванні, мета даного районування. Основною таксономічною одиницею такого районування запропоновано еколого-географічний район, описано найважливіші його ознаки. Основними критеріями еколого-географічного районування запропоновано потенціал стійкості природних систем, антропогенне навантаження та ступінь антропогенної трансформації ландшафтів. Описана методика проведення еколого-географічного районування.

Ключові слова: *еколого-географічне районування, еколого-географічний район, потенціал стійкості, антропогенне навантаження, антропогенна трансформація.*

Актуальність досліджень. Ріст антропогенного навантаження на природні системи, виснаження багатьох видів природних ресурсів, зниження якості середовища життєдіяльності людей зумовили актуальність та необхідність впровадження системи еколого-географічного районування як важливої наукової бази для розробки шляхів оптимізації природно-суспільної взаємодії, обґрунтування принципів раціонального природокористування та шляхів збалансованого еколого-соціально-економічного розвитку регіонів.

Створення схеми еколого-географічного районування, при розробці якої враховувався б комплекс природних, соціально-демографічних, виробничих показників, тобто виявлення регіонів, специфічних за шляхом досягнення сталого розвитку, має стати першим кроком до розробки спеціальних і координованих національних, регіональних і локальних стратегій та програм сталого розвитку [2].

Аналіз найновіших публікацій. Попри велику увагу протягом останнього десятиліття до еколого-географічних досліджень, лише невелика кількість праць присвячена проблемам еколого-географічного районування. Основна увага в публікаціях приділяється визначенню базових понять та категорій екологічної географії (Гриневецький В.Г., Пашенко В.М., Шевченко Л.М.), проблемам еколого-географічного картографування (Барановський В.А., Бочковська А.І., Горленко І.О., Руденко Л.Г. та інші), ландшафтній концепції в еколого-географічному районуванні (Дудник І.М., Денисик Г.І., Карпенко Н.М., Ковальчук І.П.), геоекологічному районуванню України (Волощук В.М., Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г.).

На сьогодні немає загальноприйнятих дефініцій «еколого-географічне районування», «еколого-географічний район»; аргументації та поглибленого вивчення потребують питання виявлення критеріїв еколого-географічного районування, які відповідають сучасному стану ускладненої взаємодії між суспільством і природою; необхідна розробка конкретних методик досліджень, кількісних оціночних показників та нормативів, що сприяло б перетворенню еколого-географічного районування в ефективний засіб наукового і практичного вирішення еколого-географічних проблем як на локальному, регіональному, так і на державному рівнях. Не менш вагомим моментом, з точки зору актуальності теми, є також недостатній рівень узагальнення сучасних підходів до еколого-географічного районування території обласного рангу.

Цілі дослідження. Метою дослідження є аналіз і обґрунтування методу еколого-географічного районування як наукової бази для розробки шляхів збалансованого еколого-соціально-економічного розвитку регіонів. Основні завдання: запропонувати критерії еколого-географічного районування, основні таксономічні одиниці; описати методику такого районування.

Результати дослідження. Одним із найефективніших методів вивчення закономірностей та проблем територіальної диференціації взаємодії суспільства та природи, суспільного розвитку чи інших явищ є районування. Районування – це особливий вид систематизації, який полягає у поділі території на рівнозначні або ієрархічно залежні територіальні одиниці з метою одержання нового знання про об'єкт дослідження і є одним із традиційних і найбільш репрезентативних методів

вивчення закономірностей територіальної диференціації тих чи інших явищ [7].

Еколого-географічне районування як метод спрямоване на виявлення регіональних і локальних екологічних проблем, типологічний аналіз екоситуацій і прогнозування змін природного середовища під впливом суспільної діяльності [8].

Багатогранність форм взаємодії суспільства і природи, структурно-компонентна різноманітність суспільно-територіальних та природно-територіальних комплексів, в результаті взаємодії яких виникають екологічні проблеми, міждисциплінарний характер цих проблем обумовили багатоплановість еколого-географічного районування, багаточисельність його галузевих типів.

В систему еколого-географічного районування входять такі його основні види: *еколого-фізико-географічне* (в тому числі, *еколого-ландшафтне*) – диференціація природних ландшафтів за їх природоохоронною та природостабілізуючою функцією; *еколого-економіко-географічне* – диференціація території за рівнем перетворення ландшафтів господарською діяльністю, що зумовлює певну гостроту екологічної ситуації; *еколого-соціально-географічне* (в т.ч. *медико-географічне*) – поділ території, що розкриває соціальну якість довкілля, тобто відповідність умов середовища санітарно-гігієнічним нормам проживання та біологічним, психічним потребам населення [10] та *інтегральне еколого-географічне районування* як синтез двох узагальнюючих його видів: еколого-економічного та еколого-фізико-географічного. Дане районування є перед етапом до *еколого-управлінського*, спрямованого на реалізацію заходів оптимізації природно-господарських систем [8].

Інтегральне еколого-географічне районування здійснюється на основі комплексу показників взаємодії між природними та суспільними компонентами.

Спеціальне еколого-географічне районування здійснюється за однією з ознак (показників) взаємодії між природними та господарськими компонентами еколого-географічної системи. Кількість видів такого районування може дорівнювати кількості видів природо-суспільної взаємодії: наприклад, промислово-екологічне, сільськогосподарсько-екологічне, транспортно-екологічне (за ознакою впливу промисловості, сільського господарства, транспорту або окремих їх галузей на природно-територіальну систему чи окремі її компоненти; ступенем перетвореності (порушеності) компонентів навколишнього природного середовища або їх інтенсивністю використання в процесі господарської діяльності); демографо-екологічне (за ознакою впливу населення на екологічний стан окремих компонентів чи природної системи в цілому або, навпаки, за ознакою впливу екологічного стану окремого компоненту чи усієї природної системи на населення) тощо [4].

Еколого-географічне районування – це диференціація території за процесами та наслідками природно-суспільної взаємодії.

Об'єктом дослідження в еколого-географічному районуванні є еколого-географічні системи – цілісні територіальні природно-суспільні утворення, що характеризується однорідністю еколого-географічної ситуації в їх межах, однорідністю природної основи та потенціалу стійкості природних систем, структури природокористування і зумовленого ним ступеня антропогенної трансформації ландшафтів.

Еколого-географічні системи складаються з таких структурних частин – основних підсистем: природної, соціальної та господарської. Взаємозв'язані елементи окремих підсистем, що утворюють еколого-географічні системи, функціонують за різними законами. У процесі свого розвитку, становлення й функціонування вони набувають нових властивостей. Еколого-географічна система постає як продукт ідентифікованих відношень між природним середовищем та суспільством. Виділення таких систем можливе всюди, де відбувається взаємопроникнення природних та суспільних системних формувань [14].

Предметом дослідження є стан природно-суспільної взаємодії (еколого-географічна ситуація), що формується в процесі функціонування еколого-географічних систем [14].

Основна *мета* даного районування полягає у створенні інформаційної бази про сучасний екостан та якість середовища життя, еколого-географічні проблеми та ситуації на досліджуваній території, виявлення закономірностей їх формування та територіальної диференціації, напрямів і динаміки їх трансформації.

Характер та особливості взаємодії між природними, соціально-демографічними та господарськими компонентами сучасних ландшафтів зумовлює виникнення в них певних еколого-географічних процесів та явищ, що формують певні еколого-географічні ситуації [4].

Еколого-географічні процеси можна трактувати як наслідок та зовнішній вияв взаємодії між однотиповими та різноякісними складовими еколого-географічних систем, іншими словами, – поступова, а іноді й різка зміна ландшафтних властивостей території під впливом як природних, так і

антропогенних факторів [5]. Еколого-географічні процеси зумовлюють виникнення еколого-географічних ситуацій різної гостроти. *Еколого-географічні ситуації* – це стан суспільно-природної взаємодії в межах конкретної території. Дане поняття найповніше відображає багатфакторний і комплексний характер стану взаємовідносин суспільства та природи в даному конкретному місці на певний період часу [11].

Глибокий еколого-географічний аналіз передбачає також прогнозування *екологічних ризиків* – ймовірності виникнення в геосистемах вкрай небажаних змін, особливо пов'язаних із загрозою для здоров'я людини [3].

Особливість еколого-географічного районування полягає в тому, що результатом районування є екологічна ситуація, що виникла внаслідок взаємодії виробництва та природного середовища, в якій відображаються територіальні відмінності такої взаємодії [8].

Основною таксономічною одиницею такого районування є *еколого-географічний район* – територія, що відрізняється своєрідністю процесів та наслідків природно-суспільної взаємодії.

Найважливішими ознаками еколого-географічного району є:

1) подібність стану природно-суспільної взаємодії, тобто гостроти екоситуацій в еколого-географічних системах, що формують даний район;

2) відносна однорідність структури природокористування, інтенсивності та характеру антропогенного впливу на природні системи, що, відповідно, визначають рівень антропогенної трансформації ландшафтів;

3) подібність природної основи формування еколого-географічного району, в тому числі екологічного потенціалу природних систем, що проявляється в їх стійкості до господарських впливів [14].

Еколого-географічна ситуація формується у результаті взаємодії природи та суспільства і залежить від антропогенного навантаження на природні системи та потенціалу стійкості останніх. Виходячи зі специфіки еколого-географічного районування, спрямованого на відображення гостроти екологічної ситуації, зумовленої трансформуючими впливами господарської діяльності на природне середовище, а також із завдань даного районування, головним із яких є віднайдення оптимального співвідношення між діяльністю людини і станом природного середовища, *основними критеріями* еколого-географічного районування є [14]:

- *потенціал стійкості природних систем до антропогенного тиску*, тобто їх здатність протистояти зовнішнім впливам, самоочищатися і самовідновлюватись, а також безвідмовно функціонувати в певному діапазоні фізико-географічних умов і антропогенного навантаження [12];

- *антропогенне навантаження* – це ступінь прямого або опосередкованого впливу людини на ландшафтну систему, що призводить до змін структури, складності функціонування та якісного (геохімічного) стану ландшафтних систем. [6];

- *ступінь антропогенної трансформації ландшафтів* – зміненість ландшафтних систем під впливом господарської діяльності людини [6, 12].

Процес еколого-географічного районування включає комплекс еколого-географічних досліджень, який можна розділити на наступні *етапи*:

Перший етап – виділення елементарних *еколого-географічних систем* шляхом виявлення внутрі територіальних відмінностей прояву еколого-географічних ситуацій на основі співставлення територіальної диференціації рівня антропогенного навантаження та потенціалу їх стійкості геосистем до господарських впливів. В межах першого етапу слід розрізняти *два підетапи*: перший – оцінка потенціалу стійкості природних систем; другий – оцінка рівня антропогенного навантаження та ступеня антропогенної трансформації ландшафтів. Виділення еколого-географічних систем може проводитися шляхом накладання карт, розроблених в результаті попередніх етапів дослідження, і співставлення ступеня стійкості природних систем та рівня антропогенного навантаження.

Другий етап еколого-географічного районування – виділення крупніших таксономічних одиниць – *еколого-географічних підрайонів*. Еколого-географічний підрайон – це цілісна територія, що характеризується тісними взаємозв'язками та взаємовідносинами між природними та суспільними компонентами і є відносно однорідною за гостротою еколого-географічної ситуації, ступенем антропогенної трансформації ландшафтів та потенціалом їх стійкості. Виділення еколого-географічних підрайонів має проводитися за поєднанням переважаючих типів еколого-географічних систем на компактній території, із врахуванням соціально-екологічного аспекту еколого-географічної ситуації, тобто рівня екологічної (просторово-ландшафтної) комфортності життєдіяльності населення. Це один із інтегральних показників соціально-екологічного аспекту еколого-географічної ситуації, що характеризує ступінь психологічного комфорту життєдіяльності населення, який можна

оцінити за забезпеченістю жителів просторовими ресурсами(>2,0 га/люд. - надзвичайно комфортні; 1,5-1,99 га/люд. - комфортні; 1,0-1,49 га/люд. – умовно комфортні; <0,99 га/люд. - дискомфортні), і збалансованістю структури природокористування, (на 60% території повинна бути представлена природна рослинність; 30% площ – віддані у сільськогосподарський обробіток; 10% – урбанізовані і промислово освоєні землі) (методика Ю.Одума) [9].

Третій етап еколого-географічного районування – виділення *еколого-географічних районів* на основі групування еколого-географічних підрайонів за такими ознаками як стан природно-суспільної взаємодії (екологічна ситуація), спільність природної основи, подібність потенціалу стійкості природних систем, переважаючий вид природокористування, рівень антропогенного навантаження та ступінь антропогенної трансформації ландшафтів [14].

Запропонований методологічний підхід є зручним і простим у застосуванні і дозволяє комплексно дослідити територіальні особливості природо-суспільної взаємодії на території обласного рівня.

Висновок: Схеми еколого-географічного районування – це базовий матеріал для вирішення проблем охорони навколишнього середовища. Вони є джерелом систематизованої інформації при розробці державних чи регіональних екологічних програм, як довідкові матеріали для державного планування, можуть стати основою інформаційної моделі для розгортання мережі моніторингових спостережень. Дане районування закладає основи для ефективного управління регіональним розвитком і є базовим матеріалом для обґрунтування проєктів і програм з використання природних ресурсів. Еколого-географічні відмінності слід враховувати при плануванні та будівництві нових підприємств, розвитку спеціалізації в регіонах, при плануванні і реалізації заходів з відтворення і збереження природи.

Література:

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
2. Волощук В.М., Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г. Географічні проблеми сталого розвитку України // Український географічний журнал. – 1998. – № 1. – С.13-18.
3. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 224с.
4. Дудник І.М., Карпенко Н.М. Ландшафтна концепція в еколого-географічному районуванні // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ ст. – К., 1999. – С. 212-216.
5. Денисик Г.І. Етапи розвитку комплексних природничих досліджень території Правобережної України // Матеріали наук. конференції, присвяченій 95 річниці від дня народження проф. Кубійовича «Історія української географії і картографії». – Тернопіль, 1996. – С.138-140.
6. Койнова І.Б. Антропогенна трансформація ландшафтних систем Західної частини Волинського Полісся: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11 / Львівський національний університет імені Івана Франка – Львів, 1999. – 20 с.
7. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М., Соціально-економічне районування України: теоретичні основи, досвід розробки конкретних систем // Український географічний журнал. – 1997. – № 2. – С.10-15.
8. Руденко Л.Г., Пархоменко Г.О., Молочко А.М. и др. Картографические исследования природопользования (теория и практика работ). – К.: Наукова думка, 1991. – 212 с.
9. Царик Л.П. Про дефініції еколого-географічних досліджень і критерії оцінки еколого-географічних ситуацій // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Географія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – Вип. 31. – С.57-63.
10. Царик Л.П., Царик Т.Є. Про еколого-географічне районування території // Матеріали третьої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1992 рік. – Тернопіль, 1993. – С.16-20.
11. Шевченко Л.М. Базові еколого-географічні поняття і терміни // Український географічний журнал. – 1997. - № 3. – С. 64-67.
12. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании: Монография. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 284с.
13. Якушик І.Д. Принципи і методика еколого-економічного районування // Матеріали третьої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1992 рік. – Тернопіль, 1993. – С.57.5. – 24с.
14. Янковська Л.В. Еколого-географічне районування Тернопільської області: Монографія. / Л.В. Янковська – Тернопіль: ТНПУ, 2016. – 156с.

Summary: Lyubov Yankovs'ka. REGIONALIZATION AS A METHOD OF ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL INVESTIGATIONS

The basic definitions are analyzed, the object and subject of research in ecological-geographical regionalization and the purpose of this zoning is described. Eco-geographical district is proposed as the main taxonomic unit of this regionalization, its most important features are described. The main criteria of ecological-geographical regionalization such as sustainability potential of natural systems, anthropogenic load and the degree of anthropogenic transformation of landscapes are proposed.

Key words: ecological-geographical regionalization, ecological-geographical region, potential of stability, anthropogenic influence, anthropogenic transformation.

УДК 502/504 (477.83)

ДО ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ЗЕЛЕНОЇ ЗОНИ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ

Ігор Кузик

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра
геоекології і методики викладання екологічних дисциплін
м. Тернопіль вул. М. Кривоноса, 2a geoeso@ukr.net*

Розглянута проблема збалансованого розвитку міста з позицій сталого природокористування. На матеріалах м. Тернополя проаналізовано роль зелених насаджень, зеленої зони міста у підтриманні динамічної рівноваги урбосоціоекосистеми. Проведений поєднаний аналіз розмірів і функціональної структури лісопаркової і лісгосподарської зон міста, їх невідповідність нормативним показникам. Проведено обґрунтування меж комплексної зеленої зони міста, проаналізовано структуру земельних угідь в межах сільських рад КЗЗМ. Окреслено найважливіші проблеми озеленення міста Тернополя пов'язані з цим основні геоекологічні проблеми, перспективи подальшої оптимізації зеленої зони урбоекосистеми.

Ключові слова: сталий розвиток, комплексна зелена зона міста, урбоекосистема, земельні угіддя, земельний фонд, оптимізація зелених насаджень.

Постановка проблеми. Проблема функціонування комплексної зеленої зони міста є актуальною для більшості муніципалітетів України та світу загалом. Адже сучасні процеси урбанізації супроводжуються збільшенням антропогенного тиску на урбоекосистеми, забрудненням атмосферного повітря, ґрунтового покриву, водних об'єктів, ущільненням міської забудови та зменшення частки зелених насаджень. В багатьох країнах світу надають великого значення плануванню, збереженню та підтримці зелених територій, визнають необхідність вважати їх інтегральною частиною розвитку міста. Добре сплановані та організовані зелені зони підсилюють екологічну, соціальну та економічну цінність міст, і як наслідок, поліпшують якість життя мешканців. Тому проблема упорядкування комплексної зеленої зони населених пунктів є першочерговою у вирішенні багатьох органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх документів та публікацій. Проблема сталого функціонування комплексної зеленої зони міста є новою та досліджено лише в окремих її аспектах. Подібні дослідження проводилися в контексті вивчення екологічних проблем міста Кучерявим В.П.[8], Стольбергом Ф.В.[12], Владимировим В.В.[2] та іншими.

На сучасному етапі розвитку прикладної екології та геоекології існує ряд досліджень зеленої зони обласних центрів України, зокрема міст Львова [11], Києва [3], Вінниці [1], Рівного [6]. Системним вивчення комплексної зеленої зони м. Тернополя на сьогоднішній день практично не займаються. Окремі дослідження проводилися по розробці екологічної мережі м. Тернополя (Царик Л.П., Царик П.Л. [13]) та фітомеліораційної ролі зеленої зони урбоекосистеми м. Тернополя (І.Позняк [9]). У 2013 році Тернопільською міською радою прийнято «Концепцію комплексного озеленення м. Тернополя» [7] та випущено серію «Екологічних бюлетенів м. Тернополя» і «Екологічний паспорт м. Тернополя» [5].

Мета дослідження. Аналіз структури та функціональних особливостей комплексної зеленої зони міста Тернополя. Визначення територіального співвідношення зелених насаджень у місті та забезпечення виконання ними захисних функцій.

Виклад основного матеріалу. Комплексна зелена зона міста (КЗЗМ) – це сукупність озелених, вкритих рослинним покривом територій міста і приміської зони, які формують єдину систему взаємопов'язаних елементів ландшафту населеного пункту і прилеглого району, що забезпечує комплексне вирішення питань озеленення території, охорони природи й рекреації і спрямована на поліпшення праці та відпочинку громадян (за Кучерявим В.П.).

Комплексна зелена зона будь-якого населеного пункту, особливо міського, відіграє важливе екологічне, соціальне та економічне значення, тобто забезпечує його стале функціонування. Адже концепція сталого розвитку суспільства ґрунтується на рівноправності та єдності трьох основних блоків: економічного, соціального та екологічного. Так, ступінь озеленення міста підвищує його економічну цінність, впливає на ціноутворення ринку нерухомості, збільшення кількості населення, розвиток інфраструктури тощо. Не менш важливого значення має КЗЗМ у соціальному плані, адже зелені зони впливають на естетичну та рекреаційну привабливість населеного пункту відіграють містобудівну роль. Озеленення території виступає одним із індикаторів екологічної безпеки населених пунктів. Зелені зони урбанізованих територій приваблюють мешканців та пом'якшують мікроклімат міста у будь-яку пору року. Співвідношення зелених насаджень та кількості жителів населеного пункту відображається на їхньому здоров'ї та працездатності. Таким чином добре сплановані та організовані зелені зони підсилюють екологічну, соціальну та економічну цінність міст, і як наслідок, поліпшують якість життя мешканців. Тому оптимізація їхнього стану є умовою збалансованого розвитку урбанізованих територій та забезпечення здоров'я жителів міста.

Згідно Концепції сталого розвитку населених пунктів [10], прийнятою Верховною радою України 24 грудня 1999 року, основними напрямками державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів є: узгодження соціального, економічного, містобудівного та екологічного аспектів; раціональне використання усіх природних ресурсів та створення умов для їх відновлення; регулювання процесу планування забудови населених пунктів; формування повноцінного життєвого середовища; поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів. Таким чином, збереження навколишнього природного середовища для здоров'я сучасного суспільства та майбутніх поколінь є пріоритетом сталого розвитку будь-якої території. Тому місто Тернопіль повинно розвиватися на балансі трьох основних напрямків – соціального, економічного та екологічного. Однією із першочергових для вирішення у місті залишається проблема забезпечення сталого функціонування комплексної зеленої зони.

Враховуючи те, що м. Тернопіль із кількістю населення 218 104 особи розташоване в зоні широколистяних лісів із показником лісистості 8%, то норма озеленення міста повинна становити 40 га/1000 осіб, згідно методики Ф.В. Стольберга [12, с. 273] (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативи визначення площі зеленої зони міста, га/1000 осіб [12, с.273]

Природна зона	Лісистість, %	Місто з населенням, тис. осіб					
		> 500	250-500	100-250 (218)	50-100	10-50	>10
Мішані ліси	> 25	200	165	125	105	70	55
	20-25	160	130	100	85	55	45
	15-20	135	110	85	70	50	40
	10-15	90	75	55	50	30	25
	5-10	60	45	35	30	20	15
	<5	30	25	20	17	10	10
Широколистяні ліси	> 25	220	180	135	120	80	65
	20-25	175	140	110	95	65	50
	15-20	145	120	90	80	55	45
	10-15	100	80	60	55	35	30
	5-10 (8)	65	50	40	35	25	20
	<5	35	30	20	19	15	10
Лісостеп і степ	> 15	160	130	100	85	60	45
	10-15	110	90	70	60	40	30
	5-10	70	55	45	35	25	20
	3-5	40	30	25	20	15	10
	<3	25	20	16	15	10	7

Відповідно, розрахункова площа **КЗЗМ Тернополя** становить: $40 \text{ га} / 1000 \text{ осіб} \times 218\,104 \text{ осіб} = 8724,2 \text{ га}$. Лісопаркова частина КЗЗМ встановлюється відповідно із розрахунку (табл. 2): $15 \text{ га} / 1000 \text{ осіб} \times 218\,104 \text{ осіб} = 3271,6 \text{ га}$. Таким чином лісогосподарська частина КЗЗМ Тернополя повинна становити: $8724,2 - 3271,6 = 5452,6 \text{ га}$.

Таблиця 2

Нормативи визначення площі лісопаркової частини лісів зеленої зони [12, с. 274]

Численність населення (тис. осіб)	Розмір лісопаркової частини (га/1000 осіб)
< 100	7
100-250	15
250,1-500	20
500,1-1000	25

Станом на 2016 рік лісопаркова частина КЗЗМ Тернополя складається із зелених насаджень площею 1888 га (за даними *Тернопільської міської ради*), проти розрахунку 3271,6 га. Таким чином дефіцит зелених насаджень міста становить 1383,6 га. Лісогосподарська частина КЗЗМ Тернополя включає лісові масиви за межами території міста у радіусі 15 км (для прикладу у Львові ця межа встановлена в 30 км, у Чернівцях – 20 км). В цю умовну зону входить 50 017 га земель, в тому числі 4 550 га лісів, при потребі 5452,6 га. Таким чином дефіцит лісів лісогосподарської частини КЗЗМ Тернополя становить 902,6 га. Загальний дефіцит зелених і лісових насаджень КЗЗМ Тернополя складає $1383,6 + 902,6 = 2286,2 \text{ га}$.

На сьогоднішній день у Тернополі функціонує три парки відпочинку: парк «Національного відродження» (площею 44 га), гідропарк «Топільче» (57 га) та парк імені Т. Шевченка (16 га) [14], окрім цього в місті нараховується 60 га вуличних зелених насаджень (в т.ч. газонів), 14 га прибудинкових зелених зон та 0,34 га квітників [7]. Площа природо-заповідного фонду м. Тернополя становить 724,91 га, це близько 12% території міста сюди входять 10 об'єктів: регіональний ландшафтний парк «Загребелля» (630 га), ботанічний заказник місцевого значення «Чагарі Кутківецькі» (87 га), гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення «Тернопільське джерело» та «Тернопільські джерела», ботанічні пам'ятки природи місцевого значення «Тернопільський дуб», «Тернопільська липа», «Заповідний куточок ім. М.П. Чайковського на вул. В. Винниченка, 13», парки-пам'ятками садово-паркового мистецтва місцевого значення «Сквер ім. Тараса Шевченка», «Сквер на вул. В'ячеслава Чорновола» та «Старий парк» [13]. Власне ці елементи формують лісопаркову частину КЗЗМ Тернополя.

Щодо лісогосподарської частини КЗЗМ Тернополя (15 км навколо міста), то тут, як уже згадувалось, зосереджено 50 017 га земель з них 4 550 га лісів (таблиця 3). З таблиці видно, що лісогосподарську частину КЗЗМ Тернополя формують не тільки добре заліснені сільські ради, а й ті, які мають показники лісистості менше 1%.

Найменша площа лісовкритих земель спостерігається у таких адміністративних утвореннях – Гаї Шевченківська (2 га), Дамопорицька (5 га), Довжанська (14,8 га), Смиковецька (17,2 га), Почапінська (19 га), Білецька (35,5 га), Байковецька (41,5 га), Великолуцька (42 га), Чернелево-Руська (45 га), Плотницька (46,2), Чистилівської (76 га), Великоберезовицька (90,3 га), Великоглибочецька (90,3 га), Дичківської (98 га) сільських радах. Середні показники площ земель лісового фонду представлені у межах: Товстогузької (100 га), Ступківської (104 га), Великогаївської (124,6 га), Івачедолішнівської (144 га), Шляхтинської (151 га), Великобірківської (173,5 га), Буцнівської (203,6 га) та Драганівської (311 га) сільських рад. І найвищі показники залісненості спостерігаються у південних сільських радах – Миролубівській (1032,7га), Острівській (357 га), Підгородянській (290 га), Мишковицькій (279 га), Петриківській (228,5 га) та на півночі – Лозівській (428 га).

Таблиця 3

Структура земельного фонду сільських рад в межах КЗЗМ Тернополя, (Складено за матеріалами Держземагенства у Тернопільській області (форма 6-зем))

Сільська рада	Загальна територія	с/г угіддя, га	Ліси та інші лісовкриті площі, га / лісистість, %	Відстань до Тернополя, км.
Байковецька	1924	1569	41,5 / 2	8,6
Білецька	1110	654,8	35,5 / 3,2	4,3
Буцнівська	2663	2288	203,6 / 8	12

Великобerezовицька	2446	2070,7	90,3/ 3,7	7
Великобiрківська	2193	1724,7	173,5/ 8	12,5
Великогаївська	1496	1159,2	124, 6/ 8,3	5,8
Великоглибочецька	2500	1918,2	90,3 / 3,6	11,8
Великолуцька	1922	1790,3	42 / 2,2	14,3
Гаї Шевченківська	1070	1033,6	2 / 0,2	10,7
Дичківська	1601	1400	98 / 6,1	14
Довжанська	2037	1925,8	14,8 / 0,7	10,8
Домагорицька	1836	1758,5	5 / 0,3	15,5
Драганівська	2222	1822,5	311 / 14	14,3
Івачедолішнівська	1856	1555	144 / 7,8	12,5
Лозівська	1915	1384,3	428 / 22,5	12
Миродлюбівська	2749	1591,5	1030,5 / 37,6	15,6
Мишковицька	1772	1329	279 / 15,8	13,2
Острівська	2170	1432,3	357 / 16,5	9,7
Петриківська	1172	798,5	228,5 / 19,5	3,4
Підгороднянська	1284	871	290 / 22,6	6
Плотицька	1210	991,4	46,2 / 4	10
Почапинська	2657	2531,8	19 / 0,7	11,5
Смиковецька	1279	1110,7	17,2 / 1,5	8,8
Ступківська	724	523	104 / 14,5	15,7
Товстолюзька	1875	1665	100 / 5,3	13,4
Чернелево-Руська	2626	2416,7	45 / 1,7	13,7
Чистилівська	1283	1080	76 / 6	8,4
Шляхтинецька	1455	1059	151 / 10,5	18,4

Отож, проаналізувавши дані таблиці 3 та проведені нами розрахунки, вважаємо за необхідне нарощення потенціалу зелених насаджень у м. Тернопіль та максимальне збереження існуючих. А враховуючи те, що дефіцит зелених насаджень КЗЗМ Тернополя становить близько 3000 га, то потрібно сприяти насадженню лісових масивів у сільських радах 15 кілометрової зони навколо м. Тернополя. Висаджувати ліси необхідно на малопродуктивних та високоеродованих землях, вздовж доріг, річок, меліоративних каналів, навколо діючих сміттєзвалищ, ставків, окремих населених пунктів, на пустирях та неугіддях.

Таким чином, оптимізаційні заходи КЗЗМ Тернополя повинні включати:

- закладку у м. Тернополі нових паркових зон;
- введення мораторію на вирубку лісопаркових насаджень;
- заборону ведення будівельних робіт із порушення ДБН;
- відновлення зелених газонів на місці тимчасових торгівельних точок;
- проведення інвентаризації зелених насаджень м. Тернополя;
- розширення площ зелених насаджень прибудинкових територій, особливо новобудов;
- озеленення подвір'їв дошкільних та шкільних освітніх закладів, територій ВНЗ.

Література:

1. Аналіз та вдосконалення зеленого каркасу міста на прикладі м. Вінниці / В.В. Швець [та ін.] // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві: науково-технічний збірник, 2013. – №1. – С. 83-87.
2. Владимиров В. Урбоекология. / В. Владимиров. – М.: МНЭПУ, 1999. – 204 с.
3. Гаркава О. М. Зелена зона Києва: історичний аналіз та перспективи розвитку / О. М. Гаркава // Науковий вісник НАУ. – 2006. – Вип. 96. – С. 269–276.
4. Гулик С. Лісові ресурси Тернопільського району: сучасний стан та використання / Сергій Гулик, Богдан Гавришок // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». – 2013. – № 3 (випуск 35). – С. 239-245.
5. Екологічний паспорт м. Тернополя [Електронний ресурс]. Режим доступу - [www. menr. gov.ua](http://www.menr.gov.ua).
6. Івашинюта С.В. Сучасний стан лісів зеленої зони м. Рівне та заходи щодо посилення їх

еколого-захисних функцій: автореф. дис. канд. с-г. наук : 06.03.03. / Сергій Володимирович Івашинюта. – Харків. – 2007. – 22 с.

7. Концепція комплексного озеленення м. Тернополя // Тернопільська міська рада. – 31 жовтня 2013 року. - № 6/38/11 – 29 с.

8. Кучерявий В. Урбоекологія / В. Кучерявий – Львів: Світ, 1999. – 360 с.

9. Позняк І. Фітомеліораційна роль комплексної зеленої зони урбоекосистеми м. Тернополя / Ірина Позняк // Наук. записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». – 2015. – № 2 (випуск 39). – С. 193-199.

10. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» // Голос України. – 25 грудня 1999 року. - № 143. С. 17-19.

11. Собечко О. Зелена зона міста Львова та її екологічний стан // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2009. – Випуск 37. – С. 215-224.

12. Стольберг Ф. Екологія города: Учеб. / Ф. Стольберг – К.: Либра, 2000. – 464 с.

13. Царик Л. Локальна екомережа як природоохоронна система міста Тернополя // Любомир Царик, Петро Царик / Стратегія сучасного міста // Матер. Всеукраїнської наук. - практ. Конференції – Сімферополь, Крим Ін. – т. бізнесу УЕУ. – 2012. – С. 138-143.

14. Царик Л. До проблем озеленення і паркових комплексів у функціонуванні урбоекосистеми Тернополя / Любомир Царик, Ірина Позняк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». – 2016. – № 1 (випуск 40). – С. 263-270.

Summary:

Ihor Kuyzk ON THE PROBLEM OF SUSTAINABLE FUNCTIONING OF THE COMPREHENSIVE GREEN AREA OF THE CITY TERNOPIL

We consider the problem balanced development in terms of persistent nature. Informed that sustained development of urban areas is possible if the development of non-traditional forms of nature: recreational, environmental protection. We consider the priorities and criteria of landscape and ecological optimization of the territory. On materials Ternopil analyzed the role and structure of green spaces, green areas of the city in maintaining the dynamic equilibrium urbosotsioekosystems. The calculation of the size and boundaries of the Green Zone complex Ternopil, the degree of fullness of Forestry and aesthetic communities.

Key words: sustainable development, a comprehensive green area of the city, urban ecosystem, lands, land fund, optimization of greenery.

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ НА НАСЕЛЕННЯ ШУМСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛІСТІ

В.Р. Мельничук, М.М. Штурма

Шумський ліцей Шумського району Тернопільської області

*47110, Україна, Тернопільська область, Шумський район, м. Шумськ, вул. Шувченка 8,
shumskylucey@ukr.net*

Вже минуло 30 років від того часу, коли страшна біда прийшла в Україну, накривши її чорним крилом. Унаслідок чорнобильського вибуху в Україні було радіаційно забруднено більше 2300 населених пунктів, розташованих на території 12 областей. Чорнобильська катастрофа порушила нормальну життєдіяльність і виробництво в багатьох регіонах, завдано збитки сільськогосподарським і промисловим об'єктам, постраждали лісові масиви. Але ніякими фінансовими розрахунками не виміряти людське горе, пов'язане зі смертю чи втратою здоров'я ліквідаторів аварії, із хворобами дітей, із жахом зубних наслідків катастрофи. Не оминуло це страшне лихо і околиць Шумська.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, ліквідатори, постраждалі, захворювання, екологічне виховання.

Постановка проблеми. Екологічне виховання молоді – важлива складова загальної освіти й надзвичайно важливий чинник розвитку гуманістичного суспільства. В рамках еколого – краєзнавчого проекту «Твій рідний край» вчителем географії Мельничуком В. Р. було організовано пошукове дослідження з метою вивчення наслідків впливу Чорнобильської катастрофи на населення

Шумського району. Ученицею Шумського ліцею було зібрано дані щодо постраждалих на території Шумського району, встановлено перелік хвороб від яких вони потерпають.

Формулювання цілей статті. Проблема радіації стоїть перед людством, мабуть, з того самого часу, як виникло саме людство, і чим далі, тим вона стає серйознішою.

На сьогоднішній день в Україні проблема радіації – одна з найважливіших і найактуальніших серед проблем. Тому перед нами постали наступні завдання:

- сприяти поширенню знань про радіацію;
- розвивати інформаційно-технологічні компетентності в учнів;
- розробити рекомендації щодо уникнення впливу радіації на людей;
- провести дослідження впливу радіації на населення Шумського району.

Напрямки роботи:

1. Науково-дослідницька робота
2. Агітаційно-просвітницька діяльність
3. Інформаційно-комунікаційна діяльність
4. Виховна робота
5. Проектування та моделювання

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексних досліджень щодо постраждалих на території Шумського району не проводилося. Окремі дані зустрічаються на сайті відділу статистики Тернопільської області [4], [5] у статтях, [6], [7].

Виклад основного матеріалу. На обліку в Шумській лікарні нараховується 78 дорослих людей, які постраждали внаслідок вибуху. З них: інваліди I групи – 13 людей, ліквідаторів – 49, дітей чорнобильців – 48, з них від 0 до 15 років – 29 дітей, від 14 до 18 – 19 дітей.

Чорнобиль – не лише забруднена територія і покинуті домівки. Не лише втрачені життя багатьох ліквідаторів катастрофи. Це захворювання – ті діагнози, з якими нам або нашим знайомим тепер доводиться жити. Проблеми зі щитоподібною залозою, пухлини, хвороби крові. Деякі з цих недуг не є фатальними – але вони так чи інакше впливають на якість життя. Минув 31 рік, і лікарі говорять про віддалені наслідки тієї катастрофи, підбивають підсумки.

Про те, як вплинув Чорнобиль на здоров'я наших земляків, нам розповів один з ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС Вайдич Федір Іванович.

Згідно даних відділу статистики кількість постраждалих на 2016 рік становить 134 (рис.1)

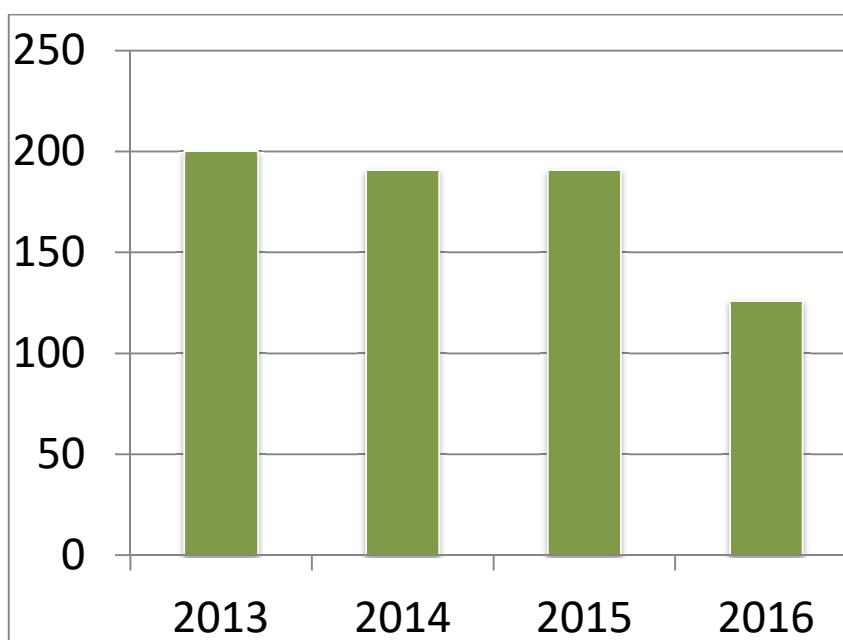

Рис. 1. Кількості загиблих від аварії на ЧАЕС за останні роки

Відразу після аварії радіація вплинула перш за все на кров. Найбільше постраждали ліквідатори і населення, яке проживало в межах 30-кілометрової зони. Підвищена доза радіації викликає променеву хворобу різних ступенів тяжкості. Легкий ступінь наставав десь через 21 день. При цьому показники лімфоцитів, лейкоцитів, тромбоцитів падають до нуля. У такої людини немає імунітету.

Нині ми живемо в період віддалених наслідків. Опромінення викликало збільшення онкозахворювань. Першими серед них є лейкози – вони викликають загибель людей у середньому через 10 років від моменту опромінення, це значно раніше, ніж інші види ракових захворювань. Окрім хвороб крові, у ліквідаторів частішали й такі діагнози, як рак шлунка, товстого кишечника, прямої кишки та легенів. У 80% ліквідаторів відзначається лейкопенія – підвищення рівня лейкоцитів. Є підвищення рівня еритроцитів, лімфоцитів – дуже велике відхилення від норми. Як правило, такі відхилення у формулі крові свідчать про певні захворювання – як реакція на них. Тому ці постраждалі особи потребують регулярного обстеження – щоби дивитися, чи це просто віддалена реакція на колишнє опромінення, чи прояви якоїсь онкопатології.

Особливої уваги сьогодні потребує здоров'я дітей та підлітків, народжених від постраждалих осіб — учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та евакуйованих. За даними лікарів, частка здорових неповнолітніх з кожним роком зменшується (в останні роки — більш-менш стабілізувалася). До того ж, збільшується кількість осіб з хронічними захворюваннями: в основному, це хвороби органів травлення, нервової системи, органів кровообігу.

За останні п'ять років в Україні спостерігається ріст показника захворюваності дітей за рахунок хвороб органів дихання. Загалом, протягом 30 років відмічалось зростання рівня захворюваності органів травлення, нервової та ендокринної систем, крові та кровотворних органів у 2—2,5 рази.

Хвороби, які виявлені в постраждалих: серцево-судинні, зокрема ішемічна хвороба серця, гіпертонія, аритмія, тромбоз; органи травлення, такі як гастрит, гепатит, виразка; та органів дихання (пневмонія, патогенез) (рис.2).

Населення Шумщини яке постраждало від аварії ЧАЕС поділяється на три категорії (рис.3).

До 1-ої входять переважно оператори 4-го енергоблоку ЧАЕС, черговий та допоміжний персонал турбінного цеху, пожежники, які у перші хвилини аварії зазнали рівномірного гамма- та бета-опромінення в діапазоні доз від 1 до 16 Гр, що спричиняє променеву хворобу – 13 людей, які стоять на обліку в управлінні соціального захисту населення Шумського району.

До 2 – ої входять ті, які отримали дозу випромінювання у діапазоні від 0,05 до 1 Гр. Серед них: 44 ліквідатори, 5 потерпілих.

До 3 – ої категорії входять учасники ліквідації наслідків аварії, які зазнали пролонгованого впливу малих рівнів радіації під час вахтового режиму роботи. Серед них 5 ліквідаторів, 8 потерпілих, 3 вдови, 48 дітей чорнобильців.

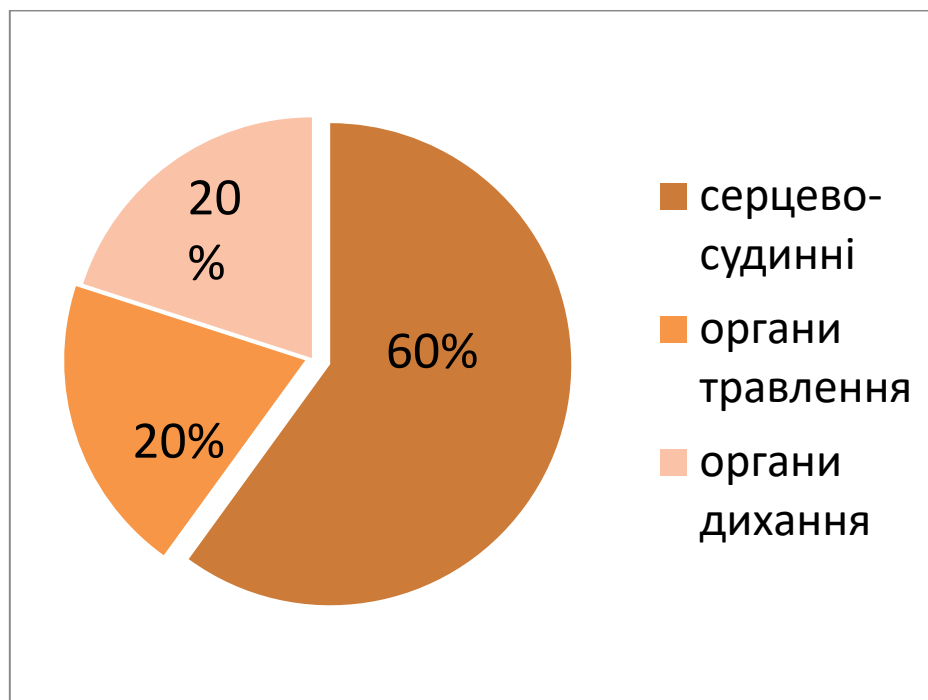

Рис. 2. Найпоширеніші хвороб постраждалих від аварії на ЧАЕС

Населення Шумщини, що постраждало від аварії на ЧАЕС отримує певні пільги гарантовані державою (дані за 2016 рік).

Особам, віднесеним до 1 категорії, надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги:

безкоштовне придбання ліків; першочергове щорічне безкоштовне надання санаторно-курортних путівок; щорічне медичне обслуговування, лікування в спеціалізованих стаціонарах; позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов;

Особам, віднесеним до 2 категорії, надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги: першочергове щорічне безкоштовне надання санаторно-курортних путівок чи путівок на відпочинок або одержання за їх бажанням грошової компенсації в розмірі середньої вартості путівки в Україні, забезпечення продуктами харчування за фізіологічними нормами.

Особам, віднесеним до 3 категорії, надаються такі гарантовані державою компенсації та пільги: пріоритетне забезпечення промисловими товарами тривалого користування, перелік і порядок продажу яких визначається Кабінетом Міністрів України, взяття на квартирний облік громадян, які проживають у комунальних квартирах, незалежно від розміру жилої площі.

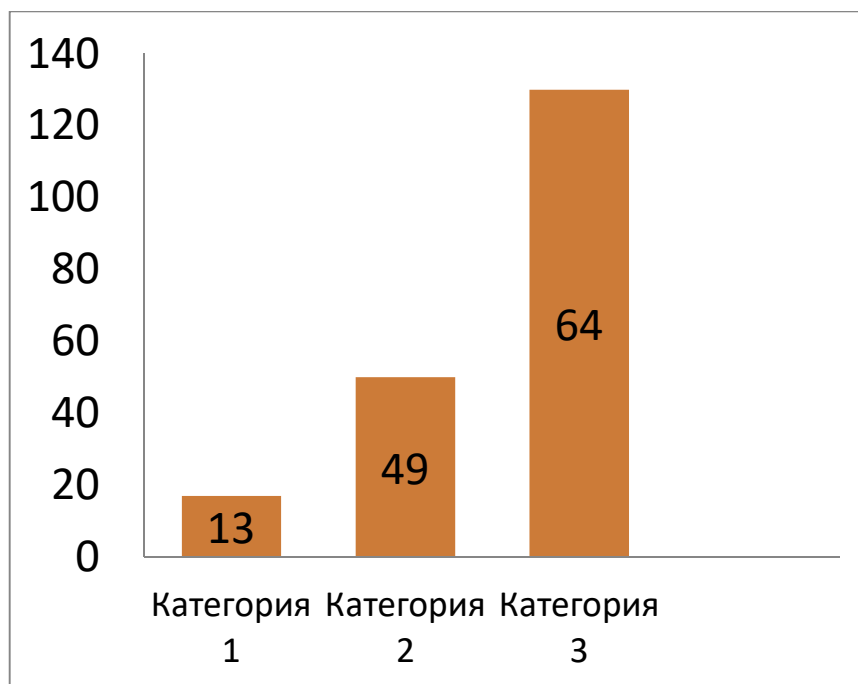

Рис. 3. Кількості постраждалих за категоріями

Висновки та рекомендації щодо зменшення наслідків впливу Чорнобильської катастрофи на населення Шумського району:

1. Робити вологе прибирання
2. Вживати продукти, що містять в собі йод: морепродукти, йодована сіль, морська капуста
3. Побільше бути на свіжому повітрі
4. Дотримуватись режиму праці і відпочинку
5. Регулярно проходити профілактичні огляди
6. Періодично проходити курси санітарно-курортного оздоровлення
7. Відмовитись від шкідливих звичок
8. Дотримуватись правил збалансованого харчування
9. Дотримуватись правил особистої гігієни.

Література:

1. Географічна енциклопедія України. – т.ІІІ. Шумський район -. — К.: 1993. — 480 с.
2. «Географія Тернопільської області» - т. ІІ. Населення. Господарство. – 342 с.
3. Спогади ліквідатора аварії Вайдича Ф.І.
4. Статистичний збірник «Населення Тернопільської області за 2016 рік»
5. <http://www.te.ukrstat.gov.ua>
6. Чорнобиль – це спільні трагедія і біль//Соціальний захист. – 2010. - № 4. – с. 18.
7. Чорнобильські питання в центрі уваги//Соціальний захист. – 2010. - №10. – с. 29.

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА

ПРО ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТА «ГЕОГРАФІЯ» У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ігор Вітенко

Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти

Відповідно до планів роботи управління освіти і науки обласної державної адміністрації та Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, на виконання наказу управління освіти і науки від 04.05.2016 № 150 «Про вивчення стану викладання географії в навчальних закладах області» з 11 по 18 травня 2016 року проведено експертне вивчення освітньо-кваліфікаційного забезпечення навчально-виховного процесу педагогічними кадрами, якості й результативності навчально-виховної роботи вчителів, умов для здійснення освітньої діяльності при викладанні географії в 53 загальноосвітніх навчальних закладах Бучацького, Збарзького, Монастириського, Підволочиського, Тербовлянського, Тернопільського, Шумського районів та міста Тернополя.

Матеріали вивчення показали, що учителі географії мають належну науково-теоретичну та методичну підготовку, успішно реалізують основні складові системи природничої освіти, працюють над удосконаленням структури уроку, запроваджують інноваційні педагогічні технології, посилюють увагу до якості навчання, формують в учнів науковий та екологічний світогляд, національну свідомість, життєві й соціальні компетенції.

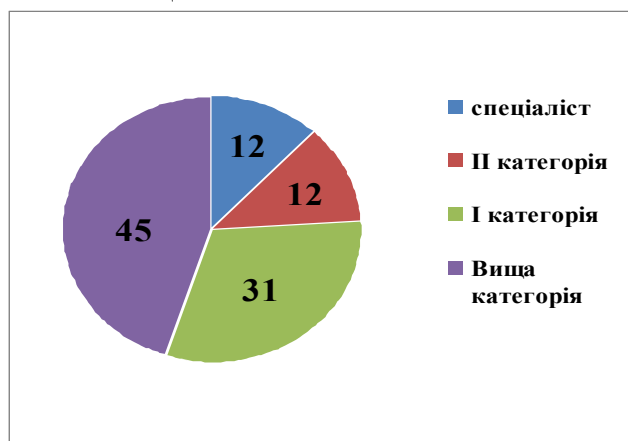

Рисунок 1

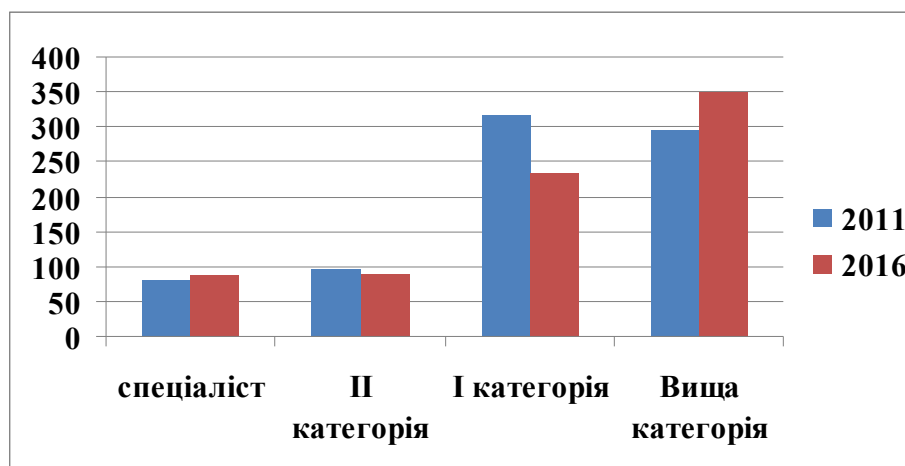

Рисунок 2

Позитивному вирішенню цих завдань сприяє ріст якісного складу вчителів географії області: станом на 01.05.2016 року з 762 педагогів усі мають вищу фахову освіту; 351 вчителю встановлено

вищу (45 відс.), 234 - першу (31 відс.), 89 - другу (12 відс.) кваліфікаційні категорії та 88 спеціалістів (12 відс.). 145 педагогам (19 відс.) присвоєно педагогічне звання «Старший вчитель», 51 (7 відс.) – «Вчитель-методист». У школах викладають географію 52 нефахівця (7 відс.) з вищою педагогічною освітою. Особовий склад вчителів географії поступово оновлюється, молоді спеціалісти складають 8 відсотків, 9 відсотків педагогів – вчителі пенсійного віку.

Викладання географії в області забезпечують досвідчені вчителі вищої та першої категорії, які становлять 76 відсотків. Кількість вчителів вищої категорії зростає, що є наслідком підвищення фахового і методичного рівнів.

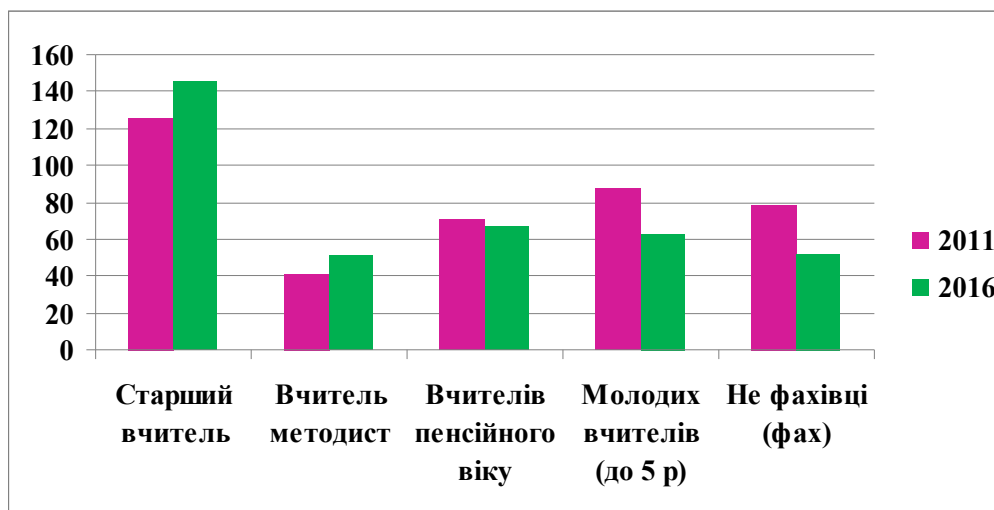

Рисунок 3

Свій фаховий і методичний рівні вчителі географії, методисти РМК підвищують шляхом самоосвіти, обміну досвідом, навчання в системі післядипломної освіти тощо. Протягом останніх п'яти років за різними формами навчання при ОКІППО підвищили кваліфікацію на курсах вчителів географії 633 (83 відс. від загального числа), інші підвищували кваліфікацію як слухачі курсів керівників шкіл, викладачів суміжних дисциплін тощо. У міжкурсовий період діють районні методичні об'єднання, постійно діючі семінари, працюють школи перспективного педагогічного досвіду та молодого вчителя географії, опорні школи, творчі та проблемні групи тощо. За змістом ці форми є досить ефективними, оскільки дають можливість відпрацьовувати зміст географічної освіти.

Фаховий ріст учителів географії забезпечують 21 методичний працівник, серед яких 20 мають вищу, 1 - першу кваліфікаційні категорії, 4 - звання «Вчитель-методист» і «Старший вчитель». В арсеналі їхньої діяльності – індивідуальні (наставництво, стажування, консультації), колективні та групові постійно діючі і періодичні форми роботи, спрямовані на ріст фахової майстерності та готовності педагогів до впровадження інноваційних освітніх технологій і методик. Методисти забезпечують науково-методичну, інформаційно-навчальну, експертну діяльність, організують вивчення і поширення перспективного педагогічного досвіду кращих вчителів, залучають педагогів до обміну досвідом через участь у професійних конкурсах, оглядах, підготовку публікацій у фахових періодичних виданнях. Постійному зростанню методологічного, фахового й методичного потенціалу учителів географії цілеспрямовано сприяють методисти Вітрук О.М. (Тернопільський КМЦНОІМ), Панько Г.В. (Збаразький РМК), Німко Н.М. (Тернопільський РМК), Мрига Р.Г. (Шумський РМК), Жилавий М.В. (Монастирський РМК), Нечай Л.П. (Теребовлянський РМК), Козачук Л.М. (Підволочиський район), Кафтан М.П. (Бучацький РМК).

Сталість кадрового складу, значний досвід і творчий потенціал забезпечують авторитет і сприяють тісній співпраці методистів і вчителів. Працюють районні та міжшкільні методичні об'єднання, творчі групи, школи молодого вчителя і перспективного педагогічного досвіду, запроваджуються аукціони педагогічних ідей, конкурси «Творчий вчитель – обдарований учень» та ін. На основі перегляду матеріалів міжшкільних, районних методичних структур з'ясовано, що до роботи в них залучені всі вчителі географії області, поряд із традиційними формами методичної роботи практикуються «круглі столи», педагогічний консиліум, дискусії, психолого-педагогічні семінари, конференції, фестивалі, творчі звіти, тренінги, проводяться презентації і обговорення новинок літератури тощо за участю науковців, працівників органів управління освітою, адміністрацій загальноосвітніх навчальних закладів. Такі заходи – це свідчення творчого підходу керівників

методичних структур до складання річних планів роботи. Активну участь у методичній роботі беруть учителі, що мають ґрунтовну науково-теоретичну підготовку, добре володіють методикою викладання географії, забезпечують на належному рівні засвоєння учнями матеріалу програм.

Для поширення кращого досвіду, адаптації новопризначених педагогічних працівників до роботи відкрито школи молодого вчителя (м. Тернопіль – керівник Ромасишин О.П., методист Вітрук О.М.; Тернопільський район – Яценко Д.С., методист Німко Н.М.; Шумський район – керівник методист РМК Мрига Р.Г.). Значна увага приділяється вивченню і впровадженню перспективного педагогічного досвіду викладання предмета, працюють школи перспективного педагогічного досвіду (Збаразький район - керівник Житко М.С.; Підволочиський район - керівник Грицук С.В.), школи педагогічної майстерності (Тернопільський район – керівник методист РМК Німко Н.М.; Монастирський район – керівник Крегель О.О.; Теребовлянський район - керівник Кривокульська М.В.). Творчі й проблемні групи спрямовують зусилля на розробку методичних рекомендацій, посібників, опрацювання найактуальніших питань методики викладання предмета (м. Тернопіль – керівник Климюк І.Б.; Шумський район – керівник Скорська Р.Р., Підволочиський район - керівник Кучарська С.П.).

Широкого розповсюдження набувають форми методичної роботи, спрямовані на виявлення та поширення педагогічного досвіду. Важливим інструментом у роботі вчителів у сучасних умовах є блоги, які створили учителі географії та постійно поповнюють матеріалами з власного досвіду роботи, використання матеріалів сайту LearningApps.org (методист Тернопільського РМК Німко Н.М., методист ТКМЦНОІМ Вітрук О.М.).

Із метою виявлення та підтримки творчих учителів, підвищення їх професійної майстерності, популяризації передового педагогічного досвіду проводяться всеукраїнські конкурси фахової майстерності «Учитель року», «Геліантус-учитель», «Колосок», педагоги беруть активну участь в «Панорамі творчих уроків».

Залучення педагогів до різноманітних форм методичної роботи допомагає долати труднощі, які зустрічаються в роботі, спонукає до самоосвіти, дає можливість вивчати і брати на озброєння кращий досвід колег. Усі форми методичної роботи спрямовані на забезпечення професійної компетентності, упровадження нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти.

У районних, міських методичних кабінетах та ТКМЦНОІМ наявна картотека і матеріали передового педагогічного досвіду кращих учителів. Узагальнені матеріали поповнюються новими доробками вчителів.

Відвідані уроки, співбесіди з вчителями та учнями, вивчення шкільної документації засвідчили, що вчителі володіють теорією і методикою викладання географії, керуються у своїй роботі методичними рекомендаціями Міністерства освіти і науки України, дотримуються вимог чинного Державного стандарту і вміло реалізують їх у своїй практичній діяльності. В основному зміст програмового матеріалу з географії засвоюється.

Уроки учителів Сампари О.В. (Тернопільська Українська гімназія ім. І.Франка), Вітак Л.В. (Тернопільська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №19), Кривокульської М.В. (Теребовлянська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №2), Грицук С. Ф. (Підволочиська гімназія ім. І. Франка), Лисой Г.В. (Коропецька загальноосвітня школа І-ІІІ ст. Монастирського району), Безух О.Я. (Биковецький НВК «Загальноосвітній навчальний заклад І-ІІ ступенів-дошкільний навчальний заклад» Шумського району), Заболотної Н.Д. (Скалатська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. Підволочиського району), Попик Н. Б. (Андрушівський навчально-виховний комплекс Шумського району) характеризуються високим науковим рівнем викладу навчального матеріалу. Учителі виявляють високий рівень професійної майстерності. Вони вміло активізують дитячу творчість, прищеплюють учням інтерес до вивчення географії. Впродовж усього уроку чітко прослідковується проблемний виклад матеріалу; вдало використовуються методи самостійного здобуття знань (інформаційні та презентаційні повідомлення). Оптимальне поєднання форм, методів, прийомів та засобів навчальної роботи вчителя та учнів на уроці сприяють формуванню в учнів умінь і навичок використання набутих знань у практичній діяльності.

Високою ефективністю відзначаються уроки Бай О. Б. (Тернопільська Українська гімназія ім. І. Франка), Марцинишина В.А. (Стрийська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. Збаразького району), Ткачук Г.С. (Болохівська ЗОШ І-ІІ ст. Шумського району), Личук Н. М. (Тернопільська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №22), Ковальської Л.Л. (Шумський навчально-виховний комплекс «загальноосвітній навчальний заклад І-ІІІ ступенів-гімназія»), Довбуша Р.В. (Іванчанська загальноосвітня школа І-ІІ ст. Збаразького району), Польчія В.М. (НВК «Великобірівська ЗОШ І-ІІІ ст.-гімназія ім. С. Балея» Тернопільського району), Добеньки Т. П. (Староскалатська загальноосвітня школа І-ІІІ ст.

Підволочиського району), Дідич О.Й. (Тернопільська загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №13), які уміло реалізують на уроках принципи науковості та доступності викладання навчального матеріалу, враховують індивідуальні особливості учнів, використовують методи ігрової, проектної діяльності. Це привчає учнів до відповідальності, прищеплює їм прийоми та навички саморозвитку.

Учителі Скорська Р.Р. (Васьковецька загальноосвітня школа І-ІІ ст. Шумського району), Польова Г.П. (Збаразька загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1), Бабій Н.Г. (Комунальний заклад Настасівська ЗОШ І-ІІІ ст. Тернопільського району), Левчук М.М. (Вищелуб'янська загальноосвітня школа І-ІІ ст. Збаразького району), Кregel О.О. (Монастирська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів), Стеренчук Г.П. (Теребовлянська ЗОШ І-ІІІ ст. №3), Царик Л. В. (Тернопільський НВК «ЗНЗ І-ІІІ ст.- економічний ліцей №9 ім. І. Блажкевич», приділяють значну увагу науковому змісту уроку, урізноманітненню його форм і методів навчання, використовуючи сучасні інноваційні технології. Оптимально поєднують прийоми та засоби навчальної діяльності вчителя та учнів (робота в групах, мозковий штурм та ін.), розвивають логічне мислення, активізують пізнавальний інтерес до вивчення географії.

Комплексне використання засобів навчання та різноманітних дидактичних матеріалів, нових освітніх технологій дають змогу об'єктивно оцінювати досягнення учнів, виявляти їх здібності. Відвідані уроки, усні опитування, результати письмових робіт, вивчення шкільної документації свідчать, що зміст програмового матеріалу з географії в основному засвоюється. Перевірка навчальних досягнень школярів здійснювалася на основі таких критеріїв: понятійного (знання фундаментальних географічних понять); теоретичного (знання основних географічних закономірностей і проблем); фактичного (знання фактичного матеріалу); практичного (знання, уміння і навички практичного характеру). Запропоновані письмові контрольні завдання для перевірки навчальних досягнень учнів відповідали чинним шкільним програмам на рівні обов'язкових результатів навчання. Результати контрольних робіт (за даними вчителів), за І семестр та останню тематичну узагальнені у таблицях (табл. 1, табл. 2, табл.3).

У цілому високий рівень навчальних досягнень продемонстрували 29 відсотків учнів, достатній – 50, середній – 19; якість знань складала 78, успішність – 96 відсотків, показник якості навченості – 67 відсотків.

Таблиця 1

Район (місто)	Експертна контрольна робота							
	К-ть учнів	Початковий	Середній	Достатній	Високий	Успішність	Якість	Показники якості навч.
Бучацький	70	4	20	34	11	93	64	58
Збаразький	44	1	12	19	12	98	70	65
Монастирський	48	0	6	21	13	83	71	60
Підволочиський	22	0	1	14	7	100	95	74
Теребовлянський	38	0	9	23	5	97	74	60
Тернопільський	52	3	17	26	6	94	62	56
Шумський	39	0	5	22	12	100	87	71
М.Тернопіль	103	0	2	48	53	100	98	82
Всього:	416	8	72	207	119			
%		2	19	50	29	96	78	67

Таблиця 2

Район (місто)	І семестр							
	К-ть учнів	Початковий	Середній	Достатній	Високий	Успішність	Якість	Показники якості навч.
Бучацький	563	27	117	256	161	95	74	66
Збаразький	733	23	169	366	174	97	74	64
Монастирський	422	4	91	208	119	99	77	68
Підволочиський	456	6	95	214	141	99	78	69
Теребовлянський	814	7	234	393	180	99	70	63
Тернопільський	461	15	164	223	59	97	61	57
Шумський	338	4	89	166	79	99	72	64
М.Тернопіль	2640	79	684	1307	579	97	71	63
Всього:	6427	165	1643	3133	1492			
%		3	25	49	23	98	72	64

У розрізі шкіл області найвищі результати показали учні 10 класу Тернопільської ЗОШ І-ІІІ ст. №22 (вчитель Личук Н.М.), Тернопільської Української гімназії ім. І.Франка (вчитель Бай О.Б.), Тернопільської ЗОШ І-ІІІ ст. №13 (вчитель Дідич О.Й.), Коропецької ЗОШ І-ІІІ ст. Монастирського району (вчитель Лиса Г.В.), де успішність та якість знань становить 100 відсотків, а показник якості навченості (ПЯН) склав 86, 85, 80 та 78 відсотків відповідно; учні 8 класу Тернопільської Української гімназії ім. І.Франка (вчитель Сампара О.В.), НВК «Великобіроківська ЗОШ І-ІІІ ст.-гімназія ім. Степана Балея» Тернопільського району (вчитель Польчій В.М.), де успішність та якість знань становить 100 відсотків, а показник якості навченості склав 84 та 69 відсотків відповідно; учні 7 класу Биковецького НВК «ЗНЗ І-ІІ ст. – ДНЗ» Шумського району (вчитель Безух О.Я.), де успішність становить 100 відсотків, якість знань – 83 відсотків, показник якості навченості – 74 відсотків.

Таблиця 3

Район (місто)	Остання тематична							Показники якості навч.
	К-ть учнів	Початковий	Середній	Достатній	Високий	Успішність	Якість	
Бучацький	563	20	126	241	175	96	74	67
Збаразький	733	22	176	327	209	97	73	66
Монастирський	422	3	110	188	121	99	73	67
Підволочиський	456	5	95	221	135	99	78	68
Теребовлянський	814	17	261	375	158	98	65	61
Тернопільський	461	31	172	192	66	93	56	56
Шумський	338	5	90	167	76	99	72	64
М.Тернопіль	2640	71	622	1310	628	97	74	65
Всього:	6427	174	1652	3021	1568			
%		3	26	47	24	97	71	64

Учні 7-10 класів перелічених навчальних закладів виявили глибоке розуміння програмового навчального матеріалу, вміння самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти закономірності, аналізувати, узагальнювати, робити висновки, аргументуючи їх.

У навчальних закладах області організована різноманітна позакласна робота з предмета: традиційними є тижні, декади географії (ЗНЗ Збаразького, Підволочиського, Шумського районів та м. Тернополя), працюють факультативи (Теребовлянський, Тернопільський, Шумський райони), гуртки (Монастирський, Теребовлянський, Шумський райони), учні залучені до участі у туристсько-краєзнавчій роботі в рамках Всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» (Збаразький, Теребовлянський, Тернопільський, Шумський райони), обласному еколого-краєзнавчому проєкті «Твій рідний край» (Збаразький, Теребовлянський, Шумський райони) та занять в обласному відділенні МАН (Збаразький, Підволочиський, Теребовлянський, Тернопільський, Шумський райони та м. Тернопіль).

Високоякісну географічну освіту школярів перелічені вчителі забезпечують за рахунок того, що на високому науковому і методичному рівні проводять уроки, використовують нові технології та інноваційні методи, забезпечують диференційоване, особистісно орієнтоване, комінукативне, проблемне навчання, постійно використовують наявну навчально-матеріальну базу, систематично проводять відповідну роботу з обдарованими дітьми тощо.

Вивчення стану викладання географії показало, що оформлення сторінок класних журналів відповідає вимогам Інструкції з ведення класного журналу учнів 5-11 класів.

Одним із найважливіших напрямів роботи вчителів-географів залишається робота з обдарованими дітьми. Головна мета цієї діяльності - впровадження ефективних методичних засобів та технологій пошуку, навчання, виховання й самовдосконалення обдарованих дітей.

У більшості загальноосвітніх навчальних закладів області наявні банки даних обдарованих школярів. Щорічно у школах проводиться І етап Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, учні-переможці яких є активними учасниками і переможцями II, III, та IV етапів. Переможцями III етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з географії за п'ять останніх років (2012 – 2016 р.р.) були 197 учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Найвищий рейтинг показують команди Кременецького (24 дипломи), м. Тернополя (23 дипломи), Гусятинського (13 дипломів), Бережанського, Козівського (по 12 дипломів), Бережанського, Гусятинського (по 11 дипломів), Лановецького, Підволочиського (по 10 дипломів), Борщівського (9 дипломів), Бучацького, Зборівського, Підгаєцького, Тернопільського, Шумського (по 8 дипломів) районів. Дещо нижчий

рівень результативності виступів команд м. Чорткова, Заліщицького, Монастириського, Чортківського районів (Таблиця 4).

Таблиця 4

Район (місто)	Кількість дипломів	Диплом I ступеня	Диплом II ступеня	Диплом III ступеня	Якість дипломів
Кременецький	24	5	10	9	44
Тернопіль	23	5	5	13	38
Теребовлянський	19	2	5	12	28
Бережанський	12	3	2	7	20
Козівський	12	3	1	8	19
Гусятинський	13	2	1	10	18
Лановецький	10		5	5	15
Борщівський	9		5	4	14
Збаразький	11		2	9	13
Шумський	8		3	5	11
Підволочиський	10		1	9	11
Бучацький	8		2	6	10
Зборівський	8		2	6	10
Підгаєцький	8		2	6	10
Тернопільський	8			8	8
Чортківський	5		2	3	7
Монастириський	4		1	3	5
Заліщицький	4			4	4
Чортків	1			1	1
	197				

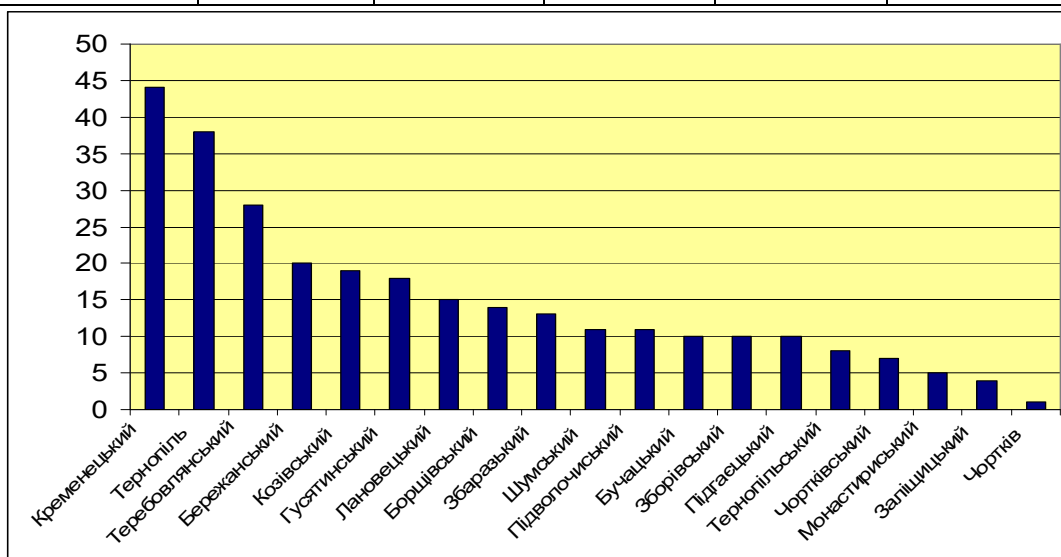

Рисунок 4

Особливу увагу до роботи з цією категорією учнів виявляють вчителі Козачук О.О. (Кременецький ліцей імені Уласа Самчука), Кривокульська М.В. (Теребовлянська ЗОШ I-III ст. № 2), Кулик В.В. (Бережанська ЗОШ I-III ст. №1), Якимович Л.С. (Кременецькі ЗОШ I-III ст. №5), Слотюк В.М. (Тернопільська спеціалізована школа I-III ст. № 3 з поглибленим вивченням іноземних мов), Шкільна Я.В. (Козівська гімназія ім. В. Герети), Богоніс І.М. (НВК «ЗОШ I-III ст. №1-гімназія» м. Хоростків Гусятинського району), Шпак Я.Т. (Кудринська ЗОШ I-III ст. Борщівського району), Швець Є.С. (Тернопільська спеціалізована школа I-III ст. № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов) (Таблиця 5).

Таблиця 5

Район	Назва школи	Прізвище, ім'я та по батькові вчителя	Кількість дипломів	Якіс. дипл
-------	-------------	---------------------------------------	--------------------	------------

			I ст.	II ст.	омів
Кременецький	Кременецький лицей імені Уласа Самчука	Козачук Оксана Олексіївна	4	5	22
Теребовлянський	Теребовлянська ЗОШ I-III ст. №2	Кривокульська Мирослава Василівна	2	5	16
Бережанський	Бережанська ЗОШ I-III ст. №1	Кулик Віталій Васильович	3	2	13
Кременецький	Кременецька ЗОШ I-III ст. №5	Якимович Людмила Сергіївна	1	5	13
м. Тернопіль	ТСШ №3	Слотюк Валентина Миколаївна	4		12
Козівський	Козівська гімназія ім. В. Герети	Шкільна Ярослава Володимирівна	3		9
Гусятинський	НВК «ЗОШ I-III ст. №1-гімназія» м. Хоростків	Богоніс Ірина Михайлівна	2		6
Борщівський	Кудринська ЗОШ I-III ст.	Шпак Ярослава Теофілівна		3	6
Лановецький	НВК "Лановецька ЗОШ I-III ст. №1 - лицей"	Шуманська Інна Олексіївна		3	6
Тернопіль	ТУГ ім. І. Франка	Бай Оксана Богданівна		2	4
Тернопіль	ТСШ №29	Швець Євдокія Сергіївна		2	4
Лановецький	НВК "Лановецька ЗОШ I-III ст. №2 - гімназія"	Кноль Мирослава Андріївна		2	4
Зборівський	СЗОШ I-III ст. смт. Залізці	Макар Григорій Євстафійович		2	4
м. Тернопіль	ТСШ №3	Бердей Олена Віталіївна	1		3
Підволочиський	Скориківська ЗОШ I-III ст.	Яроцький Ярослав Орестович		1	2
Шумський	Шумська ЗОШ I-III ст. №1	Баран Марія Максимівна		1	2
Козівський	Козівська ЗОШ I-III ст. №2	Гайдукевич Леся Василівна		1	2
Бучацький	Новоставська ЗОШ I-II ст.	Галунка Тетяна Степанівна		1	2
Бучацький	Бучацький Колегіум ім. св. Йосафата	Демянчук Роман Петрович		1	2
Борщівський	Мушкатівська ЗОШ I-II ст.	Дмитренко Оксана Володимирівна		1	2
Борщівський	Більче-Золотецька ЗОШ I-III ст.	Козак Лілія Іллівна		1	2
Гусятинський	НВК «ЗОШ I-III ст. №1-гімназія» м.Копичинці	Лаврушко Марія Йосипівна		1	2
Збарзький	Вищелуб'янська ЗОШ I-II ст.	Левчук Мирослава Михайлівна		1	2
Монастирський	Коропецька ЗОШ I-III ст.	Лиса Галина Василівна		1	2
Збарзький	Старовишнівецька ЗОШ I-III ст.	Лісна Нея Василівна		1	2
Шумський	Шумський НВК	Поліщук Світлана Юліанівна		1	2
Шумський	Андрушівський НВК	Попик Надія Борисівна		1	2
м. Чортків	Чортківська ЗОШ I-III ст. №2	Фаріон Оксана Мирославівна		1	2

Чортківський	Чортківська гімназія ім. М. Шашкевича	Присунько Любов Олексіївна		1	2
м Тернопіль	ТУГ ім. І. Франка	Сампара Оксана Володимирівна		1	2
Підгаєцький	Підгаєцька гімназія імені Маркіяна Паславського	Старка Віра Богданівна		1	2
Підгаєцький	Підгаєцька ЗОШ І-ІІІ ст.	Тарас Галина Петрівна		1	2

Протягом останніх п'яти років суттєво покращилися результати участі учнів області у IV етапі Всеукраїнської учнівської олімпіади з географії : **2012 рік:** 6 учасників – три дипломи (II і два III ступеня), **2013 рік:** 4 учасники – три дипломи III ступеня, **2014 рік:** 4 учасники – чотири дипломи (II і три III ступеня), **2015 рік:** 6 учасників – чотири дипломи (II і три III ступеня), **2016 рік:** 5 учасників – чотири дипломи III ступеня. (Додаток 2).

У 2012 році випускник Тербовлянської ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 Брошак Назар брав участь у складі збірної команди України у Всесвітній географічній олімпіаді (м. Олаварія, Аргентина), а в серпні 2016 році у Японії (м. Осака) візьме участь учень Тернопільської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. №29 з поглибленим вивченням іноземних мов Білобровко Олександр.

Значна увага звертається на поповнення та збереження сучасної навчально-матеріальної бази та навчально-методичного забезпечення для вивчення географії – модернізовано понад 60 наявних навчальних кабінетів. Більшість кабінетів паспортизовані й оформлені згідно з вимогами Положення про навчальний кабінет географії: навчально-методичні експозиції, карти, атласи, глобуси, таблиці, науково-методична та довідкова література, краєзнавчі та дидактичні матеріали.

Серед кращих в області – кабінети географії Тернопільської Української гімназії ім. І. Франка (зав. кабінетом Сампара О.В. та Бай О.Б.), Тернопільської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. №3 з поглибленим вивченням іноземних мов (зав. кабінетом Слотюк В.М.), Тернопільської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов (зав. кабінетом Швець Є.С.), Тернопільської ЗОШ І-ІІІ ст. №24 (зав. кабінетом Макаровська Г.І.), НВК «Великобіроківська ЗОШ І-ІІІ ст.-гімназія ім. Степана Балея» Тернопільського району (зав. кабінетом Польчій В.М.), Золотниківської ЗОШ І-ІІІ ст. Тербовлянського району (зав. кабінетом Бойко В.С.), Ковалівської ЗОШ І-ІІІ ст. Монастириського району (зав. кабінетом Слюсарчин С.В.), Вищелубянської ЗОШ І-ІІІ ст. Збарзького району (зав. кабінетом Левчук М.М.), Шумської ЗОШ І-ІІІ ст. №1 (зав. кабінетом Атаманчук О.В.). Тут розроблені сучасні навчально-методичні експозиції, цілеспрямовано формуються зібрання географічних та краєзнавчих видань, фахової періодики, підручників та посібників, метеорологічних та фенологічних спостережень.

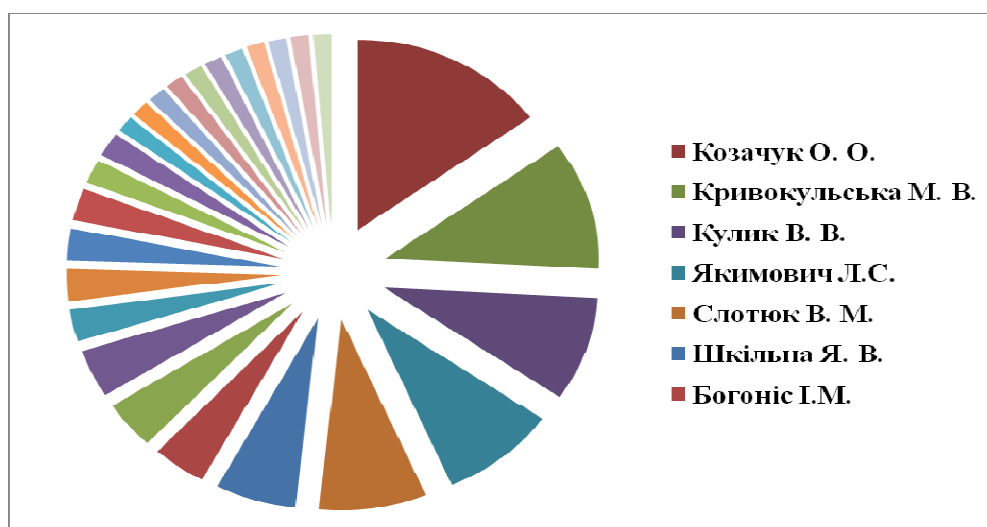

Рисунок 5

Відділи освіти, методичні кабінети, керівники майже усіх вищезгаданих навчальних закладів приділяють значну увагу контролю за виконанням навчальних планів і програм, станом викладання та рівнем навчальних досягнень учнів з географії. Відповідно до перспективного плану вивчення

навчальних предметів зазначене питання вивчається раз на п'ять років. Протягом останніх 5 років це питання розглядалося на засіданнях колегій (рад) відділів освіти, педагогічних рад навчальних закладів, прийняті відповідні рішення, видані накази.

Поряд з цим мають місце й ряд суттєвих недоліків. Аналіз відвіданих уроків, зрізів знань і практичних навиків школярів показав, що учні сьомих класів поверхово знають географічну номенклатуру, не навчилися характеризувати об'єкти за типовим географічним планом, їм важко застосувати теоретичні знання до пояснення конкретних явищ, процесів, встановити причинно-наслідкові зв'язки. У 8-9 класах в учнів недостатньо сформовані знання фізико-географічного та економіко-географічного районування України, основні географічні поняття: геоекологічна ситуація, циклон і антициклон, льодовикові форми рельєфу, міжнародний поділ праці, економічний район. Учні 10 класів не вміють характеризувати природно-ресурсний потенціал країн та регіонів, допускають помилки в аналізі структури експорту та імпорту країн різних регіонів світу.

Потребує подальшого удосконалення система роботи з обдарованими дітьми у м. Чорткові, Заліщицькому, Монастирському та Чортківському районах.

Тільки у лютому 2016 року учні 7-их класів отримали підручники в кількості 45 відсотків до потреби. Недостатньо забезпечені підручниками для профільного вивчення географії десятикласники, а для учнів 11-х класів такі підручники взагалі не надходили.

Навчально-матеріальна база кабінетів географії у багатьох випадках не відповідає сучасним вимогам, застаріла, не сприяє якісному засвоєнню програмового матеріалу. Гостро стоїть проблема забезпечення метеорологічними приладами (гігрометр, барометр, психрометр), глобусами, компасами, колекціями гірських порід та мінералів, настінними географічними картами з різних курсів географії.

Адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів не вживають конкретних заходів для виконання вимог Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів, яке затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 р. № 601. Зокрема, в багатьох школах у кабінетах географії відсутні експозиції змінного характеру (виставка кращих робіт учнів, матеріали до теми наступних уроків, результати дослідницької роботи тощо), не створені тематичні картотеки дидактичних та навчально-методичних матеріалів, навчально-наочних посібників, навчального обладнання.

У ряді шкіл області (Ліщанецька ЗОШ I-II ст. Буцацького району, Черняхівська ЗОШ I-III ст. Збарзького району) відсутні метеорологічні пости. Як наслідок, учні не мають можливостей для практичного застосування здобутих географічних знань та користуватися джерелами географічної інформації.

У більшості шкіл області не виділяються години із варіативної складової навчальних планів для організації факультативних занять, гурткової роботи.

На низькому рівні залишається інформаційно-методичне забезпечення вчителів. Через відсутність коштів бібліотеки загальноосвітніх навчальних закладів не поповнюються науково-методичною, енциклопедичною, інформаційно-довідковою та фаховою літературою. Періодичні фахові видання передплачують вчителі особисто, а не за рахунок шкільних коштів.

ФОРМУВАННЯ ЗНАННЄВОГО КОМПОНЕНТУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Ольга Варакута

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра географії та методики її навчання, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса 2а.
ovarakuta@ukr.net*

У статті розкрито сутність та зміст окремих видів народної творчості. На конкретних прикладах у вигляді фрагментів уроків з курсу «Географія. Загальна географія. 6 клас» показано технологію застосування легенд, казок, загадок, прислів'їв, приказок, прикмет та ін. у формуванні знаннєвого компоненту змісту географічної освіти шестикласників.

Ключові слова: *словесна народна творчість, фрагмент уроку, легенда, казка, загадка, прислів'я, прикмета.*

Ще в глибоку давнину народна творчість відігравала важливу навчально-виховну роль у розвитку кожної особистості. У ній акумулювалася мудрість народу, його багатовіковий досвід, думи і сподівання. Причиною виникнення цього мистецтва було прагнення людей до організації трудового досвіду в словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті, – у формах двовіршів, прислів'я, приказок, загадок, легенд, бувальщин, казок, повір тощо.

Легко замінюючи довгі міркування та повчання, ці види народної творчості стали ефективним засобом виховання найкращих людських рис. Цікаво, що більшість з них не втратила з століттями своєї навчальної цінності.

Елементи народної творчості доцільно використовувати під час вивчення географії в школі. На різних етапах уроку вони образно характеризують географічний об'єкт, факт чи явище і збуджують відповідні емоції, підвищують увагу учнів, допомагають краще засвоїти географічний зміст, не викликаючи при цьому втоми, розвивають художньо-географічну мову, виховують любов до природи, повагу до країни, людей і результатів їхньої праці, дають змогу наочніше охарактеризувати географічні процеси та явища, розкривають ознаки географічного об'єкта, підвищують інтерес учнів до вивчення предмета, активізують їхню діяльність, зацікавленість, увагу, прагнення знати більше, розвивають працездатність під час пошуку художнього слова до опису явища, об'єкту, факту, країни, людей.

У навчально-методичній літературі з географії є незначна кількість наукових робіт вчених, методистів і вчителів, у яких розкривається методика використання елементів народної творчості у процесі формування географічних знань. Зокрема, це праці таких вчених як: В.Пестушко, Н. Синя, О. Матус та ін.

Існує безліч визначень терміну «народна творчість». Зокрема, літературознавчий словник-довідник дає визначення народної творчості як сукупності творчої діяльності народу, яка виявляється у різних видах мистецтва: в усній словесній поезії, музичних вокально-інструментальних творах, танцях, хороводах, сценічній грі, драмі, в народній архітектурі та найрозмаїтіших різновидах малярської, декоративно-ужиткової творчості – вишивання, різьблення, художнє ткання, писанкарство, кераміка, витинання тощо».

Щодо «усної народної творчості», то, як вказано в Українській Літературній Енциклопедії, – «це самодіяльне у своїй основі словесне мистецтво, органічна складова фольклору».

Переважно колективний спосіб творення й удосконалення художніх зразків протягом тривалого часу, усні форми поширення, масовість побутування, постійне варіювання твору в межах певної традиції як природна форма його функціонування – усе це зумовило складання в народній творчості характерної поетики, специфічного стилю.

Розглянемо сутність окремих видів народної творчості, які доцільно використати для формування знаннєвого компоненту географічного змісту.

Казки. Один з основних і найпоширеніших жанрів усної народної творчості. Якщо в казці живі істоти, а також дерева, гори й зорі розмовляють, радіють чи сумують, то це не слід сприймати як пусту фантазію. Так у свідомості наших пращурів відображався об'єктивний світ й висловлювалося ставлення до природи. Згодом магічна функція казки забувалася, але залишалася пильна увага до природи, звичка до спостережень над її явищами, що допомагали поступово виробити раціональні шляхи користування природними скарбами[5,6,9].

Водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя народу, його працю і побут, природні умови, а також індивідуальні риси виконавця-оповідача (казкаря).

Легенди. На відміну від казок легенди не мають традиційних початкових і прикінцевих формул, усталеного чергування подій. Вони починаються з викладу змісту і закінчуються висновком, повчальним підсумком. За своїм походженням термін «легенда» – книжний. Первісно він означав пояснювальний напис, розрахований на доконче прочитання (тексти на брамах, на монетах, пам'ятниках, малюнках, географічних картах і т. д.). Вчені-фольклористи розширили обсяги цього терміну, об'єднавши ним, крім релігійно-фантастичних легенд, різноманітні легенди чисто народного, світського характеру [12,С.8].

Теми, сюжети і персонажі легенд – розмаїті. Легенди органічно ввійшли в усі жанри давнього українського письменства, в іконопис і малярство, в народну свідомість, відобразилися у народних колядках, щедрівках, баладах, думах, казках, анекдотах та інших жанрах фольклору.

Перекази. Оповідання про історичних осіб і події, в яких реалістичні моменти поєднуються з звичайними казковими або легендарними мотивами [13,С.271]. Це інформація, яка ведеться не очевидцями, а шляхом переповідання почутого (звідси й назва жанру – переказ).

Перекази відображають життєві факти, явища і події. Головні їх цикли – історичні, топонімічні, етнімічні, зоогонічні та ін. Усі ці цикли тяжіють до локалізації та хронологізації об'єкта зображення, в чому виявляється специфіка відношення творів даного жанру до дійсності. Зазвичай, місце і час визначаються не з абсолютною точністю, а переважно узагальнено [12,С.7].

Прислів'я. Твердження, що висловлюють життєву філософію народу, узагальнений досвід, висновки й оцінки певних життєвих фактів і явищ та мають форму короткого двочленного речення, розбитого римою або побудовою на дві частини, між якими існує зв'язок психологічного предмета і присудка, причини і наслідку, протиставлення, порівняння і т. д. Деякі прислів'я виразно зберегли сліди давніх вірувань, уявлень і світогляду.

Прислів'я відзначаються великим багатством тематики: думи про Бога, правду і справедливість, про багатих і бідних, про людські почуття і настрої, про причини і наслідки у природі, думки про патріотизм, про волю, про громадські й політичні справи, морально-етичні погляди і т. д.

Приказки. Одночленний вислів, часто в формі спостереження якогось одного характеристичного явища. Приказка часто буває неповним реченням, навіть частиною речення. Вона не дає узагальнення, а вказує характеристичну рису явища. Прислів'я і приказки належать до живих жанрів сучасного фольклору [13,С.271].

Загадки. В тексті загадки описується окрема ознака предмета або даються комбінації аналогічних ознак іншого предмета, на підставі яких треба його назвати. Загадка, як і прислів'я, сформульована стислою, образною мовою, часто має ритмічну форму.

У давнину загадки відігравали досить активну роль в житті різних народів – були засобом випробовування мудрості, розумових здібностей, зрілості людини, її здатності самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі.

Українські народні загадки відзначаються багатством тематики і художньої форми. Їх предметом, об'єктом є навколишній світ: від зоряного неба, оточуючої природи, картин виробничого та родинного побуту аж до абстрактних понять та образів з громадського життя.

Повір'я. Це зразок традиційних уявлень та вірувань українців про природу, її процеси і явища, час, пори року, про людину та її різноманітну діяльність на основі своєрідного національного світогляду, з елементами міфологічного мислення, віри, світобачення [10].

В українського народу збереглося багато повір'їв про воду, вогонь, місяць, блискавку, сніг тощо. Своєрідні погляди народу на такі явища, як вітер, вихор, дощ, веселка, хмара, роса та ін.

Упродовж усього історичного розвитку людина прагнула охопити своєю свідомістю якнайширшу картину світу, пояснити, пізнати природу задля того, щоб застосувати її для своїх потреб.

У кожному з вище охарактеризованих жанрів в тій чи іншій мірі спостерігається зв'язок з природними та суспільними об'єктами чи процесами.

Розглянемо застосування окремих видів народної творчості на уроках географії у 6 класі.

Фрагмент уроку з теми «Внутрішня будова Землі. Поняття “земна кора”, “літосфера”. Будова земної кори та її склад. Типи земної кори» на етапі «Систематизація і узагальнення засвоєних знань, умінь і навичок».

Аналіз змісту загадок.

- Відгадайте загадки і за допомогою відповідей заповніть схему «Складові частини Землі».

1. В глибині воно яріє,
Очевидно, червоніє,
Підставляє всім плече.
І пече, пече, пече...
Словом – як жовток в яйці,
Та не втримати в руці. (Ядро)
2. Дивина напівміфічна:

Отака собі... пластична.
Водночас вона тверда.
Хоч тече немов вода,
Бо розжарена страшенно.
Всі це знають достеменно. (Мантия)
3. У яйці є шкаралуша,
І Землі вона присуша.
Ну а це – праматір всіх,
І не знати її гріх. (Земна кора)

Фрагмент уроку з теми «Внутрішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори. Рухи земної кори» на етапі «Повідомлення теми уроку, постановка мети і завдань».

Ознайомлення з повір'ями та аналіз їх змісту.

- Всі ви напевно багато чули про землетруси і діяльність вулканів, бачили по телебаченні їх наслідки. Але чи знаєте ви причини виникнення цих явищ? Що про це кажуть народні повір'я? [7].

1. Земля тримається на воді завдяки великій рибі: кожні сім років риба то опускається, то підіймається, тому бувають роки мокрі і сухі.

2. Землетрус буває тоді, коли риба, що тримає землю, перекидається на інший бік.

3. Земля тримається на двох китах: коли тримає землю самець, то літо буває сухе, бо він підіймає землю вище, а коли - самка, то знижується, і від того ріки і озера виходять із берегів, а літо буває мокрим.

- Чи погоджуєтеся ви хоча б з одним із прочитаних повір'ям? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

- Послухайте легенду і з'ясуйте іншу причину, яка змушує Землю рухатися.

Старі люди розказують, що колись у повітрі колихалося щось таке, ніби шар-м'яч. Хтось його штовхнув і він розірвався; полетіли куски цього шару в різні сторони й утворилися земля, сонце, місяць, зорі. З одного куска утворилася земля, що ми на ній живемо. Завдяки китові, який підмостив свого хвоста, затрималася наша земля, а то була б полетіла в бездну. Цьому китові довго лежать обрида і починає ковилляти хвостом, а земля починає ворухитись.

- На сьогоднішньому уроці ми з вами дізнаємося про дійсні внутрішні процеси, які зумовлюють зміни земної кори, а також про рухи літосфери і причини виникнення цих рухів.

Фрагмент уроку з теми «Зовнішні процеси, що зумовлюють зміну земної кори: робота вітру, текучих і підземних вод, морів та льодовиків» на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок».

Ознайомлення з приказками та аналіз їх змісту.

— На земну поверхню постійно впливають, крім внутрішніх сил, зовнішні. Ще наші предки помітили, що окремі компоненти природи можуть змінювати рельєф Землі. Послухайте приказки і назвіть зовнішні сили, які помітили наші предки, що впливають на рельєф? [1, С.53].

- Від великої води надійся шкоди.
- Сильна вода греблю рве.
- Вода в одного бере, а другому дає.
- Тиха вода береги рве.
- Де вода, там і біда.
- Бистра вода надійде та й перейде, а тиха мулить та й мулить.
- Мала крапля великий камінь продовбає.
- З вітром прийшло, за вітром і пішло.
- Коли вітер повіє, легко очі запорошити.
- Вітер подме — і сліди замете.

Фрагмент уроку з теми «Води суходолу» на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок».

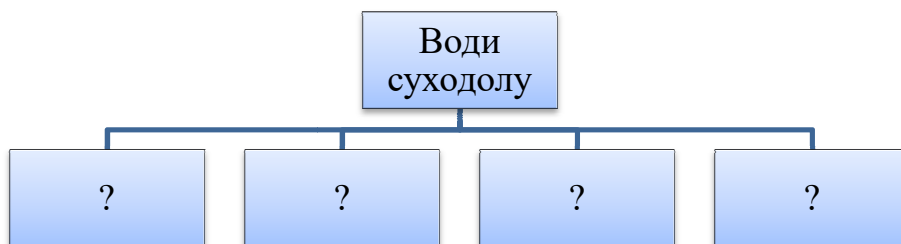
Аналіз змісту загадок.

— Відгадайте загадки і доповніть схему «Води суходолу».

1. Без ніг, а біжить;	І малеча і дорослі
Без рук, а рукава має. (Річка)	Часто йдуть до нього в гості. (Озеро)
2. Серед села корито Водою налито,	3. Не ставок і не ріка,
Біля нього вербичка пухнаста	Мох росте і осока.
І калина гілляста	Там земля - неначе тісто,

Що воно за дивне місце? (Болото) 4. Під землею щось булькоче Ніби вискочити хоче.

Часто тихо там тече
Пок не зробить джерельце. (Підземні води)

Фрагменти уроків з теми «Атмосферний тиск і вітер. Постійні та змінні вітри. Основні пояси атмосферного тиску на землі» на етапах:

1. Етап уроку «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

Ознайомлення з повір'ями та аналіз їх змісту.

– Послухайте повір'я про причину появи вітру і скажіть, чому люди в давнину так характеризує це явище.

«Причину появи вітрів приписують дії якихось таємних істот, що дують із чотирьох боків землі за розпорядженням головного «вітровія».

«Вітер пояснюють так: із чотирьох протилежних сторін світу стоять чотири великі людини з величезними вусами і губами і постійно дують один до одного. Якщо котрийсь із цих чотирьох велетнів дує сильніше від інших, то з того боку й буває вітер».

«Вітер прикований величезними ланцюгами за руки й ноги до кам'яної скелі. Поривчастий вітер - сильне дихання внаслідок спроби зірватися з ланцюга і позбутися пут. Він - чорт, а тому люди, боячись образити його, відгукуються про нього з повагою».

«Вітер - це така людина: бігає собі білим світом і моргає одним вусом; цим він утворює сильне повівання. Якби він моргнув двома вусами, то здійнялась би така буря, що вмить перекинула всесвіт догори дном». [8]

2. Етап уроку «Систематизація і узагальнення засвоєних знань, умінь і навичок»

Ознайомлення з прислів'ями та аналіз їх змісту.

Робота в групах.

– А зараз давайте утворимо чотири групи, кожна з яких отримає по три прислів'я. Після трьох хвилин обговорення необхідно проаналізувати зміст кожного з них. [33, с.63].

Перша група.

- Валиться з ніг від самого вітру.
- Без вітру і билинка не ворухнеться.
- У кишені вітер гуляє.

Друга група.

- Вітер дме, хоч не знає, що погоду він міняє.
- Вітер подме – сліди замете.
- Вітер не дме, то й очерет не шумить.

Третя група.

- Вітра в полі шукати.
- Не дмухай проти вітру.
- З вітром прийшло, за вітром і пішло

Четверта група.

- Кожний вітер по-своєму дме.
- Куди вітер хилить, туди й гілля хилиться.
- Посієш вітер – пожнеш бурю

– Отже, як ви розумієте ці прислів'я.

Фрагменти уроків з теми «Види опадів та закономірності їх розподілу на земній кулі» на етапі:

1. «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

Ознайомлення з приказкою, прикметою, піснею та аналіз їх змісту.

– Здавна люди прагнули зрозуміти причину утворення туману. Примітили, що тумани на низинах осідають, тому й говорили: на низинах тумани стоять, до сонечка косити не дають; а туман, який зникає після сходу сонця, віщує гарну погоду[14,С.19]. Чи характерна дана прикмета для нашої місцевості?

– Це природне явище оспівується в народних піснях:

На долині туман,
На долині туман упав.
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав

– Всі ми неодноразово спостерігали такі опади, як туман і роса. Коли вини утворюються? І туман, і роса належать до опадів, які виділяються безпосередньо з повітря. Вони також належать до рідких опадів. Яка ж між ними відмінність?

2. «Систематизація і узагальнення засвоєних знань, умінь і навичок»

1. Аналіз змісту повір'їв.

– Послухайте українські народні повір'я і скажіть, чи правильно люди розуміли причину випадання опадів?

– Про походження дощу розповідають: «Якась людина постійно роз'їжджає верхи на коневі і коли їде через воду, то каже, що це «будяки», якщо кінь сьорбне трохи води і пирсне, то піде невеликий дощ, а якщо більше захопить води і почне фиркати, то дощ буде більший».

«Дощу іноді немає від того, що відьми знімають зорю і ховають у погребі – в горшок. У такому випадку варто чистити криниці - і дощ буде».

«Якщо нема довго дощу, то треба, щоби дівка посипала у три криниці свяченим маком, який святять на Великдень, то буде іти дощ».

«Коли дощ іде, не можна бігти, бо сильніший буде йти».

«Хмари – «бісова свайба». Кажуть: «Бачиш, які чорні хмари? Видно, біс жениться».

«Чорти збирають хмари по маленькому клаптику і зносять до одного місця - так і утворюється величезна хмара».

«На небі запас снігу досить великий, а на землю його лопатами скидають ангели».

«Сніг падає від того, що ангели очищають на небі дорогу».

«Сніг, на думку народу, збирають чорти. Він виходить із землі і води, у вигляді пари в хмарах наростає. Зібравши багато снігу, сатана святкує своє весілля і розсипає сніг, від чого бувають великі хуртовини».

«Град вважається карою Божою за гріхи. Для його відвернення і припинення викидають на двір коцюби і лопати, кладуть їх навхрест, а декотрі перекушують градинки».

«Під час граду дехто намагається першу побачену градинку розкусити зубами, вважаючи, що градова хмара - справа відьми, то цим й чари припиняться, а хмари, не накоївши лиха, розійдуться. Град випускають «відьмаки» із криниць»[8].

2. Ознайомлення із загадками, прикметами, прислів'ями і приказками та аналіз їх змісту.

– У процесі відгадування загадок доповніть речення *«До атмосферних опадів відносять ...»*.

Я падаю на ваші хати,
Я білий, білий, волохатий,
Я прилипаю вам до ніг
І називаюсь просто... (Сніг)
В нас зимою білим цвітом
Сад зацвів, неначе літом. (Іній)

Летіло золото, а стало болото. (Дощ)
Сидить дід за подушками,
Стріляє в бабу галушками. (Град)
Хмара сива увесь світ накрила. (Туман)
Ішла дівка вночі, загубила ключі;
Місяць украв та сонцеві оддав;
Як сонце встане, так її не стане. (Роса)

– Чи характерні наступні прикмети для нашої місцевості?

* Коли сонце заходить за хмари, буде дощ.

* Дим стелиться низько, буде дощ, тепло.

* Великі дощові бульки на воді – дощ буде іти довго

Фрагменти уроків з теми «Погода, її елементи, типи, зміна в часі» на етапі: «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

1. Аналіз змісту приказок.

– Для якої ознаки поняття «погода» характерна приказка: «Буває год, що на день сім погод» [11, С.62].

– Для якої пори року характерний тип погоди описаний в таких приказках:

– В таку погоду шкода і пса надвір вигнати. (Зима)

– Тиха погода, хоч мак сій. (Зима, літо)

– В часи погоди бійся великої води. (Весна)

– От була б вигода, щоб уночі була погода, а в робочий день лив дощ цілий день. (Весна, літо, осінь)

– Погода – всім вигода, а сльота – всім гризота. (Весна, літо, осінь)

– Погода: один день блисне, а сім днів кисне. (Осінь)

Таким чином, лише на декількох конкретних прикладах ми показали технології застосування різних видів народної творчості у навчально-виховному процесі з географії. Оскільки сприйняття шестикласника більш цілеспрямоване, ніж молодшого школяра, то саме у цьому віці елементи народної творчості дають можливість осмислено засвоїти сутність природних фактів, уявлень, понять, процесів, закономірностей, причинно-наслідкових, функціональних, просторових, логічних та інших зв'язків.

Література:

1. Віденіна Я. Світовий океан. // Краєзнавство. Географія. Туризм (Шкільний світ). 2010. – №34. – С. 20-22

2. Варакута О.М. Використання народної творчості на уроках з курсу «Загальна географія». 6 клас (Методичні рекомендації з вивчення розділу «Географічна оболонка та її складові»). / О.М. Варакута, К.М.Тивонюк – Тернопіль. – «Економічна думка». – 2012 р. – 40 с.

3. Вода знайома та загадкова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://provodu.kiev.ua/voda-znaioma-ta-zagadkova>

4.Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість / За ред. проф.М. С. Грицай. – К.: Вища школа. – 1983. – 357 с.

5.Золотницький М. Квіти в легендах і переказах. – К.:Довіра, 1990.Матус О. Українські прислів'я та приказки на уроках географії. // Географія та основи економіки в школі. 2002. – №4. – С. 31-32.

6.Казки народів світу: Для мол. шк. Віку/Ред.-упоряд. І. Г. Сидоренко, В. І. Романець. – К., 1989. – 447с.

7.Клименко В.Г. За сторінками шкільної географії. Хрестоматія. 6 клас. - Харків: Основа, 2005 р. – 192 с.

8.Народні повір'я «Природо, мати невмируща» . – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/minerva/poviria1.htm>

9.Пестушко В. Народні повір'я і географія. // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2005. – №15. – С.3-8.

10. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського / Упоряд. М. М. Пазяк; Відп. ред. С. В. Мишанич. – К.: Наук. Думка, 1989. – 480с. – (Українська народна творчість).
11. 34. Синя Н. Елементи народознавства у вивченні географії. // Красзнавство. Географія. Туризм. 2003. – №21-23. – С.53-55.
12. Сын ветра: Сказки Центральной и Южной Африки: Пер. с англ., фр. и др. яз. / Сост. и вступ. статья В. Бейлиса. – М., 1989. – 367с.
13. Чебанюк Є. Ю. Жниварські пісні. – К.: «Музична Україна». – 1990.
14. Яценко В. Вода в повітрі: науково-художні нариси. // Красзнавство. Географія. Туризм. 2011. – №1. – С. 19.

СТАЖУВАННЯ НА СТИПЕНДІАЛЬНІЙ ПРОГРАМІ ІМЕНІ КІРКЛАНДА РОЗШИРЮЄ НАУКОВІ ГОРИЗОНТИ

Іван Рудакевич

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра
географії України і туризму, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2а*

Про стипендіальну програму імені Кірккланда мені було відомо вже багато років. Після того як цю програму успішно завершили кілька знайомих молодих науковців, я теж зацікавився можливістю взяти у ній участь. Однією з її переваг є фактично безкоштовне стажування в найкращих університетах і організаціях у Польщі, а також добре фінансове забезпечення.

Ідея і забезпечення стипендіальної програми імені Лейна Кірккланда походять безпосередньо від місії Польсько-американського фонду свободи (ПАФС - PAFW). Вони включають підтримку демократичних і економічних перетворень в інших країнах Центральної і Східної Європи. Програма керується і адмініструється фондом "Лідери змін" (Liderzy Przemian). Учасниками цієї стипендіальної програми можуть бути громадяни країн Східної Європи: України, Білорусі, Росії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Казахстану і Киргизстану. Щорічно навчання і стажування в Польщі проходять більше 40 стипендіатів з цих країн.

Відбір на стипендіальну програму імені Кірккланда оголошується на початку кожного року, а заявку можна подати до 1 березня. Далі заявка з мотивованою тематикою дослідження чи перебування проходить три етапи розгляду спеціальними комісіями. На останньому етапі відбувається співбесіда претендента на стипендію з адміністраторами програми і представниками посольства Польщі в країні. Для заявників з України, Росії і Білорусі співбесіда відбувається на польській мові, причому рівень володіння нею не повинен бути нижче середнього (B1-B2). Для представників інших країн дозволяється подача заявки і співбесіди на англійській мові.

У 2016 році я вирішив подати дослідницький проект на стипендіальну програму ім. Л. Кірккланда. Тематикою мого дослідження було вивчення досвіду польських міст у розвитку туристичної інфраструктури. У квітні пройшов співбесіду у консульстві Республіки Польща у Львові, а в червні отримав підтвердження щодо зарахування на проходження стипендіальної програми у 2016-2017 навчальному році. Місцем реалізації моєї програми і дослідження був вибраний Вроцлавський університет.

Вроцлавський університет є одним з найстаріших вищих навчальних закладів Польщі, заснований ще у 1702 році тодішньою німецькою владою. За період діяльності університету 11 його працівників і випускників стали лауреатами Нобелівської премії в різних науках. На сьогодні він входить у п'ятірку найрейтинговіших вищих навчальних закладів Польщі. Свою програму і дослідження я проводив на кафедрі регіональної географії і туризму факультету наук про Землю. Керівником моєї дослідницької роботи був доктор Кшиштоф Відавський.

Програма мого перебування на стипендії Кірккланда передбачала насамперед написання підсумкової роботи та наукових публікацій, участь у конференціях, семінарах, обов'язкове відвідування занять з 12 вибраних мною предметів, курси польської та іноземної (в моєму випадку – англійської) мови. Обов'язковим було також відвідування п'ятих інтеграційних з'їздів програми у важливих адміністративних і університетських центрах Польщі – Кракові, Вроцлаві, Варшаві, Познані та Любліні. Перша вступна інтеграційна зустріч відбувалася у Кракові протягом майже

двох тижнів. Під час неї ознайомилися з діяльністю Ягеллонського університету, органів влади міста і Малопольського воєводства, роботою технопарку, центру сортування сміття, а також діяльності успішних громад у містечках Затор і Недзиця. Інтеграційний з'їзд у Вроцлаві запам'ятався відвідуваннями міської ради і воєводських установ, центру недержавних організацій, а також незабутнім прийомом у замку на воді у містечку Войновіце. Дуже насиченою програмою характерний з'їзд стипендіатів програми ім. Кіркланда у Варшаві, де відбулися зустрічі (в тому числі з віце-спікером) в Сеймі Республіки Польща та міністерстві закордонних справ. Цікавими були також відвідування музею Варшавського повстання і прийом у польсько-американському фонді свободи. Інтеграційна зустріч у Познані запам'яталася цікавими лекціями в університеті, ознайомленням з головними пам'ятками і музеями міста. Останній інтеграційний з'їзд відбувався у Любліні, хоча більшість заходів проводилися в оздоровчому комплексі у курортному містечку Наленчув. Цікавими були екскурсії та пізнавальні заходи у містах Люблін і Казімеж-Дольний. Головною метою цих інтеграційних з'їздів є не лише покращання комунікації та знайомств між учасниками програми чи її керівниками, але й вивчення досвіду демократичних і економічних перетворень у різних регіонах Польщі.

Рис. 1. Інтеграційний з'їзд програми ім. Кіркланда у Кракові (Ягеллонський університет)

Рис. 2. Група стипендістів з ректором Вроцлавського університету

Однак продовжу про виконання моєї дослідницької програми у Вроцлавському університеті. За умовами програми мені потрібно було прослухати 12 навчальних дисциплін, але мені вдалося зарахувати їх аж 15 включно з виїзною практикою. Всі ці предмети можна було вибирати на різних спеціальностях і факультетах. В моєму випадку всі вибрані мною дисципліни викладалися на факультеті наук про Землю. Досить цікаво було послухати на такому факультеті курси урбаністики, ревіталізації старопромислових об'єктів, управління просторовим розвитком, промоції та інформації в туризмі чи англійську мову для готельно-туристичної галузі. Цікаво, що майже половину предметів студенти вибирають самі голосуванням на сайті факультету перед початком семестру. Якщо за навчальну дисципліну проголосувало більше половини студентів групи, то вона викладається для всіх. З багатьох дисциплін викладачами практикуються позааудиторні заняття: в музеях, виставкових залах, різних підприємствах і т.п. Терміни зарахування предметів чи екзаменів теж можуть змінюватися протягом екзаменаційної сесії за спільним погодженням між викладачем і студентами як правило з дозволу деканату.

Окремо хочу згадати про навчальні практики студентів, на які відведено досить багато часу і навчальних годин. Наприклад, магістранти спеціальності «Туризм» по закінченню першого року навчання мають дві виїзні практики – у Польщі та закордоном. Цікаво, що пропозиції щодо закордонних виїздів подаються самими студентами під час магістерських семінарів. Найкраща пропозиція щодо інформативності поїздки її ціни і якості вибирається голосуванням групою студентів. Наприклад, місцем проведення закордонної практики були вибрані міста Північної Італії. У межах Польщі виїзна практика відбувалася у горах Судетах, куди мені разом з групою вроцлавських студентів вдалося поїхати. Знову ж таки, маршрут практики, туристичні об'єкти та місця ночівлі вибирали переважно студенти на підготовчому етапі.

Під час проходження стипендіальної програми імені Кіркланда необхідно відбутися мінімум одне фахове стажування тривалістю від двох тижнів в органах влади, недержавних організаціях, економічних чи культурних закладах. Мені вдалося пройти два стажування. Перше з них

відбувалося у відділі промоції і туризму Вроцлавської міської ради. Протягом двох тижнів мені вдалося ознайомитися із системою роботи міських органів влади і промоції міста, особливостями організації туристичних заходів, розвитку туристичної інфраструктури в місті, а також з бібліотекою та інформаційними матеріалами цього відділу. Друге стажування проходило в Нижньосілезькій туристичній організації. Ця установа займається координацією туристичної політики на території воєводства та сприянню розвитку його рекреаційної галузі. Одним з найважливіших завдань цієї організації є промоція Нижньої Сілезії як туристичного напрямку в Польщі та закордоном, а також створення і підтримка туристичних інформаційних центрів. Зокрема, під час стажування я взяв участь у відкритті туристичного інфоцентру в місті Згоржелець, яке розташоване на польсько-німецькому кордоні.

Однією з умов програми є також участь у наукових і практичних конференціях чи семінарах на території Польщі чи країн ЄС. Причому фундація оплачувала більшість витрат на участь в таких заходах, а також на проїзд і проживання. Завдяки цьому я взяв активну участь у міжнародній науково-практичній конференції з проблематики географії транспорту і комунікацій, яка відбувалася в квітні 2017 р. у місті Гданську. Цікаво, що окрім традиційних виступів у Гданському університеті відбувалися практичні виїзди з диспутами на транспортних підприємствах Гданська і сусідніх міст.

Перед завершенням стипендіальної програми імені Кірккланда потрібно захистити підсумкову працю у вигляді науково-дослідної роботи, в якій опрацьовані основні результати навчання і стажування чи наукових досліджень. Тема моєї підсумкової роботи стосувалася просторових особливостей розвитку туристичної інфраструктури міст Нижньої Сілезії.

Рис. 3. Учасники стипендіальної програми ім. Кірккланда у сеймі Республіки Польща

Рис. 4. Українські випускники програми ім. Кірккланда з віце-консулом посольства України у Варшаві

Останнім етапом програми було її урочисте завершення в червні у Варшаві. У 2017 році воно відбувалося у стінах Варшавського університету. Кожного року на урочисте завершення року стипендіальної програми ім. Кірккланда запрошується почесний гість. Цього року таким був колишній міністр закордонних справ Польщі. Після урочистих промов і виступів кожному стипендіатові особисто були вручені сертифікати про участь у програмі з іншими інформаційними матеріалами.

Перебування на стипендіальній програмі імені Лейна Кірккланда залишило не лише позитивні враження, але й неоціненний життєвий і практичний досвід. За неповний додалися багато нових і корисних знайомств, актуальні знання з багатьох сфер, налагодилися наукові та організаційні зв'язки, пізнання особливостей сучасного розвитку Польщі і сусідніх країн. Тому рекомендую молодим науковцям подавати заявки на участь в стипендіальній програмі імені Лейна Кірккланда, більше про умови якої можна дізнатися на веб-сторінці: <http://www.kirkland.edu.pl/>.

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Леся Царик

ТНВК ШІЕЛ №9 ім. І.Блажкевич, м.Тернопіль

Tsaryklesya@gmail.com

Наш час несе новий виток розвитку в системі освіти та виховання, який відроджує цінність людини, утверджує духовні, морально-естетичні надбання національного характеру. Ідеалом виховання є національно свідомою людиною, з високими духовними якостями, патріотичними почуттями, яка є носієм кращих надбань національної та світової культур. Виховання та освіта мають сприяти розвитку творчої активності особистості, здатної сприймати прекрасне, гармонійне, досконале у житті, природі, мистецтві [1, с.15].

Нині ми особливо відчуваємо, що неможливо виховувати повноцінне покоління, здатне побудувати гуманне суспільство, без того, щоб діти засвоїли норми моральної культури [2, с.38].

Краєзнавство допомагає вчителю у формуванні в учнів розуміння і почуттів, і в першу чергу, розуміння до свого народу, рідного краю, побачити оточуючий світ таким, який він є насправді, паростки нового, паростки майбутнього.

Для реформування школи, її гуманізації робиться чимало. Основні завдання майбутньої школи - особистісний підхід педагога до учня. Тому розробляються різні системи виховання [1].

Краєзнавчу роботу потрібно проводити планово, дотримуючись наступності. Корисно при цьому підтримувати зв'язки з відповідними установами та організаціями, поєднувати комплексні дослідження з докладним вивченням окремих питань.

Розвиток краєзнавства неможливий без туризму, туристських походів і подорожей по рідному краю, що передбачає програма загальноосвітньої школи.

Екскурсія як нетривалий колективний похід чи поїздка за межі звичайного оточення дає змогу безпосередньо ознайомитися з природою та діяльністю населення. Це одна з найбільш доступних форм пізнання навколишнього світу.

Екскурсії бувають навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні. Кожна з цих груп має точно визначений предмет дослідження - природа, сфери господарської або культурної діяльності населення. Зазвичай їх влаштовують як комплексні.

Екскурсії відіграють велику роль у викладанні краєзнавчих знань у школі, забезпечують найвищу форму наочності в навчанні. Вони не тільки сприяють вивченню учнями свого краю і створенню в них запасу загальних уявлень і понять, але й розвивають інтерес до навколишнього середовища, а також до господарської діяльності людей.

У процесі екскурсійної роботи стимулюються такі важливі якості особистості, як почуття дружби, взаємовиручки, взаємодопомоги, колективізму. Для розвитку навчальних умінь, комунікативних навичок велике значення має наступне обговорення результатів екскурсії.

Участь в екскурсійній роботі сприяє появі й розвитку пізнавальних інтересів, потребі в постійному підвищенні свого інтелектуального рівня, в безперервному навчанні, що дуже важливо з погляду розв'язання завдань, що стоять перед сучасними навчальними закладами.

Екскурсії можна проводити як під час навчання, так і під час навчальних практик, канікулярний період, позаурочний час тощо.

Аналіз шкільних програм з географії засвідчив, що у 6 класі можливе широке використання краєзнавчого матеріалу та впровадження екскурсій:

- вивчаючи тему «Літосфера» можна проводити навчальні екскурсії до відслонень, кар'єрів, печер, останців тощо;

- при вивченні теми «Гідросфера» можна наочно показати дітям форми водної ерозії, джерела, водоспади, наслідки діяльності поверхневих та підземних вод;

- вивчаючи тему «Біосфера та ґрунти», «Природні комплекси», «Вплив людини на природу» необхідно застосовувати екскурсії у живу природу, показувати на місцевості зміни у біосфері спричинені антропогенною діяльністю, вивчати ґрунтові розрізи та відслонення тощо;

Екскурсії та подорожі в навколишнє середовище бажано проводити в межах свого краю. Тернопільська область є багатою на такі об'єкти і їх використання необхідно впроваджувати у навчальні краєзнавчі екскурсії під час навчального року та навчально-виробничих практик.

У 8 класі вивчаючи географію України для кращого закріплення матеріалу бажано організовувати уроки-екскурсії, поїздки у інші регіони України, поєднувати вивчення географії з історією, природою свого краю відвідуючи різноманітні музеї, експозиції тощо. під час піших та автомобільних екскурсій використовувати топографічні карти (навчити дітей самостійно читати та прокладати маршрути за допомогою карт та інших джерел), краєзнавчі нариси, історичні джерела тощо.

При вивченні розділу «Демографічні процеси та статеві-віковий склад населення світу та України» доцільно застосовувати екскурсії у краєзнавчі та етнографічні музеї, духовно-релігійні об'єкти, на етнографічні та релігійні фестивалі та дійства свого краю та України в цілому. Також можливо виконання учнями творчих робіт краєзнавчого спрямування, присвячених історії населених пунктів, народних звичаїв, обрядів рідного краю.

При вивченні соціально-економічної географії України у 9 класі для учнів можна запропонувати екскурсії на місцеві сільськогосподарські підприємства, різноманітні виробництва (заводи, фабрики тощо), з метою ознайомлення з видами економічної діяльності свого краю, основними технологічними процесами різних виробництв. Крім того можна організовувати екскурсії в науково-освітні заклади, установи міністерства надзвичайних ситуацій та внутрішніх справ, охорони здоров'я, бібліотеки, фінансові установи тощо. Слід також організувати подорожі у місця розвитку місцевих народних промислів: гончарства, ткацтва, лозоплетіння, ковальства тощо.

Всі ці заходи необхідно проводити під гаслом поширення екологічної культури і виховання учнів, дбайливого ставлення до навколишнього середовища, в тому числі за допомогою екскурсій у Національні природні парки та інші території та установи природно-заповідного фонду України.

Учням 10-11 класів можна запропонувати екскурсії більш масштабнішого значення вивчаючи території сусідніх країн, ознайомлюючись з їх природою історією, культурою, звичаями, господарством, економічним розвитком, а також запропонувати проектні роботи – порівняння різних сфер діяльності двох або більше країн. Розвивати у дітей поняття глобальних проблем людства, роль світової громадськості у розв'язанні цих проблем тощо.

У навчальному процесі мною проводяться екскурсії та подорожі різноманітного спрямування:

- природні та історичні об'єкти свого краю (Тернопіль – Збараж – Вишнівець –Кременець - дж. св. Анни – Почаїв – Залозці– Тернопіль; Тернопіль – Микулинці –Теребовля – Гримайлів – Скалат – Тернопіль; Тернопіль – Чортків – Нирків (урочище Червоне) – Заліщики – Тернопіль; Тернопіль – Микулинці – Струсів – Рукомиш – Бучач – Скоморохи – Тернопіль; Тернопіль – Чортків – Кривче (печера Кришталева) – Тернопіль; Тернопіль – Скала-Подільська – Хотин – Камянець-Подільський – Тернопіль);

- духовні, культурні та мистецькі об'єкти свого краю (Тернопільський краєзнавчий музей, Тернопільський художній музей, музей музичних інструментів «Камертон» у с. Ішків, музей Івanni Блажкевич у с.Денисів, Почаївська лавра, Почаївський краєзнавчий музей, Марійський духовний центр у Зарваниці);

- природні та історико-архітектурні об'єкти Західної України (замки, палаци та архітектурні споруди Тернопільщини, Львівщини, Хмельниччини, Буковини, Полісся тощо; систематичні подорожі Українськими Карпатами);

- підприємства та установи свого краю (екскурсії на ПРАТ «Молокія», пожежну частину м.Тернопіль, військову частину відділу внутрішніх справ України, заклади «Приватбанку», музеї ТНПУ, ТНЕУ тощо.)

Крім того, для учнів 5-тих класів з предмету «Природознавство» проводяться уроки на відкритій місцевості (у парках та скверах м. Тернополя).

Отже, використання екскурсій та подорожей краєзнавчої тематики сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу; вивчення природних особливостей та історії свого краю; становлення міжпредметних зв'язків з історією, біологією, літературою, економікою, фінансовою грамотністю; патріотичному та екологічному вихованню учнів різних вікових категорій.

Література:

1. Авер'янова Н. Українознавчі основи виховання особистості / Н. Авер'янова // Рідна школа – 2000. – №10. – С. 15 – 17.
2. Гуменникова Т. Українські національні традиції як засіб формування першо основ моральної культури / Т. Гуменникова // Початкова школа – 1996. – №1. – С. 38 – 40.
3. Т. З. Маланюк. Краєзнавство й туризм як ефективні засоби в патріотичному вихованні учнів основної школи. //Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 16 (203), 2010. – С. 112-118.

ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСІВ GOOGLE У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

С.Я. Добровольська, Л.Я. Вітко

Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола, вул. Б.Хмельницького 15 м. Тернопіль
info@gi.edu.

У статті розкривається можливість використання сервісів Google як інтерактивного засобу навчання географії.

Ключові слова: інноваційний засіб, інноваційні технології, інтерактивні засоби навчання, навчальні сервіси, методика викладання географії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний глобалізований світ визначає характер змін, які систематично відбуваються в системі освіти у вищій школі, інноваційна спрямованість навчального процесу призводить до корінних змін у педагогічній практиці, створюючи необхідне підґрунтя до появи нових навчальних сервісів, дані зміни не обходять стороною і викладання географії.

Підготовка учнів до роботи в інформаційному суспільстві сьогодні і в майбутньому вимагає застосування різноманітних інноваційних технологій, форм та методів, що є новітнім підходом до організації навчання у сучасній школі. Адже вони спрямовані на усвідомлене і творче навчання молоді, розвиток їхніх особистісних якостей: самостійності у прийнятті рішень, творчого підходу у навчанні, ініціативності, наполегливості, самооцінки тощо.

Сьогодні є можливість використовувати сервіси Google – новий тип інтерактивних засобів навчання, що можуть знайти своє гідне місце при навчанні географії у школі. Вони ідеально підходять для використання у школах, можуть бути застосовані у будь-яких видах завдань, залучають учнів різного віку до активного творчого мислення, організації й вирішення проблем, дозволяють розглядати будь-яку тему або навчальне питання з географії, вони можуть використовуватися або для всього класу, або індивідуально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками інтерес до проблеми впровадження інноваційних технологій у процес навчання значно підвищився, про що свідчать численні наукові публікації Н. С. Голоти, І. Л. Дрогушевської, О. О. Жемерова, А. М. Ільїнського, В. П. Корнєєва, В. В. Машкіної, Л. В. Новицької, В. І. Остроуха, О. В. Шульгини. Автори розкривають проблеми інформатизації географічної освіти в школі, описують власні напрацювання з впровадження комп'ютерних технологій навчання географії, узагальнюють досвід створення навчальних програм з курсу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття можливостей використання сервісів Google як інтерактивного засобу навчання географії.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні технології навчання географії можуть не лише вдосконалити, а й урізноманітнити діяльність учителя, в той же час підвищуючи продуктивність діяльності учнів. Як сказав Бенджамін Франклін: «Tell me and I forget, teach me and I may remember, involve me and I learn». Людина здатна запам'ятовувати 10% того, що чує, 20% того, що бачить, 40% – того, про що говорить, і 90% того, що робить. Якщо ж поєднати те, що ми бачимо, чуємо та робимо одночасно, то продуктивність запам'ятовування становитиме близько вісімдесяти відсотків інформації.

На сьогоднішній день існує велика кількість інтернет-сервісів, які мають ряд переваг:

- доступний, простий та вільний доступ;
- спільна робота з учнями в режимі Online;
- активізація самостійної діяльності учнів;
- інтерактивність;
- здатність активізувати та покращити формування пізнавальної діяльності у процесі вивчення географії тощо.

Серед сервісів та інструментів Google, які можуть бути корисними в навчальній діяльності вчителя географії та розглядатися як мережеві навчально-методичні інтерактивні комплекси можна виділити наступні:

➤ **Google Пошук (google.com)** – найперша і основна послуга Google. Пошук в Google є простим і компактним – нічого лишнього, все продумано до найдрібніших деталей. Вводимо

ключові слова – отримуємо найбільш релевантний і необхідний нам результат.

➤ **Gmail (gmail.com)**– безкоштовна електронна пошта, яка є OpenID-провайдером для всіх служб Google. Реєстрація в системі Gmail відкриває вільний доступ до всіх інших сервісів та служб Google, що є досить зручно для розробки та користування освітніми можливостями Google.

➤ **Google Диск(drive.google.com)**– це зручне і надійне місце для збереження файлів. Ваші відео, фотографії і документи ніколи не загубляться і завжди будуть доступні на телефоні, планшеті чи комп'ютері. Окрім того, ви зможете дозволити іншим користувачам переглядати, редагувати чи коментувати ваші файли і папки.

➤ **Blogger (blogger.com)** – це сервіс для ведення блогів. Блог учителя, що дозволяє в інтерактивному режимі доносити до учнів будь-яку необхідну їм інформацію, розміщувати матеріали для підготовки учнів до уроку, додаткові відомості з предмету або цікаву інформацію, завдання для перевірки знань.

➤ **Google Docs (docs.google.com)** - безкоштовний он-лайн-офіс, що включає в себе текстовий, табличний процесор і сервіс для створення презентацій, а також Інтернет-сервіс хмарного зберігання файлів із функціями файл обміну.

➤ **Сервіс Google Презентація** це зручний інструмент для створення та оформлення презентацій, який дозволяє творчо підійти до вирішення поставленого завдання, закріплення здобутих знань. Даний сервіс дає можливість редагувати файли в он-лайн режимі разом із друзями або колегами, а потім продемонструвати результати іншим користувачам, додати в презентацію зображення і відео, опублікувати презентацію на веб-сайті. Важливим також є і те, що усі члени групи можуть заходити до так званої «віртуальної» презентації, вносити зміни, доопрацьовувати її незалежно один від одного.

➤ **Picasa (picasa.google.com)** – безкоштовна програма, швидкий і зручний сервіс Google для роботи з фотографіями, який дозволяє опрацьовувати фотоматеріали, створювати Web-альбоми, які можна розміщати на сайтах, блогах та інших Web-ресурсах.

➤ **Youtube (youtube.com)** - сервіс, що надає послуги відеохостингу, використання якого активізує пізнавальні процеси учнів. YouTube дозволяє створювати власні аккаунти, на яких можна розміщувати різноманітні відео файли: відеоуроки, презентації, практикуми, семінари, майстер-класи та інше. YouTube є ідеальний сервісом для проведення онлайн-конференцій та презентацій різного масштабу [3].

➤ **Google + (plus.google.com)** – це соціальна мережа, яка дозволяє знайти однодумців серед користувачів Google, є вагомим важелем впливу в будь-якій сфері суспільства, зокрема в освіті.

➤ **Google Календар (calendar.google.com)**– сервіс для планування зустрічей, подій і справ. Він дозволяє задавати час зустрічі, створювати повторення подій, встановлювати нагадування, а також запрошувати інших учасників.

➤ **Google Groups (groups.google.com)**–це служба від Google, яка надає дискусійні групи для людей, які поділяють спільні інтереси, дозволяє створювати як сторінки з розміщенням на них навчального контенту, так і персональні сторінки для обміну інформацією за схемою «учень-учень», «викладач-учень», «викладач-викладач»;

➤ **Google Sites (sites.google.com)**–безкоштовний хостинг. Google Sites дозволяє створювати сайти, для розміщення будь-якого навчального контенту: сайти учнівських груп, викладачів, навчальних закладів тощо [3].

➤ **Google-maps (maps.google.com)**–збірна назва для додатків, побудованих на основі безкоштовного картографічного сервісу і технології, що надаються компанією Google, яка дозволяє знаходити, відзначати, коментувати та оцінювати різні об'єкти на зображенні земної кулі з досить високою точністю. Google Maps є досить корисним для педагога, коли необхідно продемонструвати учням певний географічний об'єкт чи місцевість, що стає можливим завдяки функції 3D перегляду. Сервіс являє собою карту та супутникові знімки всього світу (а також Місяця і Марса). З сервісом інтегрований бізнес-довідник і карта автомобільних доріг із пошуком маршрутів.

В Google-maps інтегровано також службу Google Street View, яка надає користувачам можливість «подорожувати» в тривимірній проекції вулиць. Така функціональність створена за допомогою кругового фотографування місцевості спеціальним обладнанням в режимі реального часу. В підсумку створюється багато сферичних панорам з прив'язкою до географічних координат. Користувачеві надається можливість перемикатися між ними, використовуючи для цього інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, створюючи відчуття пересування в просторі. Є можливість розпізнавати плоскі поверхні, такі як фасади будівель, а також наявна можливість отримання найвдалішого ракурсу для перегляду вибраного виду. Активація служби відбувається шляхом натискання

відповідного значка у формі символічного зображення людини. За допомогою цієї служби вчитель може проводити віртуальні екскурсії та огляд визначних історичних пам'яток та місць [1].

Учителя географії мережевий сервіс Google-maps повинен зацікавити як:

- ✓ джерело карт і зображень місцевості при вивченні географії світу чи краєзнавства;
- ✓ платформа для вирішення дослідницьких завдань з географії, пов'язаних із обчисленнями відстаней, підбором найкоротшого шляху, порівнянням особливостей різних місцевостей і т.д;
- ✓ платформа для креативної діяльності з моделювання нового вигляду місцевостей із нанесенням різного роду зображень та об'єктів, що пов'язані з вивченням природи чи економіки;
- ✓ методичний інструмент для організації кооперативної діяльності учнів у процесі навчання географії [2].

➤ **Google Earth** - окрема програма, яку можна безкоштовно завантажити з сайту <https://www.google.com/earth/> використовувати тривимірну модель Земної кулі на локальному комп'ютері. За умови постійного підключення комп'ютера до Інтернету програма надає більше можливостей для роботи з моделлю.

Як і Google Maps, програма Google Earth дозволяє переглядати знімки земної поверхні, збільшувати та зменшувати масштаб і будувати маршрути пересування. Її перевагою є тривимірне відображення земної поверхні (з урахуванням рельєфу), можливість спостереження під довільним кутом (а не тільки прямовисно зверху), поступове уточнення зображення у міру завантаження більш детальних фотознімків (немає необхідності чекати перед «білими плямами», як в Google Maps), можливість плавної зміни масштабу (а не просто вибору з декількох наперед значень) [2].

➤ **Tour Builder (tour builder. With google. com)** – сервіс, який дозволяє самостійно створювати віртуальні екскурсії, використовуючи карти світу. Інструмент розроблений на основі сервісу Google Earth. Він надає доступ до відео- і фотоматеріалів, які можна використовувати для опису того чи іншого туристичного регіону, розказати про якусь країну, або просто поділитись враженнями про поїздку на канікулах. Такий вид роботи спонукає учнів до самостійного пошуку інформації, реалізації своїх ідей та отримання практичного досвіду.

➤ **Google Art Project (google. com /culturalinstitute/beta/)** – інтерактивно-представлені популярні музеї світу. Не виходячи з дому, помилуватися розписами Мікеланджело в Сікстинській капелі, подивитися «Народження Венери» в музеї Уффіці, не забувши перед цим зазаскочити в Ермітаж ... Все це можливо завдяки сервісу Google Art Project, який дозволяє здійснювати віртуальні тури музеями і художніми галереями [3].

Висновки. Сервіси Google є доступними та простими у користуванні, але, не зважаючи на це, вони відкривають величезні можливості для реалізації творчих ідей та активізації самостійної роботи учнів, формують системне й критичне мислення, комунікативні навички, розвивають здатність до співпраці й командної роботи, стимулюють інтерес до навчання, покращують засвоєння та відтворення здобутої інформації.

Література:

1. Використання мережевого геосервісу Google-maps в процесі навчання історії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historymoippo.blogspot.com>.
2. Галина Пасхал Використання Google-maps у навчанні географії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timso.koippo.kr.ua>.
3. Список сервісів та інструментів Google. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

Summary:

Dobrovolska S.Y. Vitko L.Y. The use of Google services in the process of studying geography

The present article deals with the possibility of using Google services as an interactive geography training tool. **Key words:** innovational means, innovative technologies, interactive means of training, educational services, teaching methods of geography.

КРАЄЗНАВЧИЙ ПРИНЦИП НАВЧАННЯ – ДІЄВА ФОРМА ЗВ'ЯЗКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ З ЖИТТЯМ

Л.В. Вітяк, С.М. Антонюк

Тернопільська загальноосвітня школа I-III ступенів №19 м. Тернопіль, вул. Братів Бойчуків 2,
school_19@ukr.net

У статті розкрито роль та значення краєзнавства у навчально-виховній роботі, висвітлено його роль у вихованні молодого покоління на традиціях та історії рідного краю, проаналізовано основні види краєзнавчої діяльності.

Ключові слова: краєзнавство, патріотичне виховання, краєзнавча робота, екскурсія.

Сучасний етап розвитку незалежної української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливе й невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина й патріота рідної землі. Тільки люди, віддані українській національній ідеї, здатні відстояти незалежність і соборність України, вивести її з соціально-економічних труднощів, політичних колізій на шлях прогресу й процвітання. Сьогодні необхідні висока патріотична самосвідомість і міцна громадянська позиція кожного члена українського суспільства. Все актуальнішим стає залучення учнівської та студентської молоді до набутків краєзнавства, вивчення його історії, теорії та методики. Цей процес багатогранний, складний, оскільки як навчальний предмет краєзнавство ще не сформувалось. Краєзнавство є тим ланцюжком національної культури та українознавства, яке об'єднує усе наше суспільне й особисте життя, хоча це й не завжди помітно. Сьогодні ми маємо всі можливості для відродження й розвитку краєзнавчої роботи.

Дієвою формою зв'язку шкільної географії з життям є краєзнавчий принцип навчання, який учителі географії намагаються втілювати у життя. Розвиток творчого потенціалу особистості, формування в учнів творчої діяльності є найважливішим завданням шкільної освіти. Географічне краєзнавство, як засіб активізації всієї навчально-виховної роботи, має важливе значення в комплексному розв'язанні проблем формування в учнів реального світогляду, морального, естетичного, науково-природничого, фізичного, трудового виховання і, саме головне, у формуванні ключових навчальних компетентностей школярів.

Тому педагогічним кредом моєї діяльності є шана, бережне ставлення до своїх витоків, виховання в учнів любові до рідного краю, своєї родини, будинку, вулиці, села, міста. А любов ця приходить через клопітку і наполегливу роботу педагога. Важливим є не лише надання дітям інформації про минуле свого краю, а й безпосередня їх участь у збиранні й обробці краєзнавчого матеріалу. А це – багаторічний досвід із реалізації даної проблеми, різні методи у формуванні творчих здібностей учнів. Краєзнавство – це цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчувати історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії.

Використання краєзнавчого матеріалу дає змогу зробити більш цікавими і уроки з географії, що, в свою чергу, сприяє зростанню успішності учнів. Адже учні повинні відчувати, що вчить вона не тільки про когось, а про себе, про своїх батьків, дідів, прадідів, про свій рід.

Адже сучасні зміни, що відбуваються в освітньому просторі України, повинні бути відповідними до суспільних потреб, до європейського та світового освітніх просторів, орієнтованими на зміст набуття ключових навчальних компетенцій через компетентнісний підхід та розробку ефективних механізмів запровадження їх у подальшому професійному та суспільному житті. У формуванні компетентностей велике значення має географічна освіта. Географія – це єдина навчальна дисципліна, яка, маючи величезний світоглядний потенціал, формує у молоді комплексне узагальнююче уявлення про Землю, як планету людей, виховує патріотизм і любов до свого краю, Батьківщини, вчить орієнтуватися в складних світових соціально-економічних процесах.

Неабияка роль в навчально-виховній роботі відводиться екскурсіям. З метою глибшого засвоєння учнями історичних подій та формування пам'яті про величне минуле свого народу застосовую такі види екскурсій: військово-історичні (Екскурсія у військову частину м. Тернополя, Вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні біля пам'ятника в м. Тернополі); історико-краєзнавчі (Поїздка в Антонівці в день Покрови, екскурсія в музей політв'язнів в м. Тернополі; пізнавальні (цікавими місцями Тернопільщини, які у всій повноті розкривають чарівність рідного краю і велич Батьківщини).

Екскурсії рідним краєм – важливе джерело успішного володіння учнями природничо-краєзнавчим матеріалом у шкільному курсі географії, Краєзнавча робота прищеплює любов до рідного краю, розвиває інтерес до пізнання нового, формує практичні вміння та навички, сприяє фундаментальному вивченню природи, історії, населення, господарства рідного краю, виховує дбайливого господаря на своїй землі. Сутністю шкільного краєзнавства є всебічне вивчення учнями з навчально-виховною метою території свого краю.

Екскурсії виховують у школярів такі цінні якості, як почуття дружби і колективізму, привчають до взаємної допомоги і підтримки. Вони розширюють світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобуті в школі, дають можливість ознайомити дітей з історією Батьківщини, її природними скарбами, народними звичаями, традиціями, залучають їх до проведення різноманітних досліджень та спостережень.

Другим напрямом краєзнавчої роботи є природничо-географічне краєзнавство. Можна годинами мандрувати міськими пагорбами і долинами і постійно милуватися ними. Презентація «Краєвиди Тернопільщини».

Третій напрям, який я використовую, є архітектурне краєзнавство. Про минуле нашого краю можна багато дізнатись з архітектурних пам'яток національного значення, які є в нашому місті. Це: Старий замок, Воздвиженська (Надставна церква), Церква Різдва Христового, Костел монастиря домініканців.

Четвертим напрямком є народознавче краєзнавство. Безліч етнографічних, краєзнавчих та історичних цікавинок і знахідок можна побачити і почути на Тернопіллі. З метою виховання у молоді патріотизму, любові до рідного краю, поваги до своєї природи, історії, культури, долучення до козацької мужності в нашому закладі проводяться різні заходи, які відтворюють традиції, обряди, звичаї та вірування українського народу. Щороку в школі з піснями, іграми, розвагами, змаганнями проходять «Козацькі забави», «Українські вечорниці», свято Варвари, Андрія тощо.

І останнім напрямом моєї роботи є екологічне краєзнавство. На сьогодні постає необхідність пошуку механізмів формування екологічної культури на елементарному, повсякденному, навіть примітивному рівні. Тому ми започаткували проект «За чисте місто», регулярно відвідуємо Державну обласну екологічну інспекцію в м. Тернополі, підготували презентацію «Екологічні проблеми Тернопільщини».

Як довів досвід, такі форми пошуків та навчальної роботи користуються значною популярністю серед учнів, свідченням чого є їх активна участь в організації та проведенні даних заходів.

- Грамота за участь у конкурсі пошуково-дослідницьких робіт туристсько-краєзнавчого спрямування у рамках Всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» та історико-географічної експедиції учнів молоді «Історія міст і сіл України».

- І місце – міський етап історико-географічної експедиції учнівської молоді «Історія міст і сіл України» – Славне село Купчинці.

- Виступ на підсумковій конференції міського етапу конкурсу пошуково-дослідницьких робіт туристсько-краєзнавчого спрямування у рамках Всеукраїнського руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» та історико-географічної експедиції учнів молоді «Історія міст і сіл України», «Де Стрипа в'ється стрічкою, видніється село над річкою».

- Переможець обласного етапу історико-географічної експедиції учнівської молоді «Історія міст і сіл України», «Де Стрипа в'ється стрічкою, видніється село над річкою» (історико-географічний нарис про с. Купчинці Козівського району).

- Участь у обласному семінарі-практикумі. Перспективи розвитку, індивідуальний та колективний підхід педагогічних працівників закладів освіти з організації та проведення пошуково-дослідницької та науково-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді в рамках виконання завдань історико-географічної експедиції «Історія міст і сіл України»

- Відкритий інтегрований урок «Державотворчі процеси в Україні» (Історія, географія, економіка)

- Організація і проведення круглого столу із очевидцею жахливих подій – учасницею УПА – Анною Теодорівною Загалюк.

- Розробка екскурсійного маршруту «Стежками Кобзаря».

- Участь і перемога у обласному етапі Всеукраїнської історико-географічної експедиції учнівської молоді «Історія міст і сіл України». (Напрямок – туристсько-краєзнавчі маршрути, екскурсії). «До населених пунктів Тернопільського району, що стоять між Серетом і Гнізною».

- Учасники збору переможців Всеукраїнської історико-географічної експедиції «Історія міст

і сіл України ». Всеукраїнська конференція в м. Києві . Нагороджені грамотою за активну участь у дослідженні і висвітленні історії міст і сіл рідного краю , розробку туристсько-краєзнавчих та екскурсійних маршрутів .

• І місце у міському етапі Всеукраїнській історико-краєзнавчій експедиції учнівської і студентської молоді «А ми тую славу збережемо» за конкурсну роботу «Минуле... яке нагадує сьогодення».

• Переможець ІІ етапу Всеукраїнської історико-краєзнавчої акції учнівської і студентської молоді «А ми тую славу збережемо» за конкурсну роботу «Минуле... яке нагадує сьогодення».

- Участь і виступ на обласній конференції «Історія міст і сіл України»
- Поведення виховного заходу до Дня гідності
- Участь у Всеукраїнській конференції в м. Києві «Історія міст і сіл України»
- Участь у святкуванні 44-ї Тернопільської окремої артилерійської бригади
- Виховний захід «День гідності і Свободи»
- Виховний захід «Вони тримають небо» до дня пам'яті Героїв Небесної сотні.
- Історико-географічний квест «Моя Україна»
- Зустріч бійців АТО з передової

Патріотична спрямованість навчально-виховного процесу дає можливість реально впливати на становлення конкретних життєвих компетентностей молоді як під час занять, так і в позанавчальній діяльності, розширює діапазон виявлення здібностей, збільшує можливість особистості зайняти гідне становище у суспільстві та виявити свою свідому патріотичну активність.

Учні, які навчилися відчувати і розуміти красу природи і людської праці, виростуть хорошими людьми, будуть завжди оберегати природу і примножувати її багатства, прикрашатимуть рідну землю, самі створюватимуть матеріальні і духовні цінності. Для розвитку таких здібностей і якостей учнів , крім безпосереднього контакту учнів з природою, є й такі дійові засоби естетичного виховання, як кінофільми, художня література, репродукції з картин відомих художників, слайди, фотографії, географічні картини, плакати, таблиці, відвідування музеїв і виставок, записи музики.

Таким чином, можна обґрунтовано стверджувати, що використання краєзнавчого матеріалу дає можливість вчителю всебічно розвивати особистість учня, виховувати свідомого громадянина, патріота рідного краю, прищеплювати любов до малої батьківщини, сприяти розвитку допитливості, спостережливості, креативності учнів.

Адже саме на місцях, крізь призму вже узагальненого й осмисленого історичного досвіду твориться сьогодні картина минулого і закладається основа майбутнього.

Отже, хочеться відзначити, що рідна природа – могутнє джерело навчання та виховання учнів. Досліджуючи природу, школярі глибше пізнають навколишнє середовище, розвивають інтелект і культуру. І тому одне з основних завдань сучасного навчання географії – зробити все можливе, щоб результати наукового пізнання у вивченні своєї місцевості стали надбанням кожного учня, як заповідав Г. Сковорода: «Пізнай свій край... себе, свій рід, свій нарід, свою землю – і ти побачиш свій шлях у житті».

Література:

1. Безпалько Т. Г. Патріотичне виховання учнів в системі історичного краєзнавства / Т. Г. Безпалько, Л. Г. Лис // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Наук. зб. - Кам'янець-Подільський, 2002. - 158-161с.
2. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. збірник. – К.: Академія, 2003. – 232 с.
3. Кушнір Л., Гомля Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі// Витоки педагогічної майстерності. – Випуск 10. – 2012. – 166-169 с.
4. Тронько П.Т. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу // Краєзнавство– 2011.–№ 3–5-9 с.
5. Треф'як Я.І. Методика краєзнавчої роботи в школі // Історія в школах України. – 2002. – №1–33-37 с.

Annotation. The article reveals the role and importance of regional studies in educational work, highlights its role in educating the younger generation in the traditions and history of the native land, and analyzes the main types of local history activities.

Key words: regional studies, patriotic education, ethnographic work, excursion.

О.М. Романишин

Тернопільська класична гімназія Тернопільської міської ради Тернопільської області
вул. Вербицького, 3, м. Тернопіль, 46020,
klas_gimnazya@ukr.net

У даній статті розкрито співпраця Тернопільської класичної гімназії з міжнародними організаціями з проблем збереження навколишнього середовища та виховання етичного ставлення підростаючого покоління до екологічного стану свого краю, а також безпосереднього залучення молоді до реалізації власних та колективних проектів зі збереження унікальних ландшафтів своєї місцевості, фауни, флори, водних ресурсів, власного здоров'я, енергозбереження.

Ключові слова: освіта, виховання, екологія, міжнародне співробітництво.

«Одна з найскладніших завдань сучасності – проблема уповільнення процесу знищення живої природи». Арчі Карп Цей вислів можна вважати як епіграфом, так і вступом до даної статті. Адже хто, як не географи, добре усвідомлені в наслідках глобального впливу суспільства на навколишнє середовище. Україна, опинившись знову на перехресті європейських цінностей та азійських ресурсів, отримала сьогодні великий шанс приєднатись до світової спільноти в боротьбі за збереження і відтворення власних природних ресурсів та ландшафтів. Тим більше, коли країни-сусіди ЄС пропонують різноманітні програми, проекти та інші заходи з питань вивчення і збереження навколишнього середовища, а також фінансують, надаючи стипендіальні гранти [1] для отримання спеціалізованої освіти за кордоном і заохочувальні преміальні стипендії.

Цікаво і дуже позитивно, що з кожним роком такі програми стають невід'ємною складовою сучасної освіти в нашій країні. І якщо 10 років тому екологічні проблеми своєї місцевості були матеріалом для курсових робіт, то сьогодні не лише старшокласники гімназії щороку вибирають даний напрям для наукових робіт МАНу, але і учні середніх класів мають велике бажання брати участь в екодослідженнях рідного краю.

Тернопільській класичній гімназії в такій співпраці з ЄС із проблем збереження навколишнього середовища надзвичайно поталанило. І вперше це трапилось ще в 2005 році, коли делегацію від нашої гімназії (п'ятеро учнів та вчителя географії (автора статі)) запросили до Польщі в міжнародний екологічний табір Пяски (Вармінсько-Мазурське воєводство). На той час Польща, яка лише рік як приєдналась до Євросоюзу, розпочала активно впроваджувати екологічні проекти євроспільноти, запрошуючи і східних сусідів до впровадження екологічного навчання підростаючого покоління в спеціалізованих екологічних центрах. Екологічний табір Пяски збудований в заповіднику на піщаній косі, що розділяє Віслянську затоку та Балтійське море, серед соснових лісів і співучих дюн. Табір діє по певній програмі цілорічно, щоб протягом двох тижнів перебування діти змогли оздоровитись і одночасно провести дослідження з орнітології, іхтіології, гідрології даної заповідної території, а також спробувати себе в естетичних напрямках, як-от фото, малюнок, обробка яшми тощо.

Поїздка в екотабір Пяски – це подяка за успішний багатоденний похід, який ми здійснили по Придністров'ю Тернопільської області, та на базі зібраних матеріалів.

Німецьке курортне містечко Шарбойц розташоване на узбережжі Любецької затоки в пд.-зх. частині Балтійського моря. З м'яким помірно-морським кліматом, затишними вузькими вуличками, привабливими альпінаріями біля кав'ярень та піцерій, чистими пляжами та узбіччями, вишуканими сучасними ландшафтами поряд зі збереженими деревами-старожилами, розміреним ритмом містян і гостей міста та їх великим бажанням подолати будь-які відстані цілими сімействами на велосипедах викликали у нас лише позитивні емоції і захоплення.

Учасники, поділені на групи, щоденно працювали над новими екологічними проектами, зокрема, наша група – над темою «Екологія Східного моря» (так німці називають Балтійське море, бо західне в них – Північне). В рамках цих проектів ми побували на екскурсіях в містах: Бродтенс – геологічний практикум на скелястому узбережжі Балтійського моря (пошуки магматичних, метаморфічних та осадових порід, їх аналіз, а також аналіз наслідків наступу Балтійського моря на північне узбережжя Німеччини); Ойтін – лабораторні заняття з біології, хімії, фізики в гімназії Карла-Марії-фон-Веберів (рис. 1); Маленте – екскурсії на фабрику «Кунке» з виготовлення двигунів та на яхті по п'яти льодовикових озерах; Кіль – інтерактивні завдання в Інституті дослідження океану університету Кіль та в зоологічному музеї. В місті Бремен – кілька годинна

насолюда пізнання в науково-пізнавальному центрі Універсум, відвідування університету Бремен і безпосередня участь в лабораторних заняттях на тему «Вода, її властивості» та «Мікропластик в косметичних засобах». Всі учасники успішно захистили екологічні проекти, а вчителі-предметники пройшли початковий курс німецької мови та отримали літературу для продовження вивчення цього курсу.

Рис.1. В хімічній лабораторії гімназії Карла-Марії-фон-Веберів (Задоржна С., Цибуляк Д.)

У квітні 2016 року в гімназію прийшло нове запрошення з Гете-Інституту взяти участь в німецькомовному літньому таборі на тему навколишнього середовища (Umweltcamp). Приємно, що наш проект і екологічна робота з дослідження Тернопільського ставу була оцінена на міжнародному рівні, і несподівано, бо другий рік поспіль ми перемогли в проекті «Школа за екологію». Над проектом цього разу працювали дев'ятикласниці Деркач Валерія, Кальба Діана, Лучишин Аліна, Чорна Юліана, вчитель німецької мови Остапенко Світлана Віталіївна та вчитель географії (автор статті). В підсумковій роботі були подані результати проб води Тернопільського ставу, екологічної акції на дальньому пляжі та в парку Т.Г.Шевченка, характеристика флористичного і фауністичного складу, проблеми ставу, інтерв'ю з місцевими рибалками, відеоматеріал.

Ідея такої літньої школи виявилась досить змістовною: об'єднати вчителів- предметників та вчителів німецької мови в тандеми для викладання предметів точних та природничих наук німецькою мовою, спільна проектна робота для вчителів та учнів, міжкультурна комунікація між країнами-учасницями.

Тож за два тижні перебування на півдні Нижньої Саксонії, в старовинному університетському містечку Геттінгені нам вдалось здійснити аналіз екологічного стану міста в рамках нових проектів (за рахунок вивчення та аналізу статистичних даних, опитування місцевого населення), відвідати унікальні музеї, як от музей-обсерваторія (в робочому стані підтримуються старовинні телескопи, прилади), ботанічні сади (старий і новий), інститути імені Макса Планка [2] (а їх аж п'ять – на 120 тисяч жителів міста Геттінгена!), німецьке селище для вивчення реалізації урядової програми Німеччини із збільшення виробництва екологічного палива (зокрема, біогазу), бути присутнім на прийомі мера і представлення його особистої програми з покращення екологічного стану міста, інших не менш захопливих заходах і об'єктах (рис.2.).

В 2016-2017 роках вже кілька команд нашого навчального закладу взяли участь в міжнародному проекті на тему «Навколишнє середовище», зокрема, з темами «Ґрунти в межах населеного пункту», «Вплив радіації на навколишнє середовище». Деякі вже отримали подяки, решта – очікують результатів.

В лютому 2018 завершується новий міжнародний проект Гете-Інституту, який знову підлив масла у вогонь, посиливши інтерес як в учнів, так і в багатьох вчителів. А саме: обґрунтування внесення запропонованих нами історичних, культурних та природних об'єктів нашого краю до списку пам'яток ЮНЕСКО, відповідно зі всіма описами, відеоматеріалами, головне – доказами.

Зрозуміло, що будь-яка проведена праця не залишається марною. Той титанічний досвід в організації власне самого себе, тим складніше команди, на виконання і завершення проекту, завжди є великим надбанням в інтелектуальному, емоційному, естетичному плані, особливо при реалізації амбітних проектів в себе, на Батьківщині. А досвід, який дають країни-сусіди, люб'язно приймаючи талановиту молодь і вкладаючи в неї нові досягнення в збереженні навколишнього середовища, є неоціненним, тому що діти отримують море вражень і море задоволення, приємного спілкування і позитивних емоцій, бажання вчитись і працювати.

Висловлюємо щирі подяку західним партнерам за їх велике терпіння, фінансові можливості й бажання продемонструвати нам позитивні і перспективні сторони життя.

Рис.2. Останні приготування до захисту проектів (Чорна Юліана, Кальба Діана, Деркач Валерія), табір «Maria Spring», Геттінген, Німеччина

Annotation. The article features the cooperation between Ternopil Classical Gymnasium and international organizations on environmental issues that develop ethical attitude of the younger generation to the ecological situation in their region. It also tells about engagement of young people to work on their own or group projects to preserve the unique landscapes of their terrain, fauna, flora, water resources, own health, and energy saving.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЕКОЛОГО-ВИХОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 502/504.03(477.840)

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

(результати опитування населення учасниками україно-німецького проекту «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні»)

І.Ю. Чеболда

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2 Email: info@tnpu.edu.ua*

Анотація. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства (результати опитування населення учасниками україно-німецького проекту «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні»). У статті викладені теоретичний і методологічний аналіз понять «екологічна свідомість», «екологічна освіта»; проведено аналіз соціологічного опитування як методу визначення рівня екологічної свідомості суспільства; запропонована екопросвітницька та ековиховна робота як шлях до підвищення рівня екологічної свідомості суспільства.

Ключові слова: екологічна свідомість, типи екологічної свідомості, екологічне суспільство, екологічний світогляд, навколишнє середовище, захист навколишнього середовища.

На сучасному етапі розвитку цивілізації частими стають процеси пошкодження механізмів цілісного функціонування біосфери. Це пов'язано з ланцюгом ряду причин: низькою екологічною свідомістю, порушенням усталених суспільних норм моралі, частковою деградацією традиційних духовних цінностей тощо. Взаємодія перерахованих факторів призвела до цілком закономірних наслідків – суперечності між суспільством і природою. Людство опинилось в глухому куті і якщо не буде знайдено і реалізовано найоптимальніший вихід з нього, загибель суспільства і колапс біосфери настануть із невідворотною закономірністю [1].

Сьогодні, як ніколи, перед людством стоїть питання про необхідність зміни свого ставлення до природи і забезпечення відповідного виховання і освіти молодого покоління. Потрібні нові чинники формування нового світогляду людства, спрямованого як на гармонізацію стосунків людини з довкіллям, так і на запобігання розвитку глобальної екологічної кризи.

Проблеми формування екологічної свідомості розглядалися у роботах В. Барановського, Н.Н. Кісельова, Г.О. Бачинського В.С. Крисаченко.

Об'єктом дослідження є екологічна свідомість та екологічна культура населення. Предмет дослідження - ставлення населення до природи, проблем довкілля та характеру відносин суспільства з навколишнім середовищем. Мета дослідження - розробка моделі ставлення громадян до навколишнього середовища та екологічних проблем суспільства.

Свідомість визначають як узагальнене, оцінчне та цілеспрямоване відображення дійсності в її конструктивно-творчому перетворенні, у випереджальному мислительному моделюванні дій, у передбаченні їх наслідків, у раціональному регулюванні та самоконтролі діяльності [2].

Фундаментом екологічної свідомості є екологічні знання, які поряд з екологічним мисленням, світоглядом, етикою і культурою є компонентами екологічної освіти. За критерієм носія в екологічній свідомості, окрім індивідуальної екологічної свідомості, виділяють масову екологічну свідомість, яка відображає притаманні певному суспільству чи великій соціальній групі (класу, нації, віковій групі і т. п.) уявлення про особливості взаємовідносин у системі «суспільство-природа». Масова екологічна свідомість не є середньою арифметичною індивідуальних екологічних свідомостей всіх членів суспільства чи соціальної групи, а виражає домінуючі, пануючі погляди [3].

Проект «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні» реалізовувався в рамках Німецько-українських зустрічей молоді Брауншвайзького технічного університету (Німеччина), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна). Окрім лабораторних досліджень якості ґрунту та води Тернопільського регіону

учасниками проекту було проведено опитування серед мешканців Тернопільської області з приводу того, як вони оцінюють екологічну ситуацію свого населеного пункту та області загалом.

Загальна модель ставлення населення Тернопільського регіону до навколишнього середовища, екологічних проблем та характеру взаємодії суспільства з довкіллям представлена такими основними структурними елементами як ставлення до стану довкілля, оцінка респондентами власних можливостей впливу на стан довкілля і ін.

Учасниками проекту було задано 13 запитань і опитано 70 респондентів: 28 чоловіків та 42 жінки. За соціальним станом це - 3 школярі; 20 студентів; 2 службовців; 7 робітників; 3 робітника

аграрного сектору; 20 працівників освіти; 4 домогосподарки; 3 пенсіонера; 7 безробітних і 1 чоловік іншого соціального стану. Вік опитаних від 12 до 74 років.

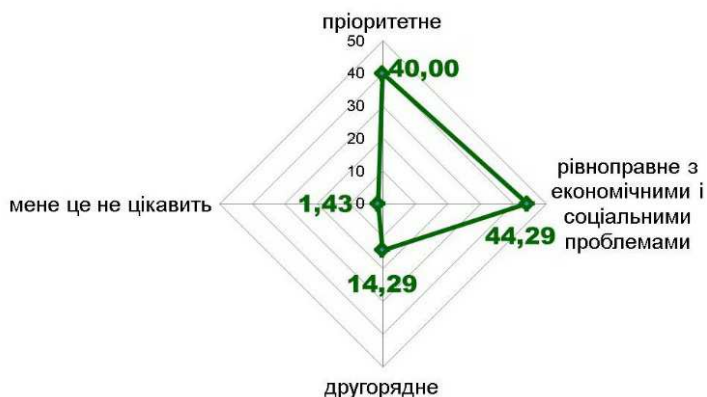
Найбільше стурбовані екологічною ситуацією громадяни вікової категорії до 55 років, з вищою освітою, працівники сфери освіти, учні та студенти. Найменше екологічна ситуація турбує безробітних, працівників виробничої сфери.

Це підтверджує думку, що ставлення населення до екологічних проблем опосередковане рівнем економічного розвитку суспільства. На прикладі українського суспільства підтверджено, що для членів суспільства з низьким рівнем економічного розвитку характерне переважання цінності росту

добробуту над екологічними цінностями навіть попри незадоволеність станом довкілля. Також враховуючи те, що країна фактично знаходиться в стані війни, то суспільство велику увагу приділяє безпеці країни.

Перед респондентами стояло питання: «Яке місце повинно займати в місті вирішення екологічних проблем?». Майже 44% опитаних вважають вирішення екологічних проблем є рівноправним з

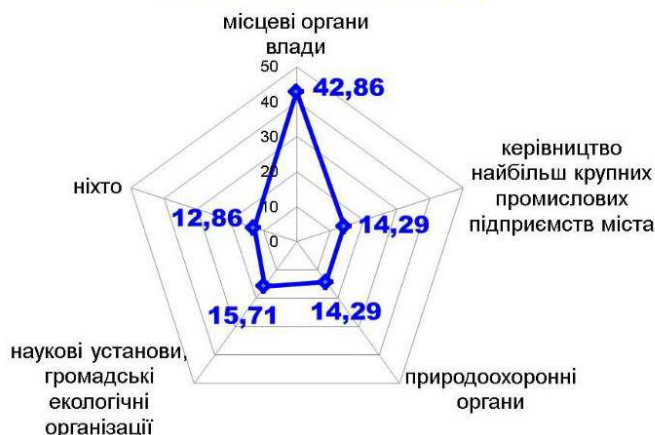
Яке місце повинно займати в місті вирішення екологічних проблем? (%)

економічними та соціальними проблемами, 40% - пріоритетним, близько 14% надають вирішенню екологічних проблем другорядне значення і тільки 1,4% респондентів не проявляють інтересу до їх вирішення. Тут спостерігаємо суттєву стурбованість населення та інтерес до інформації про стан навколишнього середовища, важливого фактору який повинен суттєво впливати на екологічну свідомість.

На питання «Хто, на Вашу думку, має найбільший вплив на формування екологічної ситуації у місті і можливості її зміни?» майже 43% вважають місцеві органи влади, приблизно такий відсоток вбачають вирішальну роль за науковими установами, природоохоронними органами, громадськими

Яку думку, має найбільший вплив у формуванні екологічної ситуації у місті і можливості її зміни? (%)

екологічними організаціями та керівниками великих промислових підприємств. Тільки близько 13% респондентів схиляються до думки, що екологічними питаннями ніхто не повинен займатися. Цей показник має насторожувати. Байдужість найстрашніша риса людської свідомості, а байдужість у ставленні до природи це – злочин.

Оскільки, близько 16% опитаних вважають, що громадські екологічні організації повинні впливати на екологічну ситуацію у місті, учасники проекту запропонували наступне питання: «Що Ви знаєте про діяльність громадських екологічних організацій і який вплив має ця діяльність на рішення місцевих екологічних проблем?». Про наявність громадських екологічних організацій

Що Ви знаєте про діяльність громадських екологічних організацій і який вплив має ця діяльність на рішення місцевих екологічних проблем? (%)

висловилося 33 опитаних, на жаль, вони не володіють інформацією про результати їх діяльності. Думку про те, що громадські екологічні організації мають вагомий вплив на ухвалення екологічно значущих рішень в місті висловилося 17 чоловік. Близько 29% респондентів нічого не знають про їх існування (12 опитаних), або вважають, що вони бездіяльні (8 опитаних). Учасниками проекту «Громадська діяльність для ідеального навколишнього середовища в Західній Україні» реалізовано ідею дослідження та висвітлення для громадськості м. Тернополя актуальних екологічних проблем Тернопільського регіону: якість

води, стихійні сміттєзвалища, забруднення річок та ґрунтових вод. Проект довів, що громадські екологічні організації та рухи сприяють формуванню національної культури, освіти, масової екологічної свідомості на основі суспільно-етнічної системи поглядів на значення природи в житті людини. Громадяни України мають право створювати громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод (стаття 36 Конституції України), в тому числі такі організації, які здійснюють свою діяльність у сфері охорони довкілля.

Іншим критерієм визначення рівня екологічної компетенції громадян та типу екологічної свідомості була обізнаність з екологічними проблемами в місці їх проживання.

Як показують проаналізовані дані опитування, найбільше населення Тернополя не задовольняє стан питної води та засмічення природи побутовими відходами (лісові насадження, парки, пляжі і ін.) – 21,7% та 21,1% відповідно.

Також, слід відмітити, що майже 46% опитаних згодні сортувати відходи, якщо будуть створені необхідні умови (наприклад, спеціальні сміттєві контейнери для роздільного збору), 29% завжди прагнуть сортувати сміття. Рівень забруднення території твердими побутовими відходами оцінюється жителями міста, як середній (майже 46%), високий – 20%.

Якщо питання з побутовими відходами в місті вирішується, то питання якості питної води дійсно гостро стоїть у місті, адже для питних потреб тернополяни переважно не використовують воду міського водопостачання.

Які екологічні проблеми найбільше хвилюють мешканців області/міста/села? (%) (можливі кілька варіантів відповідей)

Велике занепокоєння висловили респонденти станом Тернопільського озера (16,5%) та проблемою озеленення міста. Тернопіль, за останні роки, тільки розбудовується, а кількість парків, скверів, зелених насаджень не змінюється, або зменшується.

Цікавими виявились відповіді на питання: «Як би Ви визначили екологічну ситуацію у Вашому місті/селі?». Зокрема, близько 34% оцінили ситуацію, як відносно благополучною, близько 39% -

Як би Ви визначили екологічну ситуацію у Вашому місті/селі? (%)

загалом нормальною, хоча є певні приводи для тривоги, 22,8% - загалом несприятливою.

Таким чином, аналізуючи згадані вище результати опитування можна прогнозувати погіршення екологічної ситуації у найближчі роки, якщо паралельно із реалізацією заходів щодо стабілізації економіки не будуть робитися адекватні кроки в екологічному плані [4]. Відповідно до цього можна зробити висновок, що мешканці нашої області, занепокоєні екологічною ситуацією, готові прикласти зусиль для її покращення але з допомогою громадських організацій та місцевих органів влади.

Аналіз екологічної свідомості в Тернопільському регіоні показує в цілому високу зацікавленість екологічними проблемами, але спостерігається недовіра до дій державних і адміністративних органів. Техногенна катастрофа чи її погроза, а також зв'язані з нею екологічні небезпеки асоціюються в населення з діяльністю недоступної для нього системою державного керування. Можливо, це визначається фактором відчуженості населення від процесу прийняття рішень із приводу розміщення і функціонування об'єктів, що характеризуються підвищеним технологічним ризиком.

У сучасному світі екологічна свідомість поступово формує правило, відповідно до якого для побудови екологічного суспільства необхідні не тільки економічні, але й політичні, соціальні і світоглядні зміни. Основою сучасної екологічної свідомості стає турбота про збереження екологічної рівноваги. Екологічна свідомість стає відображенням труднощів, з якими стикається суспільство та демонструє високий рівень суспільного розвитку. Вона розглядає людину і природу у світлі нових цінностей, а саме рівноправного розвитку суспільства і природи.

Література:

1. Алексеенко И. Р. Последняя цивилизация? / И.Р. Алексеенко, Л.В. Кейсевич - К. : Наук. думка, 1997. - 411 с.
2. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология. / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 224 с.
3. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології. Навч. посіб. / А.М. Львовичкіна – К.: МАУП, 2004. – 130с.
4. Бай І. Є. Екологічна ситуація в Тернопільській області / Ірина Євгенівна Бай, Олександр Панчук, Орест Васильович Сінгалевиц // Збірник праць ТО НТШ, — Т. : ТДМУ, Укрмедкнига, 2011 — Том 6 : Актуальні питання екології та охорони здоров'я. — С. 19-35. — (Проблеми екології).

Summary. Ecological consciousness as a condition of ecological society formation (the results of population survey by participants of «The civil activity for healthy environment in Western Ukraine»). The article presents a theoretical and methodological analysis of the concepts "ecological consciousness", "ecological education"; sociological survey is analyzed as a method of determining the level of ecological consciousness of the society; eco-instructive and eco-educational work is suggested as a way to increase the level of ecological consciousness of the society.

Key words: ecological consciousness, types of ecological consciousness, ecological society, ecological outlook, environment, protection of an environment.

КРАЄЗНАВЧІ НАРИСИ

УДК 574:911.2

РІЧКИ ТЕРНОПІЛЛЯ. МАЛЬОВНИЧИЙ І ПРОБЛЕМНИЙ ДЖУРИН (ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС)

Любомир Царик, Володимир Царик

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра геоєкології та методики викладання екологічних дисциплін
м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса 2а, geoeco@ukr.net

Здійснена краєзнавчо-географічна характеристика басейну малої річки Джурин, однієї із наймальовничіших річок Тернопільської області, висвітлено проблеми природокористування у її басейні, представлено оповідки місцевих жителів про річку і її джерела.

Ключові слова: річка Джурин, проблеми природокористування, краєзнавчий нарис.

Річка Джурин належить до категорії малих річок. Її довжина 51 кілометр. Площа водозбірного басейну 301 км² і вона є лівою притокою Дністра. Значний похил річки 4,0 м/км вказує на істотні перепади висот у її долині і свідчить про високий гідроенергетичний потенціал. У верхів'ї річки її долина виположена, у середній течії – коритоподібна з високим лівим берегом, у пониззі — каньйоноподібна, завширшки від 1,5 км до 0,15—0,3 км, глибина коливається від кількох десятків метрів до 100—120 м у пониззі. Заплава двобічна, завширшки 80—100 м, в межах населених пунктів верхньої і середньої течії подекуди її нема. Річище завширшки від 0,3 до 7 м, завглибшки до 1,2 м. Живлення мішане. Пересічна витрата води — 50,7 м³/с, 51 км. максимальна — 174 м³/с. Річка замерзає у грудні, скресає наприкінці лютого — на початку березня.

Джурин – це річка мого дитинства, а тому згадка про неї завжди навіває приємні спогади про купання, ловлю риб і раків, катання на ковзанах і хокейні баталії, плавання на крижинах тощо. Як і більшість малих річок Тернопільщини Джурин цікавий і особливий. Протікає у мальовничій долині до якої приурочені населені пункти з історичними оригінальними назвами: Джурин, Полівці, Палашівка, Базар, Слобідка, Попівці, Кошилівці, Нирків. Річка відома для туристів і любителів природи завдяки унікальному штучно створеному водоспаду – Червоногородському. А ще раніше на Джурині був закладений Червоногород, який знаходився на перетині шляхів між Буковиною, Поділлям, Покуттям і Прикарпаттям, Він згадувався у літописах ще з IX століття і першим на Поділлі отримав магдебурське право з 1448 року. У 1820 році Князь Кароль Понінський будує розкішний замок-палац за проектом архитектора Юліана Захаревича. Син Кароля Понинського, Калист Понинський продовжує побудову палацу, у тому числі перебудовує замкові башти. Навколо нового замку-палацу закладають парк в італійському стилі з фонтанами і клумбами. На межі XIX і XX століття місто переходить під патронат княгині Марії Любомирської, яка і стала останньою власницею Червоногорода. На початку 1940-х років у Червоногороді проживало біля 500 осіб. В буремні роки Другої світової війни місто перестало існувати (рис.1).

Рис.1. Замок у минулому і його руїни на сьогодні в околицях Червоногородського водоспаду

Сам водоспад утворився після підриву правого скельного берега і має форму дворівневого спаду. Він є одним із найвищих на рівнинних річках Тернопілля і сягає висоти 16 метрів. Поряд з водоспадом збереглися споруди гідроелектростанції. Ця каньйоноподібна частина долини р. Джурин надзвичайно мальовнича і вона входить до складу національного природного парку «Дністровський каньйон» і одноіменного регіонального ландшафтного парку з 1990 року. Околиці

водоспаду зазнали певної дигресії в результаті масового відвідування рекреантами і на сьогодні потребують нормування навантажень. Нижня ділянка річкового басейну добре заліснена і залужена та має високий рекреаційний потенціал.

Середня частина річкового басейну між населеними пунктами с. Базар і с. Кошилівці відзначається меншою глибиною розчленуванням рельєфу, наближенням поселень і присадибних ділянок до річища і фактичною відсутністю водоохоронних зон в межах населених пунктів. Тут значно вища розораність земельних угідь, невисока залісненість території і висока залуженість. В межах цієї частини басейну переважають маловодні притоки з великою кількістю джерел, що виходять на поверхню. Майже в кожному населеному пункті є такі джерела, про які місцевими жителями складені легенди, що передаються поколіннями. Так, на території с. Базар знаходиться кілька таких джерел, найцікавішими серед яких є Червона криниця і Семенів потік. Ось що про них розповіла корінна жителька цього села Царик Ганна Сильвестрівна: «Село Базар Чортківського району розташоване на горбах. Поля навколо села мають різні назви: Гордолина, Травна, Карташі, Рудка і навіть Митниця. По сусідству розташовані села Полівці, Криволука, хутір Пожежа, Буряківка. Через село протікає річка Джурина (Джуринка), яка бере свій початок у селі Слобідка Джуринська. Місцевість багата на джерела, які утворюють потічки, котрі вливаються у Джуринку. Люди бережуть джерела, кожне з них акуратно обмуроване, біля них стоять кам'яні або дерев'яні хрести. Таких джерел у селі є дев'ять. Біля трьох збудовано три каплички. Дві невеликі, а одну збудовано в роки незалежності. Це в історичному центрі села, видолинку потоку Червоного з чистою джерельною водою. Кругом ростуть дерева, висаджений невеликий парк із стрункими і гордими туями. Капличку будували майстри із Закарпаття. Біля джерела скульптура Івана Хрестителя, в руках його великий глек, з якого витікає вода. Джерела біля каплички акуратно обмуровані, над ними стоїть червоний кам'яний хрест. Місце дуже красиве. Ці джерела називають Червоною Криницею. Вже стало традицією на Йордан тут святити воду, а в Зелені свята проводити великі відправи. Учні, які закінчують середню школу, на випускний ідуть з батьками, вчителями, гостями та священиком до каплички біля Червоної Криниці. А на Різдвяні свята тут сяє яскрава ялинка, біля якої збираються колядники.

Джерельна вода утворила досить широкий потічок, який протікає майже через усе село і вливається у річку. Червона криниця стала для людей святим місцем. Там ніхто не пере білизни, не поїть худоби, беруть тільки воду для пиття.

Другий потічок, який протікає селом, бере свій початок у селі Криволука (2 км від Базару). Біля цього джерела теж побудована капличка. 12 липня тут відбувається велика відправа. Люди із сусідніх сіл йдуть по посвячену воду, кажуть що вона допомагає при різних хворобах. Потічок із Криволуки протікає через поле видолинком. Люди пасуть худобу біля потічка, косять осоку. В селі Базар цей потічок протікає тільки через одну вулицю і впадає в річку.

Третє велике джерело на окраїні села неподалік колишнього панського фільварку. Красиво обмуроване, зверху закрите і тільки трубою витікає з нього вода, яку люди набирають для себе, а також зробили поруч місце для прання. Пан, який жив у селі, провів з того джерела воду до свого маєтку, неподалік джерела був водопій для худоби. З двох труб висотою 2 м стікала вода у довгий дерев'яний жолоб, з якого панська худоба пила воду як літом, так і зимою. Потічок, який витікає із цього джерела, досить короткий, бо недалеко річка, біля джерела високий дерев'яний хрест. Літом завжди біля нього живі квіти. На Зелені свята відбувається відправа.

Коротко про пана, який до війни жив у селі. Більшість базарського поля належала йому. Було 2 фільварки. Один в центрі села, другий на високому горбі. Це будівлі: панські покої, стайні для худоби, окремо для корів і коней, свинарники, жилі будинки для постійних робітників (гумений, окоман, польовий). На фільварках працювали формалі (люди, які не мали ні клаптика своєї власної землі). Одні робітники тут працювали постійно, інші наймалися на літо. Пан за національністю був іспанець, а дружина полячка. Маєток був її власністю.

Колись у казках тай в школі вчителі наголошували на тому, що пани були дуже жорстокими, відносились до людей, як до худоби. , то про цього пана хочеться розказати і дітям і дорослим. Пан Розпадліца був людиною доброю, про це мені розказував мій батько, а я розказую своїм дітям та онукам. Коли батько ходив до школи, то був такий закон. Учні з класу в клас переводили тільки після „здачі екзаменів”. Як це виглядало: з класу брали трьох кращих учнів. Один із них відповідав на питання з математики, другий читав з читанки і напам'ять вірші, третій писав на дошці під диктовку. Комісія яка приймала ці екзамени: голова батьківського комітету, вчитель, священик, і частим гостем був пан Ясний, як його називали в селі. Після таких екзаменів всіх учнів переводили в наступний клас. Тато, коли розповідав, то щиро сміявся. Казав, що ми бідні переживали, а наші

друзі в той час ходили понад річку Джуринку і страшили жаб. Пан любив дітей, але мудрих і працюючих. Були такі випадки, коли діти гонили худобу з поля додому, а пасли на стернях, де був зібраний урожай, і несли букети із колосся, яке назбирали на стерні, пасучи корову, і при зустрічі з дітьми, пан гладив по голові і завжди давав гроші за те, що вони не дають пропасти ні одному колосочкові у полі. Діти тоді не грали у футбол, а збирали колосок до колосочка, щоб вдома дати птиці.

Розказував тато і про те, що інколи пан зупиняв жінок, які несли полуденок (їду) чоловікам, які працювали на у нього. Брав ложку і пробував, чи може при такій їді форталь працювати, бо платив за роботу добре. Любив мій тато розказувати мені, а пізніше і моїм дітям і про такий випадок. Десять сільських хлопців пішли до пана косити конюшину. А косили до схід сонця. Конюшина в той час цвіла, роса на листочках виблискувала, як перла від вранішніх променів сонця. В таку пору виїхав і пан у поле. Зупинив коней, зліз із брички, постояв декілька хвилин, підійшов до хлопців, поплескав кожного по плечі і дав по золотому. За ці гроші можна було купити дорогу хустку для дівчини, мами чи сестри. Виходить не всі пани були псами. Але не дивлячись на свою людську доброту, помер у великих злиднях (1941 р.). На могилі поставили люди дерев'яний хрест. Добрі вчинки ніколи не забуваються.

Погані вчинки теж залишаються в пам'яті людей. Якщо пан був людським добрим, то пані злющою. Всі діти втікали у різні сторони почувши її голос. Маючи коло п'яти фільварків у різних селах (Микулинці, Чорнокінці, Базар), вона зреклася єдиної дочки, яка всупереч її волі вийшла заміж за офіцера польської армії. Розказували, що донька була дуже вродлива, висока як батько, любила їздити верхом. Мала хлопчика, захворіла на параліч, чоловік віддав її на лікування у монастир, там і залишив, а з дитиною поїхав до своїх батьків. Ні дочкою, ні внуком пані Ясна не цікавилась. Після смерті чоловіка виїхала на Польщу. Розказували, що ніби там її повернули частину грошей за маєтки, які втратила на Україні.

Маєток пана Ясного у Базарі був на горі, лівобережному горбі, попри який протікає річка Джуринка. Дорога до маєтку піднімалась вгору і була обсаджена деревами. Біля покоїв був чудовий парк, у якому росли різні дерева над якими височіли вікові сосни, які і літом ніби були покриті снігом. Великий яблуневий сад завжди манив до себе дітей. Всюди квітники. Було скрізь людно.

Якщо колись із річки Джуринки люди пили воду, на річці проходили процесії на Водохрестя, понад річкою ходили батьки із маленькими хворими дітьми коли цвіли верби, в долині річки працювало два млини. То сьогодні річка понівечена: вода брудна, річка мілка замулена, на берегах часто зустрінете звалища сміття, не чувати дитячого гомону, у воді не мочуть коноплі, не перуть білизну. І худобину страшно такою водою напувати.

Неподалік панського будинку було два озера. Одне велике збереглось до сьогодні, а менше зникло, коли проводили меліорацію. Якщо дощове літо або зимою багато снігу, то озеро наповнювалось повністю водою, а коли цього немає, то озеро висихає, заростаючи осокою та різними травами. І в це озеро люди почали звозити і викидати різний непотреб.

Потрібно всім нам відроджувати чистоту сіл, річок, оберігати джерела з чистою цілющою водою, бо чиста вода це є дар божий, дар матінки природи, який ми використовуємо повсякденно і без якого нам не обійтись.

На полях між Базаром і Язлівцем є невеличкі болотця, озера, з яких у дощовий чи сніговий рік витікає пересихаючий потічок. Цей потік у межах села підживлює джерела і протікаючи повз Червону криницю він отримав назву Червоного. Легенда про Червону криницю гласить, що в давні страшні часи, коли наші землі спустошувались дикою татарською ордою, і наше село було захоплено ними. Село спалили, старих людей повбивали, а молодих забрали в полон. Серед полонянок виділялась красуня Анна. Струнка, з руськими довгими косами, голубими, як волошки, очима. Багатий літній татарин, зупинивши на ній свій погляд, покликав її до себе і запропонував їй багато грошей і дорогих речей лиш би вона стала однією з його жінок. Горда Анна рішуче відповіла, що краще смерть, ніж неволя у чужій країні і що ніколи не залишить рідної землі. Розлючений татарин стяг голову красуні, щоб викликати страх і покору інших. Гаряча червона кров розплилась по всій воді, яка витікала з джерела. Здавалося, що не вода джерельна спливає у потічок, а чиста кров невинної дівчини-красуні. Із тієї пори люди почали називати ці джерела Червоною Криницею. Минула дійсність для нас стає легендою.

Є ще декілька версій походження назви тих джерел, які знаходяться у мальовничому видолінку історичного центру села. Згідно однієї з них недалеко від старої каплички у березі край дороги стоїть кам'яний хрест. На ньому вибито 1815 рік. Розказують старі люди, а вони чули від своїх дідів та батьків, що коли російські воїни повертались з війни 1812 року додому, то на цьому

місці відпочивали і поповнювали провіант. За свою красу долина разом з джерелами отримала назву червоної, тобто красивої.

Рис. 2. Витоки унікальних джерел і фрагмент річкової долини р. Джурин у середній течії

Третя версія є найменш поетичною і водночас найбільш вірогідною. Джерела витікають з червоного каменю, який науковці називають девонським пісковиком. В місці витoku джерел і вздовж потічка зосереджена велика кількість червоного каменю, який міг послужити поводом для назви всього урочища і його окраси – джерел, - Червоною криницею».

Такого роду джерело, яке розташоване на крутому лівому березі Джурини, та з якого беруть воду жителі наближених сіл, знаходиться неподалік с. Слобідка Заліщицького району. Легенда з уст Царик Г.С. гласить, що «Між селами Слобідка та Попівці Заліщицького району надзвичайно красива природа. Стоїш і не можеш намілюватися красвидами, які тебе оточують. Змійкою тягнеться шосейна дорога, з однієї сторони якої високі, але похилі горби, а з другої – глибокий обрив, а у самій долині блищить, наче дзеркальце, вузька смужка води, коли дивитись з дороги вниз. Але це не потічок, а річка Джурин, яка бере свій початок у селі Слобідка Джуринська Чортківського району, а впадає у Дністер. Береги річки тут низькі, а тому подекуди ростуть висока осока та рідко кущі верболозу.

Посередині гори біліє невеличка капличка, біля якої ростуть високі черешні та крислаті ясени. Вони ніби розмовляють між собою і розказують прихожим про далеку давнину. Під самою капличкою знаходиться джерельце, вода з якого витікає трубою попід землею біля дороги. Вода чиста і холодна. Це місце для джерельця та каплички посеред високої гори обрав ніби сам Господь. Горби порослі зеленою травою, в якій цвітуть різними кольорами польові квіти. Біля самого села Попівці – густий сосновий бір.

Коли побувати на вершині горбів, то сам собі не віриш: чи то сон, чи казка. Над тобою небесна блакить, а кругом, поки око сягне, видолінки, горбики, квіти, річка, людські городи, дерева, білі хати. Скрізь зелень різних відтінків. Легенду про капличку мені розповів старий чоловік, який стежив за чистотою околиці, а йому розказав дідусь, коли він був ще маленьким хлопцем. Колись поля і горби належали багатому панові. Пан був дуже скупим, нікого не любив. У нього працювало багато бідних людей, а їхні діти на схилах горбів пасли панські вівці, які приносили великий дохід.

Долиною сільські хлопчак пасли корови. В гарячі сонячні дні вони йшли до джерельця, яке було посеред гори, напиться холодної води. Якось один із хлопчаків побачив у воді образок із зображенням Божої Матері. Він намагався взяти його в руки, але коли тільки доторкнувся до нього, то образок зник, а на долоні залишився відбиток у вигляді хреста.

Хлопчик спочатку боявся розказувати про це будь-кому, але мама помітила, що син завжди задуманий і щось приховує від неї. Вона почала просити, щоб він розказав у чому причина його дивної поведінки. На кінець, хлопчик про все розповів, але дуже просив маму нікого нічому не казати. Не дивлячись на благання сина, мама не змогла зберегти таємниці. Вона розказала тільки сусідці, а сусідка сестрі, і так пішло з уст в уста, від села до села. Дізнавшись про джерельце люди почали ходити по воду, вважаючи її ліком своєї зболілої душі та тіла.

Панові це не сподобалось, адже люди м'яли траву навколо джерельця. Він наказав слугам закидати його камінням та перегноєм.

Минув деякий час. У пана сталася велика біда? Захворіла дочка, інші кажуть, то ніби сам пан осліп, до кого тільки він не звертався, всі були безсилі чим-небудь йому допомогти.

Одного разу панові приснився дивний сон, що ніби хтось каже йому: “Очисти джерельце, а чистою водою помий обличчя, а особливо очі, а на цьому місці збудуй капличку і постав в ній образ Матері Божої”. Все це зробив пан. А через певний період часу сталося диво: невіра своїми власними

очима побачив білий Божий світ.

З того часу пан не забороняв людям відвідувати капличку та набирати джерельну воду.

Спочатку капличка була дерев'яною, пізніше люди поклали кам'яну. Після війни, коли комунаки руйнували наші святині, зруйнували і капличку. Стіни розвалили, а образи, рушники розкидали по горі.

Пройшов певний час, односельці на цьому місці збудували таку ж маленьку цегляну капличку, поставили огорожу, біля 45 цементованих східок ведуть від дороги до каплички, кругом цвітуть квіти. Всередині каплички просто рай: різні образи, вишивки, рушники, ковбики, доріжки, статуетки – все це у різнокольорових квітах.

Кожного літа наша родина: діти, онуки, невістки їдемо до каплички помолитися за здоров'я, щоб Матір Божа дала нам усім добре життя та щасливу долю. Набираємо свіжої води, яка може місяцями стояти і завжди приємна на смак.

Хто б не йшов дорогою, ніколи не минає цього святого місця. І діти і дорослі піднімаються східцями до каплички Матінки Божої, щоб помолитися за здоров'я живих та відпущення гріхів померлим».

Джерела с. Базар, зокрема «Червону криницю» було досліджено у 1995 р. Дуткою О.І., а «Семенів потік» - Цариком Л.П. і Цариком В.Л. у 2015 р. і запропоновано до заповідання. Сьогодні вони входять в якості гідрологічних об'єктів до складу природно-заповідного фонду області.

Верхня частина річкового басейну Джурина займає територію від його витоків і до населеного пункту Полівці. Долина річки тут широка, донедавна заболочена менш врізається у прилеглу територію. Для неї характерним є наявність значної кількості малих приток та виходів джерельних вод. Тут збудовані два стави: у с. Джуринській Слобідці і с. Полівцях. Вони виконують водоакумулюючі функції і зарегульовують стік річки і її приток у верхів'ї басейну. У посушливі 2015, 2016 роки став на витках річки у Джуринській Слобідці повністю перехоплював воду верхньої її частини і це негативно відбилося на гідрологічному режимі річки як цілісної водної артерії.

Рис. 3. Джерела верхньої течії р. Джурин

Джурин потребує дбайливого відношення місцевих громад до його санітарно-епідеміологічного стану. Не маючи у своїй долині промислових підприємств, значних транспортних мереж, а відтак і навантажень, річка страждає від інтенсивного сільського господарства і забруднень побутового характеру. Розораність басейну річки складає 74,5%, 11,2% річкового басейну – це меліоровані землі, близько 3% зайнято під сільською забудовою і тільки 14,9% займають лучні ландшафти і 7,6% - лісові. Ці дані є свідченням вкрай розбалансованої структури земельних угідь, а відтак і активізації несприятливих природно-антропогенних процесів, таких як площинна ерозія, хімічне забруднення ґрунтів, активізація суфозійних явищ, зниження рівня ґрунтових вод в межах меліорованих земель.

Приуроченість стихійних сміттєзвалищ до схилів річкової долини, відпрацьованих кар'єрів, балок і навіть заплав річки і її допливів – це серйозна загроза забрудненню поверхневих і підземних вод. Антропогенізовані ландшафти річкового басейну потребують ренатуралізації і реалізації системних оптимізаційних заходів.

Не зважаючи на проблеми у сфері природокористування з допомогою громад, басейнових рад малі річки необхідно відроджувати, відтворювати їх самобутність, неповторність і привабливість і тоді ми з впевненістю і гордістю скажемо: «Це наші річки, біля яких ми з приємністю відпочиваємо і отримуємо естетичну насолоду».

Література:

1. Царик Л.П. Антропогенні зміни екосистеми річкового басейну Джурина господарською діяльністю / Л.П.Царик, О.В.Бакало //Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2017, №1 – С..
2. Царик Л.П. Напрямки ландшафтно-екологічної оптимізації у басейні р. Джурина / Л.П.Царик, О.В.Бакало //Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», 2016, №2 – С. 163-168.
3. Фондові матеріали НДЛ «Моделювання еколого-географічних систем» ТНПУ.

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РІЧКИ ЦЕНІВКИ

О.М. Шупарська

Олесинська ЗОШ I-III ст. с. Олесине Козівського району Тернопільської області
olesuno@gmail.com

Досліджено витoki та основні джерела забруднення річки Ценівки. Проведено дослідження води за основними гідрологічними показниками, а також рослинного і тваринного світу. Проведено аналіз екологічного стану річки та запропоновано ряд заходів для її збереження.

Ключові слова: спостереження, джерела, річка, річкова долина, гідрологічні дослідження, стічні води, вододіл, забруднення річки.

Постановка проблеми дослідження. Краса рідної природи - це чисті ріки, різноманітний рослинний і тваринний світ – все це зачаровує людей на Землі. Малі річки – один із важливих компонентів природного середовища, вони мають велике значення у житті та господарській діяльності людей. Ці водні ресурси є складовою частиною загальних водних ресурсів і часто бувають основним, а інколи і єдиним джерелом місцевого водозабезпечення. Малі водотоки і річки формують водні ресурси та сприяють господарській діяльності населення. Як стверджують науковці, нині на території України понад 22 тисячі малих річок. Ще кілька десятиліть тому ними називалася цифра понад 60 тисяч, причому якість води цих річок відповідала нормативам. Внаслідок постійно зростаючого промислового і побутового забруднення, розорювання та гідротехнічної меліорації водозборів і заплав, знищення лісів у долинах рік велика кількість водотоків і малих річок сьогодні знаходиться на різних стадіях деградації. Якість води в них постійно погіршується, більшості з них загрожує повне зникнення. Тому дослідження витоків та екологічного стану малих річок є досить актуальним. Актуальність даної тематики полягає у тому, що коли міліють великі ріки, то першу з причин цього слід шукати там, де розміщуються «капіляри» водної системи, а саме на малих ріках, поряд із цим необхідно розробляти і впроваджувати екологічні програми, які були б направлені на моніторинг і поліпшення якості води середніх і малих річок.

Матеріали результатів дослідження. Територія, де протікає річка Ценівка, розташована в південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, в межах Волино-Подільської плити. У фізико-географічному відношенні територія села та його околиць входить до складу так званого Тернопільського плато (підвищена слабо розчленована поверхня), яке є частиною Подільської височини. Поверхня плато в цьому місці високо піднята над рівнем моря. Тут розташовані неглибокі балки (10-15 метрів), в яких бере початок досліджувана річка Ценівка. У геологічній будові місцевості виявлено різноманітні осадові гірські породи, які утворилися з осадів колишнього моря, що було на цій території мільйони років тому. Великі пласти цих порід залягають майже горизонтально.

У рельєфі дана територія являє собою хвилясту, розчленовану балками рівнину з вузькими, витягнутими здебільшого із заходу на схід, вододілами, межиріччями. Значна абсолютна висота поверхні становить 390 метрів, а середня – 350 метрів. Поверхня досліджуваної території поступово понижується в західному напрямку.

В кліматичному відношенні дана територія характеризується всіма особливостями властивими для підзони широколистяних лісів західного лісостепу.

Протягом неогенового і четвертинного періодів кайнозойської ери поверхня області і

досліджувана територія, зокрема, формувалася під впливом вивітрювання, дії поверхневих і підземних вод. Саме на цей час припадає поява джерел, що стали витокami річки Ценівки.

Ценівка – річка в межах Козівського і Бережанського районів Тернопільської області, ліва притока Золотої Липи (басейн Дністра). Вона бере початок з боліт села Олесине та протікає через місцевість села Ценів, від чого і одержала свою назву. Річка має притоку Манівку та невеличкі потічки.

Довжина 27 км, площа водозбірного басейну 222 км². Похил річки 3,6 м/км. Річкова долина переважно V-подібна, в окремих місцях трапецієподібна, завширшки 1,8 км; глибина долини у пониззі 100-120 м. Заплава двостороння, завширшки 100 м, у пониззі заболочена. Річище завширшки до 10 м; місцями зарегульоване. Живлення мішане з переважанням снігового. Льодовий покрив нестійкий. Води річки використовуються для господарських потреб.

Пов'язуючи утворення джерел із геологічною будовою місцевості стверджуємо, що вони утворилися на схилах річкової долини внаслідок виходу на денну поверхню водоносного шару, що знаходиться над водотривким шаром, складеним із глини, вапняків і граніту. Ці джерела є постійнодіючими, своїми водами вони поповнюють річку Ценівку.

В результаті реалізації завдань проекту вдалося розчистити джерела у долині річки і спрямувати до основного русла, що дало змогу зробити її більш повноводною. Джерела живлять річку Ценівку, яка продовжує свій шлях за селом Олесине, прямуючи до Золотої Липи. Більшість джерел розташовані на лівому березі річки, в її долині. Вони мають різний характер: одні дають початок струмкам, інші мають вигляд ямок, треті – невеличкі болітця.

Частина джерел розміщена в районі досить крутого пагорба та виносять дзеркально чисту воду на поверхню. Вода досить холодна. Від джерел бере початок і малесенький струмочок, що губиться в густих травах, а в літню спеку зовсім пересихає.

Вода з підземних джерел стоїть поруч з такими вічними поняттями, як земля, хліб, вогонь. «Доброго путі й свіжої води!» - бажають люди на прощання один одному. Тому й оберігають вони джерела.

Досліджуючи джерело «Легка криниця» учасники проекту виявили, що з-під гори витікає до дванадцяти джерел, які живлять річку Ценівку. Вода в них дуже холодна, чиста, прозора. Здавна цю воду використовували для потреб господарства, прання білизни, вибілювання полотна. Вода тут ніколи не замерзає. Це джерело належить до найдавніших водних об'єктів у нашому селі. Саме навколо нього поселилися перші жителі села. З цього джерела, розміщеного на лівому березі, жителі частини села, яка називається «Закарпаття», утворили водозбірний басейн, з якого бере початок водопровід.

З надзвичайно чистою водою є джерело у Сенькові. На щастя, люди розуміють цінність води, тому джерела у селі прибирають, огорожують.

Учасники проекту провели ряд експериментів, які були спрямовані на вивчення фізичних властивостей води та дослідження її на наявність різноманітних живих організмів.

Для дослідження бралися проби води із джерел, які показали, що вода має чудові смакові якості, тому що у ній міститься досить велика концентрація солей-карбонатів. Це спричинює осад на стінках посудини при кип'ятінні. Після відстоювання води із джерел, на стінках посудини появився легенький світлий осад, який є свідченням того, що вода протікає крізь вапнякові породи. Вода із річкових джерел біля витоків залишила на стінках наліт із краплинками розчиненої глини. Щоб визначити якість води, учасники проекту занурили літрову пляшку із прозорого скла у джерельну воду, набрали в неї води і встановили, що колір її – прозорий, безбарвний, без запаху; смак – приємний, терпкуватий; вода – жорстка. Отже, вода з річкових джерел є чистою і придатною для використання. Температура, виміряна за допомогою термометра, становила +10°C.

У результаті реалізації завдань проекту вдалося розчистити джерела у долині річки і спрямувати їх до основного русла, що дало змогу зробити її більш повноводною. Проведені акції екологічного спрямування з очищення місцевих джерел, а саме: «Очисти джерело», «Дай джерелу життя», «Чиста річка», «Замулене джерело».

«Не можна двічі увійти в одну і ту ж річку», — сказав знаменитий грецький філософ дві тисячі років тому. У наш час ми розуміємо глибокий зміст цього висловлювання не тільки як метафори, розуміємо буквально - води, що нас оточують, дійсно, змінюються прямо на очах у результаті антропогенного впливу. Змінюються русла річок, їх водний баланс, хімічний та біологічний склад води. Виникла «проблема води» як одна з найважливіших у колі болучих екологічних проблем. З кожним днем зростає потреба людства у воді, а основне джерело її надходження – річки, на жаль, міліють, пересихають, забруднюються.

Життя річкам України дають джерела, кількість яких на сьогоднішній день зменшується, особливо в останні посушливі роки. Тому одним із напрямків нашої роботи є відновлення та впорядкування місцевих джерел, що живлять річку Ценівку. Розподіливши завдання, учасники проекту взялися до роботи. Розкопали лопатою джерельця далі від схилу, щоб земля, яка підмилася водою, не падала у джерело. Хлопці вибирали та викидали важкий ґрунт, черпали казанками болото, розчищали лопатою дорогу струмку до річки. Стінки джерельця закріплювали дерев'яними палицями, щоб ґрунт не осипався. Дівчата вправно зробили огорожу із верболозу. Місце, де б'є джерело, обклали камінням, яке знайшли на березі річки. Вкопали кілок, на який повісили кухлик, щоб кожний подорожній міг напиться студеної води. Біля джерела посадили кущі калини, коріння яких буде утримувати землю, а крона – притінятиме від жагучого сонця життєдайну воду джерельця. Виконана робота принесла не лише задоволення, а й усвідомлення того, що очищене джерело буде корисне іншим людям, підтримає повноводність Ценівки.

Для дослідження якості води річки Ценівки бралися проби із річки, котрі показали, що вода запаху не має. Вона прозора, але з легким помутнінням. Чистота води річки була різною протягом дня. Найчистіша - вранці, ближче до вечора - забруднена. На чистоту води у річці впливає діяльність населення села Олесине, природні погодні умови (дощі і грози сприяють попаданню забрудненої води у річку).

Для визначення розчинення у річковій воді різних речовин був проведений відстій води із річки. Вода з самої річки при відстоюванні дала наліт із твердих темних частинок, які мали різне походження та на поверхні води була масляниста пляма. Простий експеримент показав, що найчистішою є вода джерел та малих водойм, які віддалені від населених пунктів.

Учасники проекту, досліджуючи рослинний світ, виявили, що він представлений на берегах річки такими видами: верба, липа, береза, ясен, в'яз, ліщина, бузина, глід, калина, кропива, лопух звичайний, пирій, подорожник, калюжниця болотна, фіалка триколірна, анемона, звіробій, дзвіночки, деревій, першоцвіти. На берегах річки Ценівки, де є заболочені ділянки, ростуть осока, рогіз, хвощ польовий та річковий, м'ята кінська, поширені вербові зарості, терен, шипшина, а серед трав: мати-й-мачуха, ромашка, фіалка триколірна, кульбаба, кропива дводомна і кропива собача, білоцвіт весняний, анемона, рідше конвалія. На мілководді росте очерет, калюжниця болотна. Калюжниця болотна – рослина, що росте на березі річки, утворює яскраву золотисту кайму ряним цвітінням і великими квітками. Цвітуть на берегах річки біло-жовто-сині квіточки фіалки триколірної. Старожили кажуть, що білий колір – то знак весільний, знак єднання двох закоханих; жовтий – знак розставання, вічної розлуки з життям; синій – колір неба, під яким рости і цвісти цій квітці та розповідати людям про велике кохання. На берегах Ценівки росте мати-й-мачуха, рослина з повзучим товстим кореневищем. Вона багаторічна, цвіте у березні-квітні, рослина лікарська, медоносна. Листки і квіти використовують у народній медицині.

Прикрашені водними і вологолюбними рослинами, береги річки стали затишним куточком для відпочинку і, звичайно, гордістю мешканців села. На берегах Ценівки ростуть верби, їх коріння проникає у землю на 2,5–3 м, сягаючи водоносних шарів. Могутня коренева система верб розростається і в усі боки (до 70 см за рік) та сягає далеко за межі крони. Виявляється, що верба - відмінний біологічний дренаж. Вона є природним фільтром різних домішок, що містяться у водах річок. Ясен – дерево з ажурною, високо піднятою кроною і струнким стовбуром, з ясно-сірою гладенькою корою, яка на старих деревах стає дрібнотріщинуватою. Пагони сірувато-зелені з вугільно-чорними великими бруньками, листки завдовжки до 40 см., квітки зібрані у більш-менш щільні суцвіття. Довговічна, швидкоросла, тіньовитривала рослина. Зустрічається на берегах річки вільха, в'яз та клен.

У теплу пору року розвивається велика кількість водоростей та водяних вищих рослин, мікроорганізмів, особливо у маленьких водоймах. Вода «зацвітає». Відчутний легкий запах, що свідчить про застій води.

Досліджуючи фауну вздовж потоків, члени учнівської експедиції виявили місця поширення лелек, ондатри. В Україні лелека вважається вісником весни, його шанують і люблять люди. Він символізує чистоту, благочестя, є охоронцем домашнього вогнища. На берегах зустрічається ящірка прудка, жаба очеретяна, водяні щурі, комарі, різні види молюсків

Річка Ценівка – невелика, на її берегах немає промислових підприємств. Воду річки використовують переважно для побутових потреб. Її значення неоціненне у природі. Адже і наша Ценівка, і сотні, тисячі таких малих річок, струмків дають життя великим річкам, служать вічному рухові - кругообігу води у природі, забезпечують життя на Землі.

Потоки, які несуть свої води через територію рідного краю, для мешканців як села Олесине,

так і інших сіл, через які протікають, мали у минулому важливе значення. Чисту воду селяни пили й використовували для різноманітних сільськогосподарських потреб. На мальовничих берегах білили полотно, відпочивали після важкої роботи.

У даний час екологічний стан річки поганий. На берегах місцевих водойм часто можна побачити сміттєзвалища. У річку Ценівку потрапляють побутові відходи та каналізаційні стоки мешканців села. Тому важливою є проблема раціонального використання водних ресурсів, охорона їх від забруднення, адже запаси прісних вод обмежені, а їхнє споживання постійно зростає.

Щодо витоків ріки Ценівки, які були предметом дослідження, то слід зауважити, що екологічний стан досліджуваних об'єктів бажає бути кращим. Дані джерела знаходяться у районі населеного пункту, а також посеред земельних ділянок, які щороку засівають сільськогосподарськими культурами; на полях використовують мінеральні добрива та засоби захисту рослин, які шляхом природного стоку потрапляють до витоків річки Ценівки.

Вивчаючи джерела та річку, учасники проекту дійшли висновку, що основними забруднювачами води є жителі сіл, через які протікає річка. Вони викидають у річку сміття та виливають гноївку з власних господарств, також на берегах і поблизу джерел нерідко миють машини, внаслідок чого залишки бензину та моторних мастил потрапляють у річку. Береги використовують як пасовища, що шкідливо впливає на берегову лінію. Худоба під час пересування осушає береги, засипає розчищені джерела. Все це призводить до забруднення води.

Тому у школі постійно діє екологічна агітбригада, яка веде роз'яснювальну роботу серед учнів школи та населення.

У процесі реалізації проекту «Витоки і екологічний стан річки Ценівки» в рамках еколого-краєзнавчого конкурсу «Твій рідний край» учасники зробили звернення до жителів села Олесине із закликом не викидати у річку сміття і побутові стоки, не забруднювати і не захаращувати русло. Учасники проекту взяли участь в екологічних акціях «Очисти джерело», «Дай джерелу життя», «Чиста річка», «Замулене джерело», під час яких допомагали місцевим жителям прибирати береги річки та русло від побутового сміття, розчистили та впорядкували місцеві джерела, провели анкетування серед школярів і жителів села щодо визначення рівня їх екологічної культури.

Матеріали проекту дозволили глибше і повніше опанувати знання про водні ресурси своєї місцевості, поновили та збагатили краєзнавчий матеріал школи.

У результаті проведеного моніторингу місцевих водойм, їх дослідження, а також опрацювання літературних, усних джерел було зібрано багато інформації про природу, екологічний стан річки Ценівки і потічків, які належать до басейну Золотої Липи; активізувалася природодослідницька та природоохоронна діяльність, сформувався розуміння того, що ми є відповідальними за екологічну долю «малої батьківщини».

Висновки. Враховуючи важливість існування малих річок для належного функціонування всіх елементів довкілля, доцільно об'єднати зусилля органів влади, місцевого населення та школярів для пошуку спільних та дієвих рішень для охорони малих річок, які є гарантією та індикаторами доброго стану довкілля.

Література:

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / Відп. ред. О.М. Маринич – К., 1989
2. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. «Географія Тернопільської області».
3. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С. «Основи екологічних знань», Київ «Либідь», 1997 рік.
4. Косовець О., Дугінов В. Деякі питання з історії гідрохімічних досліджень річок України // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. Науковий збірник / Відп. редактор В. К. Хільчевський. – Київ: Ніка-Центр, 2000. – Т. 1. – С. 12 -16.
5. Ковальчук І. Географічні дослідження річок і річкових долин в Україні // Історія української географії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. - Тернопіль: 2007. - С. 76-80.
6. Малі річки України: Довідник / А.В. Яцик, Л.Б. Бишовець, Є.О. Богатов та ін.; за ред. А.В. Яцика. – К.: Урожай, 1991.
7. Методика з упорядкування водоохоронних зон річок України / Міністерство екології та природних ресурсів України. – К.: УкрНДІВЕП, 1999.
8. Левківський В.С., Хільчевський В.К., Ободовський О.Г. та ін.. Загальна гідрологія.- К.:Фітосоціоцентр, 2000. - 264с.
9. Ющенко Ю.С. та ін. Загальна гідрологія. Навчальний посібник.-Чернівці: Зелена Буковина.- 2005.- 368с.

ЕКОЛОГО-ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОЛИНИ Р. ДЖУРИН

Петро Царик*, Леся Царик**

**Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра географії України і туризму, м. Тернопіль вул. М. Кривоноса, 2а*

Pitertsaryk@gmail.com

*** ТНВК ШЕЛ №9 ім. І.Блажкевич, м.Тернопіль,*

Tsaryklesya@gmail.com

Розглянуто роль еколого-туристичних маршрутних досліджень долини р. Джурин у 2008, 2015 і 2017 роках. Проведено порівняння екологічного стану та туристичного потенціалу долини річки Джурин в ці роки. Виявлено основні проблеми і перспективи запровадження ощадливого природокористування долини р.Джурин.

Ключові слова: еколого-туристичні дослідження, природокористування, річкова долина, річковий басейн, р. Джурин.

Малі річки – один із важливих компонентів природного середовища, вони мають велике значення у житті та господарській діяльності людей. Їхні водні ресурси є складовою частиною загальних водних ресурсів і часто бувають основним, а інколи і єдиним джерелом місцевого водозабезпечення, що визначає розвиток і розміщення місцевих водокористувачів. Малі водотоки і річки формують водні ресурси, гідрохімічний склад та якість води середніх і великих річок, є складовими природних ландшафтів, сприяють господарській діяльності населення. Внаслідок постійно зростаючого промислового і побутового забруднення, розорювання та гідротехнічної меліорації водозборів і заплав, знищення лісів у долинах рік велика кількість водотоків і малих річок сьогодні знаходиться на різних стадіях деградації. Якість води в них постійно погіршується, більшості з них загрожує повне зникнення. Для охорони малих річок необхідно запроваджувати системи замкнутого водопостачання, відновлення водоохоронних зон, запровадження ощадливого природокористування в межах річкового басейну, створення басейнових комітетів для моніторингу екологічного стану. Тому дослідження екологічного стану малих річок для організації туристсько-рекреаційної діяльності є досить актуальним.

У туристичному відношенні малі річки часто виступають як рекреаційні території, що використовуються для місцевих видів туризму: відпочинку вихідного дня, спортивного рибальства, пішохідного, пізнавального туризму тощо.

Долина р.Джури цікава для дослідження як з екологічної, так і туристичної точки зору, тим більше що останнім часом все популярнішим стає екологічний та сільський зелений туризм, як такі, що відбиваються на природних територіях і не шкодять навколишньому середовищу.

Перше натурне дослідження долини р.Джури було організовано навесні 2008 року викладачами кафедри географії України і туризму Цариком П.Л., Заставецьким Т.Б. та студентами географічного факультету спеціальності «Туризм». Завданням пішого походу було обстеження долини р. Джури від місця злиття її верхніх частин (Лужника та власне Джурина) вище за течією від с. Джури (Чортківський район) до впадіння у р. Дністер, що у селі УстечкоЗаліщицького району. Загальна довжина маршруту становила близько 50 кілометрів. Основною метою походу було виявлення цікавих туристичних об'єктів, оцінка загального туристичного потенціалу, екологічного стану долини річки.

В процесі дослідження було виявлено певні закономірності, завдяки яким долину річки Джури можна поділити на три чітких відтинки:

- верхній – від витоків до межі між селами Палашівка і Базар Чортківського району. Він характеризується досить широкою пологою долиною річки, населені пункти знаходяться в долині р.Джури, що викликає незадовільну екологічну ситуацію через розораність заплави (місцями майже до урізу води – між городом і річкою неможливо пройти пішому туристу), складування біля річки відходів сільськогосподарського виробництва (в тому числі і продуктів життєдіяльності тварин), вирощування просапних культур та застосування отрутохімікатів в безпосередній близькості до води. Між населеними пунктами ситуація дещо краща – територія здебільшого залужена, орних земель немає. Викликає занепокоєння лише випадки миття автотранспорту поблизу річки або безпосередньо в річці.

• середній – від верхньої межі с. Базар до нижньої межі с.Кошилівці. Долина на цьому відтинку набуває каньйоноподібного характеру, населені пункти, які, як і в першому випадку знаходять в долині річки та її приток. Екологічні проблеми приблизно такі самі як і на верхньому відтинку. Крім того було помічено кілька стихійних сміттєзвалищ в долині р.Джурин. З туристичної точки зору цей відтинок є більш привабливим через збільшення амплітуди висот, краєвидності території, наявності кількох цікавих об'єктів – джерел «Червона криниця», «Семенів потік», «Св. Анни» тощо, часткового заліснення схилів (після с.БуряківкаЗаліщицького району).

• нижній – від межі с.Кошилівці до впадіння у р. Дністер. Цей відтинок характеризується покращеною екологічною ситуацією і значним туристсько-рекреаційним потенціалом. Долина каньйоноподібна, схили заліснені. заплава залужена. Населені пункти винесені за межі річкової долини. В долині знаходять численні джерела, відслонення гірських порід, Червоногородський водоспад, травертинові скелі, гроти тощо. Єдиним населеним пунктом, що знаходиться у долині р.Джурин є с. Устечко у самому нижньому відтинку річки. (рис. 1,2.)

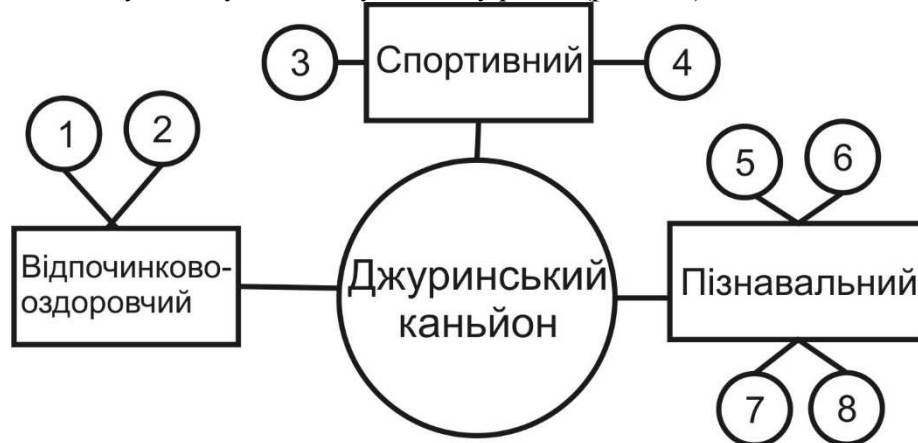

Рис.1. Рекреаційні об'єкти і види рекреаційних занять «Джуринського каньйону»

- 1. Унікальний мікроклімат та ландшафти каньйоноподібної долини Джурини.
- 2. Стаціонарний заміський оздоровчий табір «Ромашка».
- 3. Печери та гроти («Джуринська», «Поросячка», грот «Відлюдника» тощо).
- 4. Перспективні траси для гірських велосипедів, квадроциклів, мотоциклів тощо.
- 5. Існуючі та перспективні туристичні маршрути для велосипедних та піших туристів.
- 6. Екологічна стежка "До Червоногородського водоспаду".
- 7. Руїни замку та костелу.
- 8. Виходи корінних порід у вигляді відслонень.

Найбільш унікальною з точки зору рекреаційної привабливості є місцевість біля с. НирківЗаліщицького району – Джуринський (Червоногородський) каньйонз однойменним замком та водоспадом. Залишки замку початку XIX ст. на сьогоднішній день знаходять у жалюгідному стані, зазнають руйнації. Наразі екскурсійне відвідування замку не рекомендоване через високу ймовірність обвалу споруди. Поблизу замку розташовані руїни костелу, каплички на старовинному цвинтарі. Але головною принадою долини (окрім неймовірних краєвидів) є найвищий на рівнинних річках України Червоногородський водоспад, розташований на р. Джурин (висота обох каскадів складає 16 метрів). Долина є місцем масового відвідування рекреантами, кілька років проводився фестиваль «Джурин-фест». Поблизу є кілька печер (Джуринська, Поросячка), функціонує екологічна стежка в межах НПП «Дністровський каньйон».

Все це зумовило перспективи розвитку різноманітних видів рекреаційних занять, зокрема: пізнавального, пішохідного, кінного прогулянкового туризму, є перспективи розвитку велосипедних, мотоциклетних, квадроциклетних, гірських трас через значну пересіченість місцевості, спелеотуризму, наукового, оздоровчого, сільського зеленого, агротуризму тощо.

Згідно різних видів оцінки рекреаційних ресурсів Джуринський каньйон посідає одне з провідних місць на території Тернопільської області, має значний рекреаційний потенціал і перспективи розвитку туристичної та рекреаційної діяльності. Головним завданням розвитку рекреаційної діяльності у каньйоні Джурини є збереження природної рослинності, винесення інфраструктури за межі каньйону (в села Нагоряни і Нирків), розбудови мережі екостежок,

оглядових майданчиків, прокладання та маркування на місцевості туристичних маршрутів тощо.

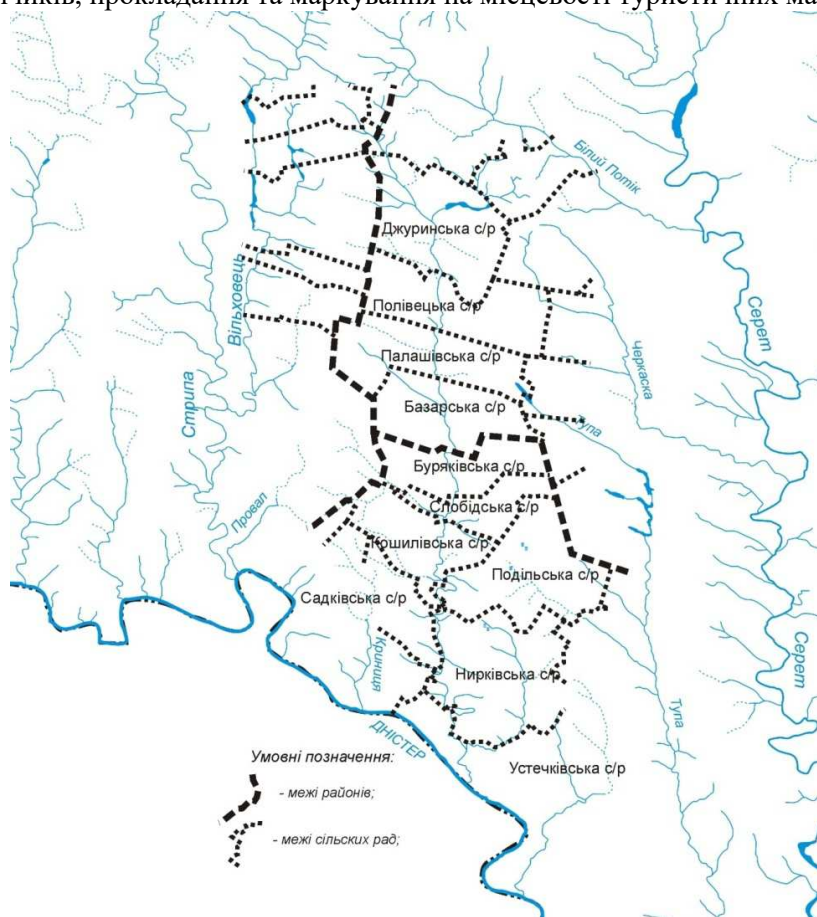

Рис. 2. Басейн р. Джури у розрізі сільських рад

У 2015 та 2017 роках було проведено повторні дослідження долини р. Джури (автомобільна подорож) проф. Цариком Л.П., доц Цариком П.Л., аспіранткою кафедри геоекології Бакало О.Д., вчителькою Царик Л.В. Маловодні роки (2015-2017) спричинили катастрофічне падіння рівня і обміління р. Джури. Став у с. Джуринська Слобідка зменшився у площі із майже 50 га до 6-7 га, верхів'я річки відступили від місць витоків на кілька кілометрів, набули пересихаючого характеру. В населених пунктах, що знаходяться в долині річки в криницях майже повсюдно зникла вода, ширина річки подекуди зменшилась на 4-6 метрів, глибина у більшості досліджуваних місць сягала не більше 50 см при ширині до 2 метрів. Більшість приток, що впадали та живили річку повністю або частково пересохли. У с.Базар майже повністю пересохли джерела «Червоної криниці» (у водні роки з них витікав потік шириною до метра і глибиною 30-40 см), пересохли також джерела і потік поблизу с.Кошилівці (рис.3.) (у водні роки ширина до метра глибина 50-80см). надзвичайно обмілів Червогородський водоспад.

Рис. 3. Потік поблизу с. Кошилівці

А також, дуже великою проблемою є відсутність централізованих сміттєзвалищ, адже по усій території басейну річки розкинулись невеликі ділянки з сміттям (пластикові та скляні пляшки, целофан тощо), аналогічна ситуація і з самою річкою Джурином, в річці знаходиться крім великої кількості обламаних гілок, які перекривають вільний рух води вздовж річища, і значна кількість сміття безпосередньо у річищі.

В цілому можна стверджувати, що стан р.Джурина за останні роки значно погіршився, зменшилась водність, зникли деякі привабливі джерела, збільшується засміченість долини. Проблемою стає надмірна туристична завантаженість Червоногородського каньйону, неощадливе ставлення місцевого населення до унікальних рекреаційних ресурсів долини малої річки. На часі настала необхідність запровадження дієвого громадського моніторингу річкової долини – створення річкових комітетів з представників інтелігенції, влади, громадських активістів

Література:

1. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу / Л.П.Царик, Г.В.Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
2. Царик П.Л. Регіональний ландшафтний парк "Загребелля" в системі рекреаційного і заповідного природокористування // П.Л.Царик, Л.П.Царик. – Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2013. – 186с.
3. Царик П.Л. Потенціал та ризики рекреаційного використання Джурина каньйону. / П.Л. Царик, Л.П. Царик // Наукові засади природоохоронного менеджменту екосистем каньйонного Придністров'я: матеріали Другої міжнародної наук.-практичної конференції . – Чернівці: ДрукАрт, 2017. – С. 157-158.

УДК: 379.852

«СВІТ ПІД КАМ'ЯНИМ НЕБОМ» ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ ПЕЧЕРАМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тетяна Єрмакова

*Технічний коледж ТНТУ ім. І. Пулюя, м. Тернопіль
tetermakova@gmail.com*

На українській землі багато таємничого й незвіданого. Але під нею – ще більше. Землі на Тернопільщині повсюди пронизані дивовижними кам'яними лабіринтами: глибокими, довгими, заплутаними ходами. Загадкова і самотня краса печер завжди приваблювала до себе екстремалів та любителів незвіданого, прекрасного, живописного. Їх вражаюча незаймана природа щоразу дивує, захоплює з першого погляду навіть бувалих мандрівників та запам'ятовується на все життя.

На Тернопільщині відомо понад сто печер. Серед них є такі гіпсові гіганти, як Оптимістична (протяжність досліджених ходів сягає 240 км), Озерна (138 км), Млинки (42 км), Кришталева (23 км). Печера Вертеба, відкрита в 1823 році, відома знахідками керамічних рештків трипільської культури. За це її називають Наддністрянською Помпеєю. Пропонуємо здійснити подорож у підземну казку. Подорож розрахована на три дні і проходить за маршрутом Тернопіль – Сидорів – Залісся (печера Млинки) – Скала-Подільська – Кривче (печера Кришталева) – Королівка (печера Оптимістична) – Більче-Золоте (печера Вертеба) – Монастирок – Микулинці – Тернопіль (рис.1). Фактично з печери Млинки починається спелеологія Тернопілля. У 1960 році в одній із перших спелеологічних експедицій почалося дослідження Млинків, яке триває і в наш час. Понад двадцять мільйонів років тому в тортонському віці неогенового періоду південно-західна частина Руської геологічної платформи була вкрита мілководним епіконтинентальним морем. З часом воно мілішало, відступало, роздіблювалося на багато відокремлених водоймищ — лагун, їх дно вкрили значні осадові товщі гіпсів. Минуло ще мільйони років.

Древнє море зникло, залишивши у своїй улоговині величезні гіпсові відкладення, на які згодом нашаровувались інші породи.

Наприкінці неогенового періоду, майже мільйон років тому, в зв'язку із горотворенням Карпат та повільними, так званими епейрогенічними рухами Волино-Подільської плити, гіпсові товщі розсіклися густою сіткою тектонічних тріщин. По них циркулювали води, розмиваючи порівняно легкорозчинний гіпс. Тріщини перетворилися в широкі підземні канали, галереї, зали, утворюючи складні системи — лабіринти. І знову минають тисячоліття...

У результаті заглиблення русел рік рівень ґрунтових вод знизився настільки, що печери

звільнилися від води, стали сухими [4].

Проте формування печер повністю не припинилося.

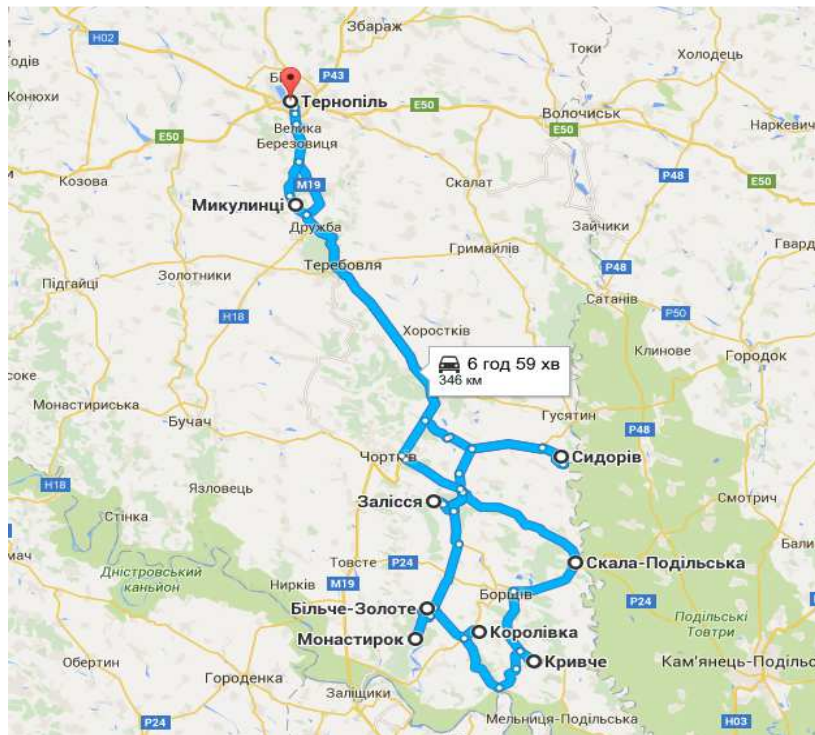

Рис. 1. Схема маршруту

Рис. 2. Натічні форми в печерах.

Природа «оздоблює» свої підземні палаци. Разом із дощовими і талими водами, що проникають у печери крізь прошарки вапняків, під землю заносяться карбонатні сполуки, які протягом багатьох сотень і тисяч років утворюють різноманітні натічні форми: сталактити, сталагміти, драпіровки, колонії (Рис. 2).

На гострих виступах кам'яних блоків, на стінах ходів, де інтенсивно конденсується волога, виростають чудові у своїй витонченій будові друзи гіпсових кристалів (Рис.3).

Першу згадку про печеру Кришталеву дослідники знайшли в книзі польського священика Габрієла Ржачинського, яка була надрукована в 1721 р. В цій печері проходили і перші пошуково-рятувальні роботи ще у 1908 р. [2].

Печера Оптимістична – найдовша печера в світі, розташована у товщі гіпсів. Також це найдовша печера Європи та друга за величиною у світі. Крок за кроком вона відкриває свої таємниці дослідникам. В печері створено єдиний і неповторний мінералогічний музей, де зібрані всі печерні утворення, які можна побачити в гіпсових печерах. Це чудовий приклад, як можна створити музейну експозицію, не руйнуючи цілісність і крихкість підземного світу, без виносу на поверхню

печерних утворень і печерної краси [3].

Рис. 3. Кристали гіпсу в Подільських печерах

В селі Монастирок, розташованому над мальовничим каньйоном річки Серет, знаходиться те, що примушує швидше битись серце – давньослов'янський храм «Язичницька святиня» IX століття поруч з старенькою церквою (XVIII ст.). Він використовувався не тільки ранніми християнами, а ще

Рис. 4. Давньослов'янський храм в с.Монастирок

й язичниками. Про це свідчить жертвний камінь, розташований перед входом. Ця величезна брила стоїть на трьох кам'яних підставках [4].

Висновок. Вашій увазі запропонований маршрут, прийнятний для людей різних вікових категорій. При його розробці враховано зміну фізичного та психологічного навантаження на учасників. Складні ділянки маршруту чергуються з легкими. Для зміни візуального ряду, окрім геологічних об'єктів, маршрут охоплює цікаві історико-архітектурні та природничі надбання Тернопільської області (рис. 4)

Література:

1. Дублянський В.Н., Ломаев А.А. Карстовые пещеры Украины. – К: Наук. д., 1980 р. - 177 с.
2. Зімельс Ю.Л. Печера Кришталева. – Тернопіль: Колір Принт, 2008р, 98 с.
3. Печера Оптимістична. /Укладачі Юдіна Н., Маркович Б., Ткачук Г./-Львів, 2008р, 78 с.
4. Радзівський В.О. Підземний дивосвіт Тернопілля. – Тернопіль: Колір Принт, 2007р, 51 с.

Tanya Yermakova «THE WORLD UNDER A STONE SKY» EXCURSION ROUTE AROUND THE CAVES OF TERNOPIL REGION

In the given work the features of labyrinth gypsum caves Podolsko-Bukovyna karst area are described and an excursion route around the caves of Ternopil region is created.

УРОЧИЩЕ МУРОВАНА – ПЕРЛИНА ІЛОВИЦЬКОГО КРАЮ

О.І. Гришук, С.І. Кумчик, С.С. П'ятницька

*Великоіловицький навчально-виховний комплекс «загальноосвітній навчальний заклад І-ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» імені Г. М. Петрука-Попика Шумського району Тернопільської області, 47 110, Україна, Тернопільська область, Шумський район, с. В. Іловиця, вул. Миру, 2
ivfnchuk17@ukr.net*

Село Іловиця - одне з найдавніших . Перша літописна згадка про село датується 1490 роком у записках актів Кременецького замку , як село Яловиця, яким управляв поміщик Яловицький (9 липня 1463 рік). Різноманітний рослинний світ. На території можна побачити широколисту і дрібнолисту липу, звичайного дуба, гостролистого клена . З кузових зустрічаються глід, шипшина, бузина, терен, ліщина. На лугах і в горах багато лікарських рослин: полин, звіробій, стародуб, материнка, м'ята, безсмертник , конвалія , медвежі вушка, череда, первоцвіт. Коли приходить весна в лісі зацвітають підсніжники, фіалки, проліски, ряст, конопельки, сон-трава, медунки, дзвіночки. Влітку багато ягід: суниця, чорниця, малина, ожина , бруслина . Восени наші ліси багаті на гриби . Але у зв'язку з масовою вирубкою лісів та зміною клімату чисельність первоцвітів неухильно скорочується, що може привести до повного їх зникнення.

Ключові слова: *с.Іловиця, урочище Мурована, первоцвіти, екологічне виховання.*

Постановка проблеми. Екологічне виховання молоді – важлива складова загальної освіти й надзвичайно важливий чинник розвитку гуманістичного суспільства. В рамках еколого – краєзнавчого проекту «Твій рідний край » вчителем географії Гришук О.І. було організовано експедицію з метою дослідження та вивчення природних особливостей урочища Мурована, що знаходиться на території села Мала Іловиця Шумського району Тернопільської області. Учні Великоіловицького НВК ім. Г.М. Петрука - Попика спрямували свою діяльність на поліпшення екологічного стану природних об'єктів (урочищ) на території села та збереження первоцвітів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексних досліджень урочища Мурована не здійснено. Окремі аспекти природи Шумщини вивчали Г.Петрук [4], працівники Шумського краєзнавчого музею та бібліотеки [5]. До цього часу були відсутні дослідження даної території Іловицького краю.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даною роботи є дослідження природних особливостей урочища Мурована, що знаходиться на території села Іловиця; описати первоцвіти, поширені в урочищі, та пробудити інтерес вивчення до природи рідного краю, виховувати бережливе ставлення до природи. Учасники проекту поставили перед собою завдання описати первоцвіти поширені в урочищі, і пробудити інтерес до вивчення природи рідного краю.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження було урочище Мурована у с. Мала Іловиця. Дослідження проводилися з 2015 по 2017 рік. Спостереження за популяціями Підсніжника білосніжного, Рястувеликого та Конвалії показали, що кількість рослин зменшилася. Під час роботи нами було використано метод пробних ділянок. Суть якого полягає в підрахунку рослин на дослідній території. Для прокладання маршруту використовувався фрагмент карти Шумського району (рис.1). Щоб дізнатися про історію урочища ми зустрілися із місцевим старожилом. Під час зустрічі із місцевим жителем Божуком М.О. нам стало відомо, що до 1940 року в урочищі ріс великий дубово-грабовий ліс, а також те, що цю територію використовували як сільськогосподарські угіддя.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Шлях ми розпочали від НВК, рухались центральною дорогою у східному напрямку через річку Іловку до села Мала Іловиця, далі дорога повертає на південний схід і веде в урочище Мурована.

Кожен куточок Шумщини є суцільною історією. Не є винятком і село Іловиця, по всій території якого є велика кількість історичних та природних місць та пам'яток . Одним з таких таємничих куточків є урочище Мурована, яке зачаровує своєю красою.

Зустрівшись із місцевим жителем Божуком Мефодієм Остаповичем , ми дізналися що до 1940 року в урочищі ріс великий дубово - грабовий ліс, який розділявся невеликими смугами беріз. Як розповів Мефодій Остапович, «на території урочища росли такі велетенські граби і дуби , що і пара коней з місця не зрушить". У 50-х роках частину лісів урочища вирубали і цю територію використовували як сільськогосподарські угіддя. Пізніше через несприятливі умови для сільського господарства самосів запустили під ліс.

Рис. 1. Фрагмент карти Шумського району

Протягом тривалого часу чимало людей цікавились походженням назви урочища. Інтерес до цього мікротопоніма не згас і сьогодні. За словами пана Мефодія, «старі люди казали, що свою назву воно дістало від місця знаходження (а знаходиться урочище між великими горбами, які наче «мури» захищають його, і має воно лише один вхід), що і вплинуло на формування флори і фауни цієї місцевості. У долинах урочища місцеві жителі палили вапниці, тут же випалювали і вугілля, навіть сьогодні можна знайти кусочки вугілля тих часів.

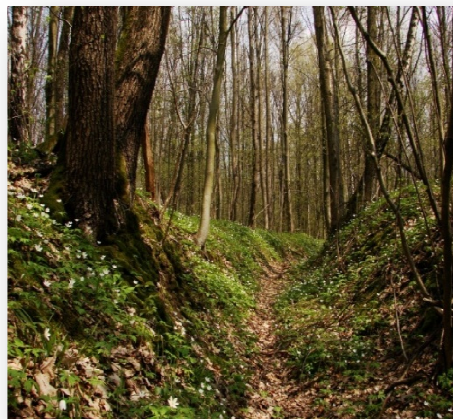

Рис. 2. Схили урочища Мурована

Урочище Мурована знаходиться на північному сході від села Мала Іловиця Шумського району Тернопільської області. (рис.2) Його площа – 43га. На півночі Мурована межує із урочищем Запустом, яке переходить у так званий у народі «Ганчин горбочок». Урочище умовно поділене на 4 долини, розділені дорогою, – Розділ, Провалля, Вуглярки, Біля криничок. А на південному заході Мурована межує з урочищем Гострогіркою і тягнеться вздовж нього.

Однією із дивовижних долин урочища є Розділ, який ніби розділяє його (звідси і назва) і плавно переходить у долину Провалля. Ці дві долини відрізняються не тільки своєю назвою, а й рельєфом.

Розділ – це долина площею 12га з пологим горбом висотою близько 50м, який різко переходить у глибокий яр. Рослинний світ представлений в основному грабово – березовими

насадженнями, площа яких на сьогодні різко скоротилась, серед підліску можна побачити кущі калини, ліщини, шипшини, горобини; поширені також різні види трав'янистих рослин, серед яких зустрічаються як лікарські, так і отруйні рослини. Деякі з них є рідкісними і занесені до Червоної книги.

Унікальною особливістю долини є те, що уже протягом 80-90- та років жителі села можуть милуватися дивовижною красою первоцвітів: - підсніжників білосніжних, популяція яких облюбувала собі місце на вершині долини Розділ, рясту бульбастого, рясту порожнистого, анемони дібрової, медунки, печіночниці, які суцільним «килимом» вистилають схили горбів та долини ярів. У пониззях можна зустріти невелику популяцію конвалії.

Долина Вуглярки отримала свою назву саме через те, що там випалювали вугілля. А долина Біля криничок – через велику кількість джерел, які забезпечували урочище вологою, що сприяло формуванню різноманітного рослинного світу. Площа долин – 22 га. Лісові насадження в основному представлені ділянками сосни європейської, граба звичайного, берези звичайної.

Рис. 3. Площа, яку займають рослини

Рис. 4. Кількість рослин на 1м²

Урочище Мурована стало «домівкою» для різних видів тварин: тут можна зустріти кабана дикого, козулю, лисицю, борсука, зайця, ласку, тхора, летючу мишу, вовка сірого, сову, дятла малого, сойку; для багатьох плазунів (мідянки, вужа, різних видів гадюк), а також для земноводних та членистоногих.

Провівши спостереження та деякі дослідження, ми виявили, що чисельність первоцвітів в урочищі Мурована різко скоротилась. У долині Розділ протягом трьох років учні нашого НВК підраховували кількість рослин на 1 м² та вимірювали площу, яку займає популяція. Чисельність

популяції підсніжника різко скоротилась, хоча площа не змінилась, це відображено на діаграмах.

Ми провели підрахунок рослин: підсніжника, конвалії, рясту великого. Кількість підсніжників на 1м кв. у 2015 році становила 36 рослин, у 2016 – 32 рослини, а у 2017 – 25. Бачимо, як різко зменшилась популяція підсніжника у цьому році. На діаграмі це позначено синім кольором. Кількість конвалії на 1м кв. у 2015році становила 64 рослини, у 2016 – 57 рослин, а у 2017 – 41. Знову спостерігаємо різке зменшення популяції конвалії протягом трьох років. На діаграмі це позначено червоним кольором. Кількість рясту великого на 1м кв. у 2015році становила 61 рослину, у 2016 – 54 рослини, а у 2017 – 48. Популяція рясту протягом трьох років також зменшується. На діаграмі це позначено зеленим кольором.

Дана діаграма відображає зміну кількості рослин , а саме таких первоцвітів як ряст бульбастий, анемона дібровна, печіночниця, медунка на 1 м². За 2015 – 2017 роки майже не змінилась чисельність рясту бульбастого (зменшилась на 18 рослин на 1 м²), анемони дібрової (зменшилась на 9 рослин), печіночниця (на 10 рослин), медунки (на 8 рослин) (рис.5).

Рис. 5. Кількість рослин на 1м²

Для того, щоб отримати відомості про площі урочищ, ми звернулися до місцевих працівників лісового господарства.

Крім того, в урочищі Мурована нами було проведено дослідження площ , які займають первоцвіти – ряст бульбастий, анемона дібровна, печіночниця і медунка. Дослідження показали, що у 2015 році ряст бульбастий займав площу 7 га, в 2016 – 5 га, у 2017 – 3 га . Анемона дібровна – у 2015 році – 11 га, у 2016 – 7 га і у 2017 – 5га . Площу, яку займає печіночниця , - у 2015році – 16га, у 2016 – 12га, у 2017 – 7га. Під медункою площа відповідно – 9га, 6га, 4га. Проаналізувавши поширення популяції всіх видів первоцвітів, бачимо, що їх площа різко зменшується.

Висновки. Провівши дослідження, з'ясували, що причиною виникнення даної ситуації стала вирубка лісів, зривання великої кількості первоцвітів для власного задоволення, забруднення лісів побутовими відходами, що призвело до зменшення їх популяцій.

Дане дослідження позитивно вплинуло як на його учасників, сформувавши активну позицію щодо захисту довкілля, так і на громаду села, яка повинна стати координатором боротьби за збереження природи рідного краю, а також допоможе донести до владних структур гостроту цієї проблеми. Проведені дослідження можна вважати початковою ланкою у вирішенні комплексу екологічних проблем, а також може стати поштовхом для розвитку зеленого туризму в селі.

Література:

1. Бесараб М. З історії рідного краю //Новини Шумщини. — 1999. — 3, 31 лип
2. «Географія тернопільської області» - т. I. Природні умови і ресурси. –504 с., т. II. Населення. Господарство. – 342 с.
3. Спогади мешканця села Мала Іловиця Божука М.О.
4. Петрук Г. Мала Іловиця // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. — Т. 2 : К — О. — С. 437.
5. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я. П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009.— 900 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ В АНТАРКТИДІ ТА АНТАРКТИЦІ

Михайло Потокій

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, кафедра географії та методики її навчання, м. Тернопіль вул. М. Кривоноса 2,

26 жовтня 2017 року на географічному факультеті відбулася студентська конференція «Українські дослідження в Антарктиді та Антарктиці (1.07.1957 р. – 31.12.1958 р.)», присвячена 60-й річниці з дня проведення Міжнародного геофізичного року та участі українських полярних дослідників у вивченні природи Льодового континенту та прилеглих до нього Південних морів. Конференція проведена за участю викладачів кафедри географії та методики її навчання та співробітників наукової бібліотеки ТНПУ імені Володимира Гнатюка.

Співробітники бібліотеки розгорнули виставку фондів, у якій представили енциклопедичні та картографічні матеріали, що стосуються природи Льодового материка та історії його відкриття й дослідження, праці та спогади учасників та керівників перших радянських (до 1991 року) та українських антарктичних експедицій (з 1996 року), журнальні статті про Антарктиду, художні твори про перебіг антарктичних експедицій. У презентаціях були представлені також інші унікальні й маловідомі факти про Антарктиду.

Першим досвідом міжнародного наукового співробітництва у високих широтах став Перший Міжнародний полярний рік (1882-1883 рр.), у проведенні якого брали участь 12 країн, та Другий Міжнародний полярний рік, проведений лише через 50 років, у 1932-33 рр. уже за участі 40 країн світу. Однак дія цих наукових заходів не поширювалася на Антарктиду та прилеглі моря. Геофізичні дослідження отримали продовження під час Міжнародного геофізичного року (МГР), який на 1957 рік був запроваджений як Міжнародне геофізичне співробітництво. Проведення МГР та початковий його план були розроблені улітку 1953 року в Брюсселі. У рамках МГР були задіяні наукові установи 67 країн світу.

Дослідження проводилися за єдиною програмою та методикою. Вони складали великий інтерес для геофізиків, оскільки саме в цей спостерігалася рекордно висока сонячна активність. Основним завданням МГР було отримання геофізичних даних для планети в цілому, у тому числі й для полярних та екваторіальних районів. Програма включала також океанографічні, гляціологічні, магнітні, гравіметричні та сейсмічні дослідження, спостереження на станціях та суднах, дослідження за допомогою вертикального зондування. Також до програми МГР входило вивчення верхньої атмосфери. Головною подією МГР став успішний запуск першого в світі штучного супутника Землі як наукової геофізичної лабораторії для дослідження близького космосу, тиску та складу верхніх шарів атмосфери Землі, її магнітного поля, концентрації заряджених частинок, взаємодії сонячного випромінювання з верхніми шарами атмосфери Землі, радіаційних поясів Землі.

Результати досліджень надходили в три наукові центри – в тодішній СРСР, Європу та США – для забезпечення вільного доступу до них всіх учасників. При згоді керівництва СРСР та США були створені світові центри даних (СЦД), яким до того часу аналогів не було. В обидва СЦД надходили результати досліджень за всіма розділами геофізики, що входили до програми МГР.

Результати досліджень надходили в три наукові центри – в тодішній СРСР, Європу та США – для забезпечення вільного доступу до них всіх учасників. При згоді керівництва СРСР та США були створені світові центри даних (СЦД), яким до того часу аналогів не було. В обидва СЦД надходили результати досліджень за всіма розділами геофізики, що входили до програми МГР.

У рамках програми МГР у південних широтах було прийнято рішення про створення густої мережі наукових станцій та проведення морських експедицій. Саме під час МГР були розпочаті комплексні дослідження в Антарктиді. У вирішенні поставлених завдань брали участь вчені США, СРСР, Франції, Нової Зеландії, Бельгії, Аргентини, Чилі, Норвегії, Японії, ПАР. Для СРСР одним із основних завдань у рамках МГР були організація і проведення Першої радянської антарктичної експедиції, яка започаткувала систематичні й комплексні дослідження Антарктиди. Мережа радянських антарктичних станцій почала створюватися ще в 1956 році, а сама експедиція під керівництвом М. М. Сомова працювала у двох складах: морському – для дослідження прибережних вод Антарктиди і відкритих районів Світового океану – й континентальному – для створення мережі

антарктичних станцій.

Базою радянських антарктичних експедицій стала обсерваторія «Мирний», відкрита у 1956 році. Того ж року були збудовані станції Піонерська й Оазис. Безпосередньо у вирішенні завдань МГР брали участь Друга (1956-57 рр.) та Третя (1957-59 рр.) КАЕ. Під час Другої КАЕ були розширені наявні станції та побудовані нові – Комсомольська, Восток-1 і Восток в районі Південного геомагнітного полюсу. Третя КАЕ проводила наукові спостереження на станціях Мирний, Піонерська, Оазис і Восток-1. Був здійснений похід зі станції Мирний через станції Піонерська і Комсомольська у напрямку до центра Антарктиди.

Морською частиною експедицій було виконане знімання окремих ділянок берегів Антарктиди, проведені комплексні океанографічні та гідрографічні дослідження. Це робилося за активної співпраці радянських полярників із науковцями інших країн. У 1958 р. в Антарктиді налічувалося 48 наукових станцій, на яких зимувало близько 900 полярників. З 1996 року у дослідженні природи Антарктиди бере участь й Україна. Базою досліджень стала наукова станція «Академік Вернадський».

У доповідях студентів 2-4 курсів та магістрантів групи мГ-1 висвітлені наступні питання:

1. Сутність і завдання МГР, основні напрямки та результати досліджень, історія організації перших радянських антарктичних експедицій, а також організація міжнародної співпраці в рамках МГР, обмін інформацією між країнами-учасниками року.

2. Участь українських дослідників у відкритті, дослідженні та освоєнні Антарктиди.

3. Роль українських підприємств у забезпеченні антарктичних внутрішньоматерикових санних експедицій сучасною технікою, зокрема унікальними всюдиходами «Харківчанка», а також навігаційною та іншою апаратурою.

4. Робота українських полярників на антарктичній станції «Академік Вернадський», організація станції та розгортання на ній повномасштабних наукових магнітометричних, гляціологічних, метеорологічних, біологічних та інших досліджень.

5. Роль Українського національного антарктичного центру в організації та проведенні всіх науково-дослідних робіт в Антарктиді та Антарктиці.

6. Основні напрями досліджень України на Льодовому материках, участь українських полярників у різних наукових програмах з вивчення властивостей атмосфери, льодового покриву, біології морів Південного океану, обміні результатами досліджень із вченими з Великої Британії, США, Норвегії, Нової Зеландії, Австралії, Чилі, Аргентини, Туреччини, Південно-Африканської Республіки, Бельгії.

7. Майбутнє антарктичних досліджень України, участь українських вчених у нових дослідженнях озонового шару (національний проект Аерозоль-UA), змін умов життя декількох видів пінгвінів на Антарктичному півострові та прилеглих островах із застосуванням космічної інформації та датчиків GPS, мікроорганізмів прибережних антарктичних морів і відкритого Світового океану як кормової бази пінгвінів, змін кліматичних та гідрометеорологічних умов на Антарктичному півострові, у прогнозі погоди, нових видів ліків, вироблених у так званих «рафінованих умовах» Антарктики, у тому числі ліків для боротьби із раком.

В обговоренні доповідей взяли участь викладачі та студенти факультету. Виступаючи високо оцінили організацію та проведення даного наукового заходу, відзначили змістовність, логічність та послідовність викладу фактичного матеріалу, висловили щире вдячність працівникам бібліотеки за цікаву й змістовну презентацію фондів, присвячених темі даної конференції.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1920-1941 рр.)

Михайло Потокій

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, кафедра географії та методики її навчання, м. Тернопіль вул М. Кривоноса 2,

Таку назву носила конференція проведена на географічному факультеті, присвячена 140-річчю з дня народження та 80-річчю з дня загибелі засновника української суспільної географії академіка Степана Рудницького, що відбулася 9 листопада 2017 року

Куратором цього заходу стали доцент кафедри географії та методики її навчання М. Потокій і провідні бібліотекарі наукової бібліотеки О. Шанайда і О. Кирлан.

У вступній доповіді куратор конференції наголосив на винятковій заслугі академіка Степана

Рудницького у становленні й розвитку української суспільної географії у 1920-30-х роках, формуванні в її складі модерної української географії антропогеографічного напрямку, військової та політичної географії, у заснуванні й роботі Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (Харків, 1927-34 рр.), поширенні географічних знань про Україну.

Теоретико-методологічні основи економіко-географічних досліджень у 20-30-х роках ХХ століття склали праці таких відомих економістів, як М. Зібер, М. Туган-Барановський, М. Яснопольський, О. Русов та ін. На базі цих праць, а також під впливом російського економіста та економіко-географа Валентина Дена в Україні сформувався галузево-статистичний економіко-географічний напрям досліджень, який очолив К. Г. Воблий. Другим джерелом формування української економіко-географічної (згодом – суспільно-географічної) школи були антропогеографічні дослідження С. Рудницького, В. Гериновича, В. Кубійовича, О. Степанів, які власне й започаткували антропогеографічну складову тодішньої економічної географії. К. Г. Воблий, Г. О. Кривченко та інші провідні географи навчалися і стажувались в університетах Європи. Отже, в цілому, розвиток економіко-географічної думки в Україні формувався на загальноєвропейському фоні.

Розвиток власне української економіко-географічної школи розпочався в першому десятиріччі ХХ століття. Її фундаторами стали К. Г. Воблий і С. Л. Рудницький. Їхні праці містять справжні економіко-географічні узагальнення об'єкта і предмета дослідження, методологічні засади вивчення економічної географії України, її окремих регіонів.

20-ті роки і початок 30-х років ХХ століття відзначалися швидким розвитком усіх видів географічних досліджень. Створюється Український науково-дослідний інститут географії та картографії, науково-дослідні інститути кон'юнктури, демографії, соціалістичної реконструкції сільського господарства, а також кафедри економіки, статистики, економіки торгівлі й промисловості, сільськогосподарської економіки та історії народного господарства України у Київському та Одеському інститутах народного господарства; організовуються економічні товариств та комісії з вивчення народного господарства, природних багатств та краєзнавства України, сільськогосподарський науковий комітет та кабінети з вивчення окремих регіонів. Всі вони сприяли подальшому розвитку економіко-географічних досліджень. Розпочалась активна підготовка кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі спочатку у вузах Харкова, а потім і Києва.

Були видані оригінальні навчальні посібники з економічної географії України для вищої і середньої школи (К. Воблий, С. Рудницький, В. Геринович, Я. Піляцький, В. Кістяківський).

Однак у другій половині 30-х років галузево-статистичний і антропогеографічний напрями в Україні були різко засуджені як буржуазні, а їх послідовники несправедливо репресовані. Проте ці дослідження створили належні умови для розвитку районного напрямку. Все ж без ґрунтовних галузевих досліджень народного господарства успішно розвивати районний напрям було б неможливо.

Розпочалися роботи з економічного районування України (П. Фомін, К. Воблий, М. Шраг, Р. Яновський, І. Зіberman). Україна навіть стала розглядатися як самостійно функціонуючий економічно-територіальний комплекс у складі СРСР, як частина світового господарства, що спирається на власний природний та господарський потенціал.

Наприкінці 1930-х років обсяг економіко-географічних досліджень різко скоротився. Були репресовані здібні, національно свідомі вчені (С. Рудницький, В. Геринович, М. Кордуба, О. Степанів, К. Дубняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Іваничук). У Харкові був ліквідований НДІ географії і картографії (1934 р.), повноваження якого були передані географічному факультету Київського університету.

Позитивний вплив на подальший розвиток економіко-географічних досліджень в Україні мали організація К. Воблим у 1933 р. кафедри економічної географії у Київському університеті, утворення в 1934 р. Ради з вивчення продуктивних сил України та Інституту економіки АН УРСР (1936 р.) з відділом економічної географії, який теж очолив К. Воблий. Крім К. Воблого, важливі економіко-географічні дослідження були виконані М. Яснопольським, М. Васильовою, М. Птухою, Ю. Корчак-Чепурківським, Й. Пасхавером, Г. Кривченком, В. Косинським, В. Кубійовичем.

Працівники наукової бібліотеки представили широку виставку творів Степана Рудницького (монографічні видання О. Шаблія, П. Штойка, І. Дітчука, Ю. Кандиби, С. Шевчука), праць про С. Рудницького та інших діячів української модерної суспільної географії 1920-30-х років, журнальні статті про них, статті про співробітників Українського науково-дослідного інституту географії та картографії.

У доповіді Мар'яни Базан і Тетяни Карач висвітлено основні особливості формування

суспільно-географічних знань у міжвоєнний період, праці видатних географів С. Рудницького, А. Синявського, В. Тимошенка, В. Садовського, В. Геріновича, К. Воблого, М. Кордуби, К. Дубняка, О. Степанів, М. Птухи, В. Кубійовича, О. Діброви, Ф. Матвієнка-Гарнаги, М. Волобуєва, М. Шрага та їхній вклад у становлення й розвиток української модерної суспільної географії.

Доповідь про біографічні дані та особливості творчості засновників сучасної суспільної географії С. Л. Рудницького і К. Г. Воблого, їх внесок у становлення й розбудову новітньої української суспільної географії представили Оксана Савка і Назар Жмелюк.

Про роль Українського науково-дослідного інституту географії та картографії у формуванні суспільно-географічних знань, розвиток різних напрямів суспільно-географічних та крає- й країнознавчо-географічних досліджень доповідали Роксолана Кав'як та Іванна Кульченко.

Про життя й діяльність, трагічну долю видатного економіста й економіко-географа Федора Трофимовича Матвієнка-Гарнаги доповіли Анастасія Федючок і Мар'яна Куриляк.

Темою доповіді Мар'яни Панькевич і Катерини Шатайло стала біографія та творча діяльність видатного українського демографа, статистика, теоретика статистики населення, економіста та організатора науки Михайла Васильовича Птухи.

У доповіді Вікторії Сороки та Вікторії Винарчук висвітлено життєвий шлях та основні риси творчості краєзнавця, економіко-географа, методиста й організатора географічної науки Костя Володимировича Дубняка, який загинув у 1948 році на засланні.

У завершальній доповіді Тетяни Літковець і Олени Шпалярчук показано багатогранну творчість двох економіко-географів та економістів – Михайла Симоновича Волобуєва та Миколи Ілліча Шрага, їх вклад у розвиток економіко-географічних досліджень у різних регіонах України, поширення економіко-географічних знань.

В обговоренні доповідей взяли участь декан факультету А. В. Кузишин, викладачі кафедри географії та методики її навчання, магістранти. Виступаючи відмітили високу патріотичну спрямованість проведеного заходу, висловили сподівання, що в такий спосіб студенти факультету змогли досягнути значення праць С. Рудницького та інших провідних національно свідомих географів того часу для розвитку географії в Україні.

«МИКОЛА ІВАНОВИЧ ВАВИЛОВ – АВТОР ВЧЕННЯ ПРО СВІТОВІ ЦЕНТРИ ПОХОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ РОСЛИН»

Михайло Потокій

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, кафедра географії та методики її навчання, м. Тернопіль вул. М. Кривоноса 2,

23 листопада на географічному факультеті проведено наукову конференцію під такою назвою, присвячену 130-річчю з дня народження видатного вченого-енциклопедиста, генетика, ботаніко-географа, основоположника сучасних наукових основ селекції та агрономії, вчення про світові центри походження культурних рослин та їх географічне поширення, одного з перших організаторів і керівників біологічної та сільськогосподарської науки в СРСР, академіка АН УРСР і академіка АН СРСР, дійсного члена ВАСГНІЛ, Президента Всесоюзного географічного товариства.

Конференцію організували доцент кафедри географії та методики її навчання М. В. Потокій та працівники наукової бібліотеки нашого університету З. Й. Ірик, О. І. Шанайда, О. В. Кирлан та З. Б. Снітинська.

У вступній доповіді М. В. Потокій охарактеризував творчість видатного вченого, звернув увагу на те, чому й географи повинні долучитися до відзначення ювілею: М. І. Вавилов – видатний ботаніко-географ; він – неперевершений мандрівник, який своїми ботаніко-агрономічними й географічними подорожами охопив понад 50 країн світу на п'ятьох материках; він 10 років керував Всесоюзним Географічним товариством (1930-1940), а вся його дослідницька робота була спрямована на вивчення наслідків однієї з форм виробничої діяльності людини, а саме на сільськогосподарському виробництві, вирощуванні культурних рослин.

М. І. Вавилов здійснив подорожі Іраном, Кавказом, Ферганою, Паміром (1916 р.), Поволжям і Заволжям (1919-20 рр.), США, Канадою (1921-22 рр.), Афганістаном, Гіндукушем, Нурістаном (1924 р.), Хівною та Бухарою (1925 р.), Середземномор'ям, Північною Африкою, Південною

Європою (1926 р.), Ефіопією та Еритреєю (1927 р.), Китаєм, Японією, Кореєю, Казахстаном і Киргизією (1929 р.), Мексикою, Гватемалою, південними штатами США (1930 р.), Данією та Швецією (1931 р.), Центральною та Південною Америкою (1932-33 рр.), вивчаючи умови землеробства, вирощування місцевим населенням культурних рослин. Останньою була його експедиція в західні райони Білорусії та України (1940 р.), під час якої був заарештований агентами НКВС у Чернівцях. За діапазоном здійснених ним подорожей М. І. Вавилов належить до числа таких видатних мандрівників, як А. Гумбольдт, Д. Лівінгстон, Ф. Ріхтгофен, М. Пржевальський, М. Миклухо-Маклай, В. Обручев.

М. І. Вавилов був чудовим педагогом і всесвітньовідомим науковцем. У 1914 р. він став викладачем Голицинських сільськогосподарських курсів у Москві, а з 1917 по 1921 був професором Саратовського університету по кафедрі часткового землеробства і селекції. У 1921 році його обрано завідувачим Відділом прикладної ботаніки і селекції Сільськогосподарського вченого комітету (Петроград), який в 1924 році був реорганізований у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур, а в 1930 – у Всесоюзний інститут рослинництва (ВІР), керівником якого він залишався до 1940 р. У 1923 році обраний директором Державного інституту дослідної агрономії (до середини 1929 р.). У 1929-35 рр. – президент ВАСГНІЛ, у 1935-40 рр. – її віце-президент, в 1931-40 рр. – президент Всесоюзного географічного товариства. З 1930 р. – директор генетичної лабораторії, перетвореної згодом в Інститут генетики АН СРСР (до 1940 р.). Науково-прикладну роботу розпочав в Україні, на Полтавській дослідній станції.

Головні дослідження М. І. Вавилова відносяться до питань походження культурних рослин у зв'язку із їхньою географією. Вчений підкреслював необхідність широкого географічного підходу до вивчення еволюції видів. Прийшов від питання про еволюцію видів із географічної точки зору до признання зв'язку виникнення видів із певною єдиною областю. З метою встановлення центрів походження культурних рослин він застосував диференціальний ботаніко-географічний метод. У 1926 р. у праці “Центры происхождения культурных растений” встановив 5 основних центрів походження культурних рослин. Згодом він деталізував і уточнив цей перелік; деякі із цих центрів отримали нові назви: 1) Південноазіатський тропічний; 2) Східно-Азіатський; 3) Південно-західно-азіатський; 4) Середземноморський; 5) Абіссінський (Ефіопський); 6) Центральноамериканський; 7) Андійський.

За ініціативою М. Вавилова в культуру землеробства в СРСР були впроваджені нові цінні культури (каучуконос гваюла, хінне дерево, джут, тунгове дерево, ряд цитрусових, деякі сорти чаю, нові ефіроолійні, дубильні, лікарські рослини).

У центрі уваги академіка М. І. Вавилова були взаємодія природного середовища і господарства, що проявляється у різних видах використання земель, системі розселення сільського та міського населення. Його спостереження представляють значний інтерес для країнознавства й сільськогосподарської географії. Також намагався виявити зв'язок між характером використання земель і ландшафтною специфікою території.

Співробітники наукової бібліотеки О. І. Шанайда і О. В. Кирлан представили виставку фондів, присвячену життю й діяльності видатного вченого, а З. Й. Ірик і З. Б. Снітинська продекламували присвячені вченому віршовані рядки.

У доповіді завідувач кафедри географії та методики її навчання, професор М. Я. Сивий наголосив на значенні робіт і подорожей М. І. Вавилова для науки, а також місця України, його українських колег і товаришів у становленні селекційної та агрономічної науки. Доповідач також зупинився і на останній експедиції Миколи Вавилова, яка відбулася улітку 1940 року на західноукраїнські землі, території Львівської і Чернівецької областей. Саме тут академіка М. І. Вавилова було заарештовано.

У доповідях студентів-географів 2-4-х курсів висвітлені такі питання:

1. Біографія та творча діяльність академіка Миколи Івановича Вавилова (Марія Карпенко та Аліна Кульбаба).
2. Початок творчої діяльності. М. І. Вавилов і Україна (Анастасія Ємець і Юлія Студенна).
3. Ботаніко-агрономічні та географічні подорожі академіка Миколи Вавилова (Ірина Федик і Юлія Сеник).
4. Дослідження районів давнього землеробства (Олег Газилишин і Діана П'єнтак).
5. Вчення про центри походження культурних рослин (Наталія Фурда і Віта Рипула).
6. Арешт, суд, ув'язнення та загибель вченого. Реабілітація академіка М. І. Вавилова (Назар Гапій і Ольга Голубович).
7. Наукова спадщина академіка Миколи Івановича Вавилова (Сніжана Бартко і Леся

Николайшин).

8. Увічнення пам'яті академіка М. І. Вавилова (Лілія Коржук, Мар'яна Ланова та Іванна Чупрей).

В обговоренні доповідей виступили викладачі кафедри географії і методики її навчання, студенти, магістранти, співробітники бібліотеки. Вони відмітили високу підготовки конференції, патріотичну настроєність доповідей, скрупульозність у підборі фактів, які підтверджують ту чи іншу сторону життя й творчості академіка Миколи Івановича Вавилова.

У заключному слові М. В. Потокій навів приклади з книги Нобелівського лауреата Вільгельма Оствальда. Останній у своїй праці «Великі люди» (1909 р.) показав виняткову роль книг у становленні таких видатних вчених, як М. Фарадей, Ю. фон Лібіх, Л. Ф. Гельмгольц. Академік Микола Іванович Вавилов також був книгоманом, перечитав гори ще навчаючись в комерційному училищі та Петровській сільськогосподарській академії, а вже будучи видатним вченим із кожного закордонного відрядження приводив велику кількість книг англійською, французькою, німецькою, іспанською мовами, які ставали цінними експонатами створених ним інститутів – Всесоюзного інституту рослинництва (ВІР) та Інституту генетики. Виступаючий також наголосив на девізі, яким жив вчений: «Життя коротке. Треба поспішати» і закликав студентів керуватися ним у повсякденному житті.

ВТРАТИ

ПАМ'ЯТІ КОЛЕГИ

Помер Ігор Дітчук. Один із найповажаніших мною Людей. Людина, в якій "не було зерна неправди за собою", яку любили студенти і колеги. Був чесним і рідкісно порядним. Моральний авторитет кафедри, факультету. Людина, без якої буде важко жити на цьому світі усім, хто його близько знав.

Ігор народився 19 грудня 1959 року в селищі Красне Буського району Львівської області. З 1966 по 1976 рр. навчався в Красненській СШ № 1. Після закінчення школи вступив до Львівського державного університету імені Івана Франка на географічний факультет, який закінчив у 1981 році за спеціальністю «географія». Працював інженером-картографом у лабораторії математико-картографічного моделювання соціо-екосистем при Інституті прикладних проблем механіки і математики АН України в м. Львів (1981 – 1983 рр.). Був відповідальним виконавцем соціально-економічної карти для атласу природних умов, охорони природи і раціонального природокористування Львівської області. У 1983 році поступив в аспірантуру з відривом від виробництва при Відділенні географії Інституту геофізики імені С.І. Субботіна АН УРСР в м. Київ, яку закінчив у 1986 році. Працював над темою «Особливості і проблеми розселення населення в Українських Карпатах». За активну участь в підготовці й проведенні VIII з'їзду Географічного товариства УРСР був нагороджений Грамотою Президії Географічного товариства Української РСР.

В листопаді 1986 року приїхав до Тернополя й почав працювати викладачем кафедри економічної і соціальної географії Тернопільського державного педагогічного інституту імені Ярослава Галана (нині – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка). У 1990 – 1996 рр. обирався заступником декана географічного факультету, з 2002 по 2015 рр. працював беззмінним головою Тернопільського відділу Українського географічного товариства. Брав активну участь у створенні й далі виконував обов'язки члена редколегії - відповідального секретаря Всеукраїнського науково-теоретичного часопису «Історія української географії» (м. Тернопіль), як член оргкомітету взяв активну участь у підготовці й проведенні XI з'їзду Українського географічного товариства.

Спільно з Тернопільським краєзнавчим музеєм щорічно проводив урочисту академію – нагородження символічною роботою за столом академіка С. Рудницького кращих студентів-географів факультету. Відповідав за організацію екскурсійно-туристичної програми в українсько-канадській літній мовній школі, що діє при ТНПУ для студентів Саскачеванського університету й університету Ватерлоо (Канада).

Ігор Львович відзначався активною громадянською позицією, був патріотом в кращому розумінні цього слова, в 1990 – 1994 рр. обирався депутатом Тернопільської міської Ради.

Наукові інтереси його торкалися питань розселення в гірських районах Українських Карпат, історичної географії України, суспільно-географічної глобалістики і країнознавства, проблем навчальної географії. На початку 90-их років ним була підготовлена серія карт для шкільних краєзнавчих атласів низки областей Західної України. Ігор Львович був автором і співавтором біля 100 друкованих робіт, у т.ч. навчальних підручників і посібників для середньої школи з грифом МОН України («Географія України», навч. посібник для 8 класу (2002, 2003 рр.); «Географія України», навч. посібник для 9 класу (2002, 2003 рр.); «Географія України. Економічна і соціальна географія», навч. посібник для 9 класу (2006, 2008); «Фізична географія України», підручник для 8 класу (2008, 2011); «Географія», навч. посібник для 8 класу (2016 р.); та низки інших; опублікував низку розвідок про фундатора української географії

С. Рудницького, був одним з активних організаторів конференцій, присвячених вченому, відкриття меморіальної дошки в Тернополі на будинку, де мешкав учений; співавтор монографії «Географія Тернопільської області», для якої розробив дуже ґрунтовний і піонерний у всіх відношеннях розділ «Формування території, географічне положення та адміністративно-територіальний поділ області».

На географічному факультеті розробив і читав навчальні курси «Регіональна економічна і соціальна географія» (4 курс), «Географія світового господарства» (3 курс), «Міжнародні економічні

відносини» (3 курс на спеціальності «туризм»), «Історична географія» (4 курс), «Політична географія» (магістратура). Був чудовим лектором. Згадую його відкриті лекції, які він читав без будь-яких шпаргалок, повністю володіючи захопленою увагою студентської аудиторії. Був улюбленцем студентів, вічно він сидів за ноутбуком з кимось із своїх дипломників, щось пояснював, щось шукали разом. Теми робіт його дипломників завжди відзначались оригінальністю й креативністю, а самі роботи завжди діставали найвищі оцінки ДЕК.

Ігор Львович багато років очолював профспілкове бюро географічного факультету, у 2015 році був нагороджений грамотою Президії Ради Тернопільської обласної організації профспілки працівників освіти і науки України.

Навіть такий короткий виклад основних віх життєвого шляху Ігора Львовича вказує на те, що був він дуже різноплановою людиною – географом, картографом, громадським діячем, адміністратором і всюди його вирізняв надзвичайно відповідальний підхід до справи, якою займався, високий професіоналізм і принциповість. Остання риса часто дуже чітко проявлялась особливо в питаннях з вагомим громадянським резонансом чи державницького спрямування. Тут він бував безкомпромісним. Пам'ятаю, дець у 2015 році ми вітали його з черговим днем народження. Він тоді відмовився від будь-яких урочистостей, а зібрані гроші від кафедри попросив віддати на потреби АТО.

Ігор Львович був доброзичливою й товариською людиною, любив життя у всіх його проявах й не втрачав доброго гумору в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, хоча не все добре складалось в його житті. На світлинах в колі колег чи студентів він завжди усміхнений, з теплим поглядом своїх сірих очей. Пам'ятаймо його таким.

Проф. М. Сивий

НА СПОМИН ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ЗАСТАВЕЦЬКОЇ

На початку 2017 навчального року перестало битися серце професора, завідувача кафедри географії України і туризму Ольги Володимирівни Заставецької. Її життєве кредо завжди асоціювалось з діяльністю та рухом вперед, впродовж свого життєвого відтинку часу вона зуміла залишити яскравий слід на небосхилі сучасної вітчизняної географії, сформувати хороший колектив кафедри, прилучитися до утворення географічного факультету в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. Володимира Гнатюка та закласти дорогу для десятків та сотень географів-науковців та географів-вчителів.

Ольга Володимирівна народилась 27 квітня 1953 р. у селі Купчинці Козівського району Тернопільської області. Закінчила у 1970 р. Купчинецьку середню школу з золотою медаллю, у 1975 р. – Львівський державний університет з відзнакою. Працювала вчителем географії (1975-1977 рр.) у Купчинецькій середній школі, а з 1977 р. до 1982 р. навчалась у аспірантурі в Київському педагогічному інституті. У 1982 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Географічні основи комплексного економічного і соціального

розвитку території, за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – акад. М.М. Паламарчук); у 1998 р. відбувся захист докторської дисертації «Науково-методичні основи дослідження обласного соціально-економічного комплексу».

З 1982 р. життя Ольги Володимирівни було пов'язано з Тернопільським державним педагогічним інститутом (тепер національним університетом) спочатку на посаді асистента, старшого викладача, а пізніше – доцента і професора, з 2000 р. – завідувача кафедри географії України і туризму.

Наукова діяльність проф. О. Заставецької відзначалась різновекторністю та активністю: член спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Львівському та Чернівецькому національних університетах; редактор Всеукраїнського періодичного часопису «Історія української географії», член редколегії наукового збірника «Наукові записки ТНПУ:Серія «Географія», «Тернопільського енциклопедичного словника», видання «Історія міст і сіл Тернопільської області», атласів із серії «Моя мала Батьківщина – Тернопільська область», «Моя мала Батьківщина – Хмельницька область» та ін. була дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, членом Вченої ради Українського географічного товариства, академіком Академії соціального управління; автор та співавтор підручників та посібників для школи на закладів вищої освіти.

Під керівництвом О. Заставецької виконано 15 дисертаційних робіт, вона є рецензентом багатьох монографій і навчальних посібників, опонентом дисертацій. Була керівником наукових робіт учнів МАН, наукових робіт студентів.

Наукова та громадська діяльність Ольги Володимирівни неодноразово була оцінена грамотами від Тернопільської обласної державної адміністрації, обласної ради, міської ради, Тернопільського обласного інформаційно-туристичного краєзнавчого центру, Наукового товариства імені Т. Шевченка та Українського географічного товариства, Міністерства освіти і науки України.

Вічна пам'ять та добрий спомин від колег та друзів

Здано до складання 01.12.2017. Підписано до друку 12.12.2017. Формат 60x84/18. Папір друкарський.

Умовних друкованих аркушів 10,1. Обліково-видавничих аркушів 9,9. Тираж: 110 примірників.

Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП".